

การเปรียบเทียบหมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่น "บ้านโคก" และ "บ้านน้ำ" ในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

โดย

นายณัฏฐ์ บุญกอบ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

ภาควิชาสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การเปรียบเทียบหมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่น "บ้านโลก" และ "บ้านน้ำ" ในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

โดย

นายณัฏฐ์ บุญกอบ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

ภาควิชาสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**THE COMPARATIVE STUDY OF THE VERNACULAR HOUSES AND VILLAGES IN
LOWER SONGKRAM RIVER BETWEEN UPLAND COMMUNITY "BAAN KOK" AND
RIVER - BASED COMMUNITY "BAAN NAM"**

By

Nantachai Boonkob

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Architecture

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การเปรียบเทียบ
หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่น "บ้าน โลก" และ "บ้านน้ำ" ในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ” เสนอโดย นายณัฏฐชัย
บุญกอบ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
ศาสตราจารย์ เกียรติคุณอรศิริ ปาณินท์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์วีระ อินพันทัง)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โชติมา จตุรวงศ์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ เกียรติคุณอรศิริ ปาณินท์)
...../...../.....

48057203 : สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

คำสำคัญ : คนบ้านโคก / คนบ้านน้ำ

นันทชัย บุญกอบ : การเปรียบเทียบหมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่น “บ้านโคก” และ “บ้านน้ำ” ในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์. ศ.เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์. 107 หน้า.

การตั้งถิ่นฐานในระยะหลังการพัฒนาในเขตลุ่มน้ำโขงสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลัก คนบ้านโคก และ คนบ้านน้ำ หรือ “คนริมน้ำ” พื้นที่ทั้งหมดมีลักษณะเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง เรียกว่า “ป่าบุงป่าทาม” ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงในฤดูน้ำหลากและปลูกข้าวเพื่อกินในฤดูน้ำลด ส่งผลให้วิถีชีวิตมีความแตกต่างไปจากชาวอีสานที่ทำนาจากฝายน้ำล้นหรือน้ำเขื่อนเป็นหลัก หมู่บ้านในกลุ่มลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีรูปแบบการอยู่อาศัยทั้งในเรือนจริงและในเรือนแพที่ใช้เป็นอุปกรณ์ในการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่จริงของเรือนที่พักอาศัยในอดีตที่มีการประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก เรือน “บ้านโคก” จึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและวิถีแห่งการหาปลาที่มีทรัพยากรอยู่มากมาย และยังมีพัฒนาการมาสู่รูปแบบของเรือนแพที่เป็นที่อยู่อาศัยแบบชั่วคราว “บ้านน้ำ” ดังนั้นการศึกษาเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน บ้านโคก-บ้านน้ำ หรือ บ้านน้ำ-บ้านน้ำ ที่ส่งผลต่อเรือนและการประกอบอาชีพประมงน้ำจืดบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง จึงเป็นประเด็นหลักของการศึกษา

จากการศึกษาพบว่าความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนบ้านโคกมีการกระจายตัวของผังอกรอบนอก เนื่องด้วยมีการพึ่งพาทรัพยากรพื้นดินเป็นหลักและยังเคารพระบบนิเวศผ่านความเชื่อต่างๆ ที่สืบทอดมาจากอดีต ส่วนผังของชุมชนบ้านน้ำพบว่าการกระจายตัวยึดเกาะไปตามแม่น้ำและลำน้ำสาขา มีระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ดีกว่าชุมชนบ้านโคก

รูปแบบเรือน บ้านโคก มีพัฒนาการส่งต่อสู่เรือน บ้านน้ำ โดยตรง เนื่องจากทั้ง 2 ชุมชน ตั้งอยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน และยังมีความสัมพันธ์ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ส่งผลให้วิถีชีวิตที่ต่างกันแต่ยังคงมีรูปแบบของเรือนและพื้นที่ใช้สอยที่เหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดีรูปแบบของเรือนทั้งสองชุมชนยังมีความต้องการเปลี่ยนแปลงอยู่ ด้วยวัสดุอาคารที่ไม่สามารถนำมาใช้นุรักษ์ซ่อมแซมเรือนได้ทำให้การบำรุงรักษามีราคาที่สูงกว่าการเปลี่ยนเรือนใหม่ในรูปแบบก่ออิฐถือปูน รูปแบบและค่านิยมเหล่านี้ยังคงมีอยู่ในชุมชนบ้านโคกและบ้านน้ำ

ภาควิชาสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

48057203: MAJOR: VERNACULAR ARCHITECTURE
KEY WORD: BAAN KOK PEOPLE / BAAN NAM PEOPLE

NANTACHAI BOONKOB: THE COMPARATIVE STUDY OF THE VERNACULAR HOUSES AND VILLAGES IN LOWER SONGKRAM RIVER BETWEEN UPLAND COMMUNITY "BAAN KOK" AND RIVER-BASED COMMUNITY "BAAN NAM". THESIS ADVISOR : PROF. ORNSIRI PANIN. 107 pp.

The settlement following the development of Khong River could divide into two groups; Baan Kok and Baan Nam (waterfront) people. Overall areas were lowland, or so-called "Pabung Patam". Majority of people earned their living by fishery in great flood season and rice-farming for consumption in neap season. This resulted that their way of living are different from northeastern people who do rice-farming by relying on dike or dam primarily. The village type at the bottom Songkram River laid both real house and raft which were used as instrument for everyday livelihood. This resulted in the change of real residence space which once has been used to do rice-farming. Ban Kok residence had to be adjusted consistently with the environment and the way of abundant fishery. In addition, the residence type has been developed into transient habitation, Ban Nam. Therefore an examination of interrelation comparison of Ban Kok and Ban Nam that might affect the house type and fishery occupation at the bottom of Songkram River was conducted and highlighted to find out the effective environmental solution and in context of sustainable interdependency, and to investigate what the difference and similarity the empty space occupied by the house were utilized between water and land culture in upper northwestern Thailand.

The results have revealed that the ecological variation of the bottom Songkram River has directly impacted the people's settlement. In Ban Kok community, the distribution scheme was typical of group and be characterized of peripheral. This is because of the main dependence of land resource and the faith in ecological system that has been inherited from generation to generation. On the other than, Ban Nam community, the distribution scheme was adhered along the stream and branch rivers. As Ban Nam community economics was more profitable than Ban Kok economics, resulting that people immigrated to make exploitation and having affected the residence type and utility space of household directly, and the change of occupation; for examples, civil servant and merchant. Some quit their routine career while the way of living among fishermen has still emphasized the ecological environment in water stream and Pabung Patam.

The development of Ban Kok house type has been succeeded into Ban Nam residence because the communities are common in the ecology and environment and race relationship. As a result, their ways of living are different while residence type and utility space are the same. However, both communities need for change. With irreparable materials of the building, it causes greater maintenance expense than revamping into masonry. Anyway, these patterns and values have still existed in Ban Kok and BanNam community.

Department of Architecture Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009
Student's signature
Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาเรือนพื้นถิ่นในสายวัฒนธรรมไท-ลาว มีความหลากหลายและมีผู้ที่ได้ทำการศึกษาวิจัยในหลายแง่มุมและหลายกลุ่มชนเผ่า ได้แก่ ไทลาว ไทผู้ไท ไทย้อ ไทเลย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการศึกษาทางด้านระบบนิเวศที่สำคัญต่างๆ รวมไปถึงนักปฏิบัติการสร้างเงื่อนไขที่จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ในอดีตภาคอีสานได้ขึ้นชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่มีความแห้งแล้งมาก ดังจะมีโครงการต่างๆเกิดขึ้นมากมาย เช่น โขงสิมูล อีสานเขียว เป็นต้น

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้จึงมุ่งหวังที่จะใคร่รู้ถึงความแปรเปลี่ยนของระบบนิเวศที่ได้ส่งผลกระทบต่อการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของพี่น้องชาวอีสาน เพื่อเป็นการเปิดมุมมองให้เห็นถึงปัจจัยในการแปรเปลี่ยนที่ระบบนิเวศส่งผลกระทบต่อสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้นๆ โดยมองผ่านพัฒนาการของสถาปัตยกรรมและการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านที่มีการประกอบอาชีพโดยการพึ่งพาอาศัยระบบนิเวศที่แตกต่างไปจากคนอีสานทั่วไป

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ท่านศาสตราจารย์ เกียรติคุณอรศิริ ปาณินท์ ผู้ให้คำชี้แนะและความรอบรู้ในด้านวิชาการ รวมถึงเรื่องราวต่างๆในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทย

การลงพื้นที่ได้พบชาวบ้านและหน่วยงานราชการหลายชุมชนที่มีการตื่นตัวและร่วมกันจัดกิจกรรมต่างๆ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรต่างๆ ด้วยน้ำพักน้ำแรงอย่างมุ่งมั่น โดยที่มีความหวังทางเดียวกัน คือ ต้องการให้บ้านและชุมชนของตนมีสิ่งแวดล้อมที่ดีและยั่งยืน ทั้งนี้ผู้เขียนขอขอบพระคุณ นักวิจัยไทบ้านที่นำเรื่องราวต่างๆ ออกมาถ่ายทอดให้ได้รับรู้ในช่วงที่เราลงภาคสนาม เรือนพักบ้านแม่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านยางออย ที่ให้เรานอนและได้ลิ้มรสอาหารพื้นบ้านในหลายๆมื้อ และการประสานงานในการเก็บข้อมูลในหลายๆชุมชน รวมถึงผู้ช่วยวิจัยที่ร่วมเก็บข้อมูลภาคสนามโดยมีรู้จักเหน็ดเหนื่อย คุณศิริโรตม เสือคล้าย ที่ได้บันทึกภาพถ่ายเส้นต่างๆ และ คุณอิฐ ปีกกันต์ธร ในการสัมภาษณ์ข้อมูลและบันทึกภาพถ่ายเส้นต่างๆ งานวิจัยนี้ย่อมมีข้อบกพร่องด้วยข้อจำกัดหลายประการซึ่งผู้เขียนต้องขอโทษมา ณ โอกาสนี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
สารบัญลายเส้น.....	ฏ
สารบัญแผนผัง.....	ฐ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
คำถามของการศึกษา.....	3
ขั้นตอนการศึกษา	4
แผนการดำเนินงาน	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
เอกสารเกี่ยวเนื่อง.....	6
2 ประวัติศาสตร์ชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน	7
พัฒนาการวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์	7
พัฒนาการวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์	9
การพัฒนาโครงการชลประทาน	17
ผลกระทบจากโครงการชลประทาน	21
คติความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต	24
3 ลักษณะทางกายภาพชุมชนและระบบนิเวศ.....	35
สภาพทางกายภาพ	35
การเลือกชุมชนและเรือนศึกษา.....	42
กลุ่มเรือนฟังกาที่ดิน “คนบ้านโคก”	44
กลุ่มเรือนฟังกาแม่น้ำ “คนบ้านน้ำ”.....	59

บทที่	หน้า
4	สรุปผลการศึกษา.....83
	วิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐานในช่วงก่อนและหลังปี พ.ศ.253883
	ระบบนิเวศน์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน86
	ลักษณะทางกายภาพของเรือนบ้านโคกที่ส่งผลต่อเรือนริมน้ำ.....89
	สรุปความสัมพันธ์ของเรือนในกลุ่มเรือนศึกษา.....93
	คำถามที่ได้จากการศึกษา93
	ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อเนื่อง.....99
	บรรณานุกรม100
	ภาคผนวก102
	ประวัติผู้วิจัย107

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงการเลือกกลุ่มเรียนที่ทำการศึกษา.....	4
2	แสดงระยะเวลาการดำเนินงาน.....	5
3	แสดงจำนวนกลุ่มเรียนศึกษา.....	43
4	แสดงปัจจัยการเลือกพื้นที่กลุ่มเรียนบ้านโคก.....	45
5	แสดงปัจจัยการเลือกพื้นที่เรียนบ้านน้ำกลุ่มพืงพาแม่น้ำ.....	60
6	แสดงปัจจัยการเลือกพื้นที่เรียนบ้านน้ำกลุ่มพืงพาลำน้ำสาขา.....	72
7	แสดงการเปรียบเทียบเรียนศึกษา	97

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กลองมโหระทึกสำริด.....	8
2	การฝังศพและภาชนะดินเผาวัฒนธรรมบ้านเชียง	8
3	เตาเผาภาชนะโบราณ	10
4	การแต่งกายชาวไทย้อ	13
5	การเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศสพ.ศ. 2428	14
6	โบสถ์คาทอลิกที่วัดคำแก้ม บ้านท่าแร่ จ.สกลนคร	15
7	การผันน้ำในโครงการ โขง ชี มูล	18
8	บ่อน้ำล้นบริเวณเขื่อนน้ำอูน ตำบลแร่ อำเภอพังโคน	20
9	โครงการระบบส่งน้ำอ่างเก็บน้ำห้วยคำไฮเดื่อ ต.นาเดื่อ อ.ศรีสงคราม	21
10	แหล่งอุตสาหกรรมเกลือ	21
11	ชุมชนเมืองเก่าบ้านยางงอย.....	23
12	รูปด้านหน้า	57
13	เรือนสมัยใหม่พบที่บ้านยางงอย	98
14	เรือนสมัยใหม่พบที่บ้านท่าบ่อ	98
15	เรือนสมัยใหม่พบที่บ้านปากอูน	98

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่		หน้า
1	ภาพตัดแสดงระบบนิเวศในป่าบุ่ง ป่าทาม.....	41
2	รูปด้านทิศตะวันออก.....	55
3	รูปด้านทิศเหนือ.....	55
4	ทัศนียภาพ.....	58
5	รูปด้านทิศตะวันตก	68
6	รูปด้านทิศเหนือ.....	68
7	รูปด้านทิศตะวันตก	71
8	รูปด้านทิศเหนือ.....	79
9	รูปด้านทิศตะวันออก.....	79
10	รูปตัดแสดงองค์ประกอบแพกระด้าง	81

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่		หน้า
1	แสดงพื้นที่ศึกษาบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง	42
2	ชุมชนศึกษาบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง	43
3	ชุมชนศึกษากลุ่มเรือนบ้านโคก	44
4	ภาพถ่ายทางอากาศ บ้านยางงอย.....	50
5	ที่ตั้งชุมชนบ้านยางงอย.....	51
6	แสดงการตั้งถิ่นฐานยุคก่อตั้ง.....	53
7	ผังพื้นที่ชั้นบนแสดงการใช้พื้นที่	54
8	ผังพื้นที่ได้ทุนแสดงการใช้พื้นที่.....	54
9	ผังพื้นที่แสดงการใช้พื้นที่	57
10	ผังแสดงตำแหน่งพื้นที่กระชัง	58
11	ชุมชนศึกษากลุ่มเรือนบ้านน้ำ	60
12	ภาพถ่ายทางอากาศ บ้านท่าบ่อ	63
13	ผังแสดงที่ตั้งชุมชนบ้านท่าบ่อ	64
14	ผังบริเวณแสดงการใช้พื้นที่ร่วมกัน.....	65
15	ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยชั้นบน	67
16	ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยได้ทุนเรือน	67
17	ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยชั้นบน	70
18	ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยได้ทุนเรือน	71
19	ชุมชนศึกษากลุ่มเรือนบ้านน้ำ	72
20	แสดงที่ตั้งหมู่ 4 บ้านปากอูน	73
21	ผังบริเวณแสดงพื้นที่น้ำท่วม	73
22	ผังบริเวณแสดงที่ตั้งหมู่ 6 บ้านปากอูน.....	76
23	ผังบริเวณเรือนเลขที่ 27 หมู่ 6 บ้านปากอูน	77
24	ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยได้ทุนเรือน	78
25	ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยชั้นบน.....	78
26	ผังพื้นที่แสดงการใช้พื้นที่.....	81
27	ผังบริเวณบ้านยางงอย.....	87
28	ผังบริเวณบ้านท่าบ่อ	88

แผนผังที่		หน้า
29	ผังบริเวณบ้านปากอูน.....	88
30	แสดงพื้นที่ใช้สอยเรือนเลขที่ 63 บ้านยางออย	89
31	แสดงพื้นที่ใช้สอยเรือนเลขที่ 92 บ้านท่าบ่อ.....	90
32	แสดงพื้นที่ใช้สอยเรือนเลขที่ 129 บ้านท่าบ่อ.....	90
33	แสดงการใช้พื้นที่ร่วมกันในกลุ่มเรือนเครือญาติบ้านท่าบ่อ	91
34	แสดงพื้นที่ใช้สอยเรือนเลขที่ 27 หมู่ 6 บ้านปากอูน	92
35	ผังเปรียบเทียบชุมชนในระบบนิเวศที่ต่างกัน	95

บทที่ 1

บทนำ

1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ที่ราบสูงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยหรือ “อีสาน” เป็นพื้นที่ที่ประกอบไปด้วยแอ่งสำคัญ 2 แห่ง คือ แอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช แอ่งทั้งสองมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์บริเวณที่ราบแอ่งสกลนครได้ปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคสมัยวัฒนธรรมบ้านเชียง ซึ่งมีลำนํ้าสงครามมีต้นกำเนิดอยู่ในจังหวัดอุดรธานีไหลผ่านหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตผู้คนมายาวนาน ลำนํ้าสงครามมีต้นกำเนิดอยู่ในจังหวัดอุดรธานีบริเวณเทือกเขาภูพาน ไหลผ่านจังหวัดหนองคาย สกลนคร และนครพนม มีความยาวประมาณ 465 กิโลเมตร และยังเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ และยังเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีที่ราบสามารถทำนาได้ มีลำนํ้าสาขาหลายสาย

พัฒนาการของชุมชนบริเวณแอ่งสกลนครมีต้นกำเนิดในช่วงแรกบริเวณบ้านโกย บ้านผักตบ อำเภอเมืองจังหวัดอุดรธานี กระจายตัวต่อเนื่องมายังบ้านเชียง อำเภอหนองหาน ต่อมาได้ขยายตัวมายังหนองหานกุมภวาปี และอำเภอสว่างแดนดินในจังหวัดสกลนคร เป็นวัฒนธรรมที่จัดอยู่ในยุคโลหะตอนต้นจนถึงยุคเหล็ก ชุมชนทั้งสองตั้งอยู่ริมหนองน้ำมีหมู่บ้านเล็กๆ กระจายตัวอยู่อย่างหนาแน่นตามริมชายขอบหนองน้ำและตามลำนํ้าสาขาต่างๆ เป็นเมืองที่มีความสำคัญควบคู่กับเมืองพิมายในลุ่มน้ำมูลตอนบนบริเวณอีสานใต้ ต่อมาศูนย์กลางความเจริญได้ย้ายไปอยู่ที่นครเวียงจันทน์ มีเมืองเวียงคำ เมืองโคตรบอง และเมืองอื่นๆ ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่อำเภอศรีเชียงใหม่ผ่านอำเภอโพนพิสัยลงมาถึงอำเภอเมืองจังหวัดนครพนมและมุกดาหาร กลุ่มเมืองใหม่จึงได้ชื่อว่า “แคว้นศรีโคตรบูรณ์” ต่อมาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23-24 เกิดการขัดแย้งภายในอาณาจักรล้านช้างผู้คนจึงพากันอพยพโดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเจ้าโสมพมิตร และกลุ่มพระวอพระตา นำกลุ่มคนมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านพันนา บ้านผ้าขาว เกิดเป็นเมืองสกลนครขึ้น ส่วนบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ได้แก่ บ้านยางออย บ้านหาดแพง บ้านปากยาม บ้านปากฮุน บ้านท่าบ่อ บ้านท่าแร่ บ้านสามผง บริเวณอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มไทย้อที่อพยพมาจากหลวงพระบาง ภายหลังเกิดสงครามในสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้คนได้ทิ้งบ้านเมืองอพยพข้ามกลับไปอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯ ให้กวาดต้อนผู้คนซึ่งประกอบด้วยกลุ่ม

ชาติพันธุ์ต่างๆ สามารถแบ่งตามตระกูลภาษาได้ 2 กลุ่ม คือ ไท-ลาว ได้แก่ ไย้, ย้อ และพวกมอญ-ขะแมร์ ได้แก่ ข่า, ไช้, กะเลิง ส่งผลให้เกิดบ้านเรือนร่วมสมัยในบริเวณจังหวัดนครพนม และสกลนคร หลายแห่ง ต่อมาเริ่มยุคสมัยการค้าได้มีพ่อค้าชาวจีนและลาวในแขวงคำม่วนล่องเรือมาทำการค้า ได้ใช้บ้านปากอุ้นเป็นที่พักเรือเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญ คือ เกลือ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังมีการอพยพของชาวจีนและญวนอันเนื่องมาจากสงครามและการเมืองภายในประเทศเวียดนาม ส่งผลให้ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์มากยิ่งขึ้น

ลักษณะภูมิอากาศที่มีความแห้งแล้งเป็นลักษณะเฉพาะในภาคอีสานนั้นได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตเป็นอย่างมาก แผนพัฒนาโครงการต่างๆ จากองค์กรทั้งภายในและภายนอกประเทศจึงได้ปรากฏรูปร่างขึ้นมากมาย อันได้แก่ แผนพัฒนาโขง ซี มูล โครงการพัฒนาลุ่มน้ำโขง เป็นต้น โดยการมุ่งเน้นเนื้อหาในการแก้ไขปัญหาหลักคือ การบริหารจัดการน้ำอย่างคุ้มค่าและได้ประโยชน์สูงสุด ซึ่งส่งผลกระทบต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของชุมชนในภาคอีสานตลอดมา ปลายปี พ.ศ. 2538 โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงครามได้เกิดขึ้นภายใต้โครงการสร้างเขื่อนปิดปากแม่น้ำ โดยโครงการกำหนดให้สร้าง ประตูระบายน้ำ ปิด-เปิด 5 บาน ความกว้างบานละ 15 เมตร ที่บ้านนาเพียงใกล้ปากน้ำไชยบุรี ที่อำเภอท่าอุเทน เพื่อป้องกันน้ำท่วมจากการไหลย้อนของแม่น้ำโขง และปิดกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ส่งผลให้มีพื้นที่น้ำท่วมถาวร 187,500 ไร่ ต่อมาคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2545 เห็นชอบมติของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ให้ระงับโครงการเนื่องจากผลกระทบสูงและไม่คุ้มค่า แต่ยังคงมีเหมือง ฝาย กระจายตัวอยู่ตามลำน้ำสาขาต่างๆ ของลุ่มน้ำสงครามมากมาย

การตั้งถิ่นฐานในระยะหลังการพัฒนาในเขตลุ่มน้ำโขงสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลัก กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่พึ่งพาที่ดิน (Land-Based Community) คนอีสานจะเรียกคนกลุ่มนี้ว่า “คนบ้านโคก” กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มพึ่งพาแม่น้ำ (River-Based Community) หรือที่เรียกว่า “คนบ้านน้ำ” หรือ “คนริมน้ำ” ในอดีตทั้งสองกลุ่มมีความสัมพันธ์กันบนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตโดยเฉพาะ “ข้าวแลกปลา ปลาแลกข้าว” เนื่องจากคนบ้านโคกส่วนใหญ่จะปลูกข้าว ส่วนคนบ้านน้ำจะหาปลา เลือกล่าปลาแดก หรือปลาด้ม วัฒนธรรมของชุมชนทั้งสองกลุ่มพบได้ทั่วไปในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง และลำน้ำสาขาต่างๆ ของแม่น้ำโขงในภาคอีสานของไทย เช่น ลุ่มน้ำสงคราม ลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำมูล เป็นต้น เรือไปจนถึงทะเลสาบเขมร พื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีพื้นที่ทั้งหมด 5-6 แสนไร่ พื้นที่ทั้งหมดมีลักษณะเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง เรียกว่า “ปานุงปาทาม” มีหมู่บ้านอยู่ในพื้นที่ประมาณ 30 หมู่บ้าน ประชากรประมาณ 20,000 คน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงในฤดูน้ำหลาก และปลูกข้าวเพื่อกินในฤดูแล้ง ส่งผลให้วิถีชีวิตมีความแตกต่างไปจากชาวอีสานที่ทำนาจากฝาย

น้ำล้นหรือน้ำเขื่อนเป็นหลัก หมู่บ้านในกลุ่มลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีรูปแบบการอยู่อาศัยทั้งในเรือนจริงและในเรือนแพที่ใช้เป็นอุปกรณ์ในการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่จริงของเรือนที่พักอาศัยในอดีตที่มีการประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก “บ้านโคก” จึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและวิถีแห่งการหาปลาที่มีทรัพยากรอยู่มากมาย และยังมีพัฒนาการมาสู่รูปแบบของเรือนแพที่เป็นที่อยู่อาศัยแบบชั่วคราว “บ้านน้ำ” ดังนั้น การศึกษาเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน บ้านโคก-บ้านน้ำ หรือ บ้านน้ำ-บ้านน้ำ ที่ส่งผลต่อเรือนและการประกอบอาชีพประมงน้ำจืดบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง จึงเป็นประเด็นหลักของการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมด้วยการพึ่งพากันอย่างยั่งยืน รวมถึงการเลือกใช้ที่ว่างภายในเรือนของกลุ่มวัฒนธรรมชาวน้ำที่มีความเหมือนหรือความต่างกับกลุ่มวัฒนธรรมชาวนกในเขตพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาก่อนและหลังปี พ.ศ. 2538
2. ศึกษากระบวนการนิเวศที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน
3. ศึกษาลักษณะทางกายภาพของเรือนบ้านโคกและเรือนบ้านน้ำ

3. คำถามของการศึกษา

1. วิถีชีวิตมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไรในช่วงก่อนและหลังโครงการพัฒนาลุ่มน้ำตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538
2. ความแปรเปลี่ยนของระบบนิเวศส่งผลต่อวิถีชีวิตหรือไม่ถ้ามีผลกระทบอย่างไร
3. ลักษณะทางกายภาพของเรือนบ้านโคกและเรือนบ้านน้ำมีความเหมือนหรือความต่างอย่างไรและมีพลวัตหรือไม่อย่างไร

4. ขอบเขตของการศึกษา

4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ประวัติความเป็นมาและปัจจัยที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชน
2. ลักษณะทางกายภาพของชุมชนในแต่ละลักษณะ
3. ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมในชุมชนที่มีต่อเรือนและสภาพแวดล้อม
4. แนวโน้มในการคงอยู่ในอนาคตที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ

4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในกลุ่มพึ่งพาที่ดิน “คนบ้านโคก”
2. ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในกลุ่มพึ่งพาแม่น้ำ “คนบ้านน้ำ”

5 ขั้นตอนการศึกษา

5.1 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้น

1. ศึกษาผังชุมชนและระบบนิเวศน์จากเอกสารวิทยุภูมิ
2. สัมภาษณ์ทางกายภาพของพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบน - ตอนล่าง
3. ตารางแสดงการเปรียบเทียบอายุและรูปแบบเรือน โดยเลือกจากความแตกต่างในการประกอบอาชีพ ที่ส่งผลต่อรูปแบบของเรือนที่แตกต่างกันออกไป สามารถจำแนกออกได้ 5 หลัง

ตาราง 1 แสดงการเลือกกลุ่มเรือนที่ทำการศึกษา

อายุเรือน/อาชีพ	ทำนา	หาปลาในลำน้ำ	หาปลาในแม่น้ำ	เลี้ยงปลา
1-50 ปี				
51-100 ปี				

5.2 สัมภาษณ์ภาคสนาม รั้ววัด สัมภาษณ์ชุมชนกรณีศึกษา

1. จัดทำรายละเอียดทางสถาปัตยกรรม ผังบริเวณและสภาพแวดล้อม, ผังอาคาร, พื้นที่ใช้สอย, รูปด้าน, รูปตัด, วัสดุ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม
2. การจัดทำแบบสอบถามเพื่อเป็นข้อมูลประกอบในการตอบคำถาม

5.3 รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

1. ความสัมพันธ์ของชุมชนกับสภาพแวดล้อมระหว่างกลุ่มบ้านน้ำในอาชีพประมง
2. ความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกลุ่มบ้านโคกและกลุ่มบ้านน้ำ
3. วิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ

5.4 อุปกรณ์ที่ใช้ในการค้นคว้า

1. ภาคเอกสาร ได้แก่ คอมพิวเตอร์ กล้องถ่ายภาพ อุปกรณ์สำนักงาน เป็นต้น
2. ภาคสนาม ได้แก่ สมุดจดบันทึก กล้องถ่ายภาพ เทปวัดระยะ ปากกา เป็นต้น

5.5 การเสนอผลงานการนำเสนอผลงานแบ่งออกเป็น 2 แบบดังต่อไปนี้

1. การรายงาน

การรายงานปากเปล่า

การรายงานโดยใช้โปรแกรม Microsoft PowerPoint

2. เอกสารฉบับสมบูรณ์ประกอบด้วย

เนื้อหาวิทยานิพนธ์โดยใช้โปรแกรม Microsoft PowerPoint

แผนที่ แผนภูมิ แผนผัง

ภาพถ่ายเส้นและภาพถ่าย

6 แผนการดำเนินงาน

เวลาที่ใช้ในการวิจัยประมาณ – ปี 12 เดือน

คิดว่าจะเริ่มงานวิจัย ตั้งแต่ กรกฎาคม พ.ศ. 2552 และเสนอวิทยานิพนธ์

ภายในเดือน มีนาคม พ.ศ. 2553

ตาราง 2 แสดงระยะเวลาการดำเนินงาน

รายละเอียด/ เดือน	เม.ย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค	ม.ค	ก.พ	มี.ค	หมายเหตุ
ข้อมูลเบื้องต้น													
ภาคสนาม													
วิเคราะห์ข้อมูล													

7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

รูปแบบและวิถีชีวิต ความเชื่อ และความรู้ในระบบนิเวศในท้องถิ่นชุมชนนั้นๆ จะได้รับการเผยแพร่และถ่ายทอดทั้งภายในกลุ่มชาติพันธุ์และสังคมวงกว้าง รวมถึงก่อให้เกิดการตระหนักถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมให้เกิดการยอมรับในวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไปอย่างเท่าเทียม ในฐานะที่เป็นผู้สรรค์สร้างประวัติศาสตร์ร่วมกัน ความรู้อันเกิดจากผลของการศึกษาวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานด้านการอนุรักษ์ นักวิจัยทางด้านชาติพันธุ์ นักมานุษยวิทยา รวมถึงนักพัฒนาท้องถิ่นทั้งภาครัฐและเอกชน

8 เอกสารเกี่ยวเนื่อง

งานวิจัยไต้หวัน เครือข่ายนักวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง (2548) ศึกษาเรื่องนิเวศวิทยาและประวัติศาสตร์ป่าบุ่ง-ป่าทาม ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง พบว่าเป็นพื้นที่ที่มีน้ำท่วมหลาก 3-4 เดือน เกิดเป็นทะเลสาบมีเนื้อที่ 500,000-600,000 ไร่ มีพรรณพืชกว่า 208 ชนิด ปลา 124 ชนิด เต่า 5 ชนิด กุ้ง 4 ชนิด หอย 10 ชนิด ปู 4 ชนิด และแมลงอีก 6 ชนิด ปลาที่พบในลำน้ำตลอดปี 58 ชนิด ปลาที่อพยพจากแม่น้ำโขง 57 ชนิด และเคยจับปลาบึกได้หนักที่สุด 270 กิโลกรัม ช่วงแรกมีคนเขมรและคนลาวเดินทางมาค้าขายเป็นกลุ่มแรกคนญวนเข้ามาสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และยังมีชาวบ้านจากที่ต่างๆ ได้แก่ ไล่ ย้อ และจีน อพยพเข้ามาภายหลัง

เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (2547) เสนอรายงานสรุป ระดับน้ำโขงผิดปกติ ผลกระทบทำนน้ำจากเขื่อนและการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน อ้างถึงงานวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง พบว่าในช่วงฤดูแล้ง ลุ่มน้ำสงครามแห้งขอดลึกเข้าไปในลำน้ำสงครามมากกว่า 40 กิโลเมตร เนื่องจากระดับแม่น้ำโขงต่ำและแม่น้ำสงครามไหลลงแม่น้ำโขงหมด

สมพินิจ เหมือนทอง (2543) ได้ศึกษาการแบ่งชั้นระดับน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม สรุปผลการเกิดน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามประกอบด้วย 4 ปัจจัย คือ 1) ระดับน้ำในแม่น้ำโขงมีระดับสูงมากในฤดูน้ำหลาก ทำให้เกิดน้ำหนุนจากท้ายน้ำ 2) ปริมาณน้ำฝนในฤดูฝนมีค่าสูงมาก ทำให้เกิดการไหลของน้ำสูง 3) ลำน้ำสงครามมีความลาดชันต่ำ ทำให้การระบายของน้ำช้า 4) ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีพื้นที่ราบน้ำท่วมริมฝั่งทั้งสองด้านกว้างมาก ทำให้น้ำท่วมซึ่งเป็นเวลานาน

สพสันต์ เพชรดำ (2540) ศึกษาและสำรวจหมู่บ้านปากยามหมู่บ้านประมงในลุ่มน้ำสงครามกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม พบว่าโครงสร้างครอบครัวมีขนาดเล็กลง เนื่องจากต้องออกหาปลาทั้งกลางวัน-กลางคืน การผสมผสานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ทำให้ที่อยู่อาศัยแออัดเกิดการบุกรุกที่ดินในป่าบุ่ง-ป่าทาม

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์ชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน

1 พัฒนาการวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์

1.1 แหล่งโบราณคดี บ.โกย บ.ผักตบ อ.เมือง จ.สกลนคร บ.เชียง อ.หนองหาน จ.อุดรธานี อยู่ระหว่างยุคโลหะตอนต้นถึงยุคเหล็ก โดยขุดพบเครื่องใช้เหล็กและเครื่องประดับสำริดมีอายุราว 3000 ปีลงมา

1.2 แหล่งโบราณคดีลุ่มน้ำอูนและลุ่มน้ำยมพบหลักฐานที่ อ.สว่างแดนดิน อ.พรรณานิคม อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร บริเวณที่ราบระหว่าง ห้วยน้ำยมและห้วยปลาหาง พบหลักฐานถึง 37 ชุมชน โดยขุดพบภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เผาด้วยอุณหภูมิต่ำคงทนกับดิน และยังเป็นแหล่งเกลือสินเธาว์ขนาดใหญ่ จัดเป็นชุมชนยุคโลหะตอนปลาย วัฒนธรรมเดียวกับ บ.เชียงยุคปลาย

1.3 แหล่งโบราณคดีลุ่มน้ำก่ำพบหลักฐานที่ อ.พังโคน อ.พรรณานิคม บริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบน เป็นการขยายตัวของชุมชนในระยะหลัง และมีพัฒนาการมาสู่ยุคประวัติศาสตร์ช่วงวัฒนธรรม ทวารวดี ลพบุรี แล้วจึงขยายตัวลงมาสู่ชุมชนโบราณในพื้นที่ อ.นาแก บ.น้ำก่ำ อ.ธาตุพนม พบกลองมโหระทึกสำริด 1 ใบ มีอิทธิพลวัฒนธรรมดองซอนที่พบได้ทั่วไปทางตอนใต้ของประเทศจีน เวียดนาม ลาว และไทย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 1-5 ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

สรุป การเริ่มต้นของแหล่งโบราณคดีในระยะแรกอยู่บริเวณฝั่งทิศตะวันตกของ จ.นครพนม ต่อมาจึงได้ขยายตัวมายังฝั่งทิศตะวันออกใกล้แม่น้ำโขง เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีประเพณีการฝังศพและยังมีการฝังภาชนะดินเผาเครื่องใช้ให้ผู้ตาย เช่นเดียวกับวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ และน่าจะมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณในเวียดนาม

2 พัฒนาการวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์

ราวพุทธศตวรรษที่ 13-16 (วัฒนธรรมทวารวดี)

เมืองศรีโคตรบูร นักวิชาการสันนิษฐานว่าน่าจะตั้งอยู่บริเวณเมืองขามแท้ ริมฝั่งลำเซบั้งไฟ ด้านทิศใต้ ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยลาว มีองค์พระธาตุพนมเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีชื่อปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ กล่าวว่า ศรีโคตรบูร มีเจ้าเมืองปกครองเป็นอิสระ ลักษณะบ้านเมืองกระจายตัวกัน โดยมีกลุ่มที่อยู่ใกล้องค์พระธาตุ ได้แก่ เมืองศรีโคตรบูร (อยู่ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยลาว) เมืองหนองหานหลวง

ภาพที่ 1 กลองมโหระทึก

ที่มา: คงศักดิ์ จังเหี้ยมบุญ. "สภาพแวดล้อมของวัฒนธรรมดองซอนจากลวดลายบนมโหระทึก"
สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.

ภาพที่ 2 การฝังศพและภาชนะดินเผาวัฒนธรรมบ้านเชียง

ที่มา: พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบ้านเชียง. บ้านเชียง [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 13 มีนาคม 2553 เข้าถึงได้จาก
<http://doi.eng.cmu.ac.th/>

(อยู่ในจังหวัดสกลนคร) เมืองหนองหานน้อย (บริเวณหนองหารกุมภวาปี) เมืองสาเกตุหรือร้อยเอ็ด ประตุ (เมืองร้อยเอ็ด) เมืองพาน (บริเวณบ.ผือ) ในตำนานยังกล่าวถึงกลุ่มที่อยู่ไกลออกไป ได้แก่ เมืองอินทปัฐนคร (อยู่ในประเทศกัมพูชา) และเมืองจุลณี (อยู่ในประเทศเวียดนาม) โดยได้แสดงออกถึงความสัมพันธ์ทางศิลปกรรม ได้แก่ ลวดลาย ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และทอสมสูตร จึงแสดงให้เห็นว่าองค์พระธาตุพนมคงจะถูกสร้างขึ้นในศาสนาฮินดู ต่อมาได้ขยายตัวตามลำน้ำก่ำลงมาสู่ อ.นาแก อ.ธาตุพนม ประมาณ พ.ศ. 20-24 มีความร่วมสมัยกับวัฒนธรรมล้านช้าง

พ.ศ. 1916-1959 พระเจ้าฟ้าวัณ กษัตริย์ล้านช้างได้ส่งราชบุตรเจ้าลือไชยลงมาครองเมืองศรีโคตรบูร ต่อมา เจ้าพระยานครหลวง ได้ซ่อมคืนพระธาตุทั้ง 4 ด้าน พร้อมทั้งก่อฐานบัวคว่ำ ปิดขอบล่างของผนังที่สลักเป็นรูปเทพพนม และสร้างกำแพงแก้วชั้นใน ก่อซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน และถวายเป็นพุทธบูชาแด่องค์พระธาตุ เจ้าโพธิสาร เสด็จทอดกฐินทุกปี ต่อมาพระครูโพนเสม็ก ได้บูรณะพระธาตุครั้งใหญ่ ตั้งแต่ฐานชั้น 2 จนถึงส่วนยอดพระธาตุ ในช่วงพ.ศ. 2236-2245

ราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 (ยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์)

พระพิทักษ์เจดีย์เป็นหัวหน้าโดยขึ้นตรงกับเจ้าเมืองละคอน และเมืองบางมุก มณฑลอุดร มีหมู่บ้านหนองปิง บ้านดงภู บ้านปากคำ บ้านหัวดอน ตั้งอยู่บริเวณตอนบนของกลุ่มน้ำสงคราม

ยุคทองเศรษฐกิจเฟื่องฟู ได้ค้นพบแหล่งเตาผลิตภาชนะดินเผาที่บ้านหาดแพง อ.ศรีสงคราม บ้านนาทม กิ่งอ.นาทมขึ้นไปจนถึง ปากน้ำห้วยซาง ในเขตอ.เซกา จ.หนองคาย ระยะทางประมาณ 100 เมตร มีลักษณะเป็นเตาอุโมงค์ (BANK KILN OR TUNNEL KILN) บริเวณกิ่ง อ.นาทม พบกลุ่มเตา 3 กลุ่ม ได้แก่ บ้านนาทม บ้านหนองอ้อ บ้านบึงอีสา ส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง มักพบในกลุ่มเชื้อสายลาวอพยพ โดยเป็นภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งใช้บรรจุกระดูกคนตาย

บริเวณอำเภอท่าอุเทน ได้แก่ บ้านห้วยยางคำ บ้านอุนยางคำ บ้านไชยบุรี บ้านตาลปากน้ำ บริเวณอำเภอศรีสงคราม ได้แก่ บ้านยางออย บ้านหาดแพง บ้านปากอุ้น บ้านท่าบ่อ

พ.ศ.2281 ตลิ่งแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายพังทลายเนื่องมาจากน้ำเซาะ จึงได้ย้ายเมืองลงไปทางตอนใต้ และเปลี่ยนชื่อเป็น มุกษนคร

พ.ศ.2308 พระบรมราชา (เองถ่าน) ถึงแก่อนิจกรรม ท้าวภูแก้ว รวบรวมผู้คนบ้านแก่งเหล็กกริมแม่น้ำยม ตั้งเมืองมหาชัยก่องแก้วและเกลี้ยกล่อมผู้คนในลำน้ำเซกา ได้แก่ เมืองกะปอง คำเกิด คำม่วน เขียงฮ่ง ผาบัว ฯลฯ เพื่อเตรียมเข้าตี เมืองมุกษนคร พระนครานุรักษ์ (คำสิงห์) เจ้าเมืองมุกษนคร รู้ข่าวจึงได้ขอกำลังจากชาวญวน เมืองภูซุน (เมืองเว้) ท้าวภูแก้วได้หลอกชาวญวนให้รวบรวมคน 9000 คน เพื่อสมทบกับตนแล้วบุกเข้าตีเมืองมุกษนครจนเมืองแตก พระนครานุรักษ์จึงได้พาชาวบ้านอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ดงเซกา (เขตติดต่อระหว่างจ.นครพนม -

จ.หนองคาย) ต่อมาพระยาเชียงสาได้ยกทัพมาตีชาวญวน และแต่งตั้งให้พระนครานุรักษ์ (คำสิงห์) รวบรวมคน 3000 ขึ้นไปสร้างเมืองที่ บ้านเวินทราย ไกลนครเวียงจันทน์ และได้แต่งตั้ง ท้าวภูแก้ว เป็นเจ้าครองเมืองมรุกขนคร แต่ให้ย้ายเมืองมาสร้างยังฝั่งขวาของแม่น้ำโขง บริเวณบ้านธาตุน้อย ศรีบุญเรือง ตรงปากห้วยบัวฮาก แล้วจึงได้สร้างวัดขึ้นกลางเมือง 1 วัด ชื่อวัดมรุกขนคร และรอบเมืองอีก 4 วัด คือ วัดดอนกอง วัดดงขวางท่า วัดขอนแก่น และวัดนาถ่อนท่า (ดอนศาลเจ้า) ส่วนวัดอื่นๆที่อยู่รอบเมือง ได้แก่ วัดบ้านหลักศิลา วัดป่าแพ่งศรี วัดแก่งเมือง วัดท่าหนองจันทร์ วัดธาตุน้อยศรีบุญเรือง วัดศิลามงคล

ภาพที่ 3 เตาเผาภาชนะโบราณ

ที่มา: จังหวัดนครพนม. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2553

เข้าถึงได้จาก <http://www.moohin.com/about-thailand/oldcity/nakhonpanom2.shtml>

พ.ศ.2321 (ยุคสมัยกรุงธนบุรี)

พระตา พระวอ พาชชาวเมืองหลบหนีมาจากเมืองเวียงจันทน์ อันเนื่องมาจากภัยสงคราม ภายใน จึงได้มาตั้งเมือง นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน จากนั้นกองทัพนครเวียงจันทน์ได้ยกทัพลงมาตีกรุงธนบุรี รัชกาลที่ 1 ทรงยกทัพขึ้นมาตามลำน้ำโขง โดยไล่ตีเมืองต่างๆตั้งแต่ นครจำปาสัก มาจนถึงนครเวียงจันทน์ พระราชาภูแก้วจึงหลบหนีไปอยู่เมืองคำเกิด (คำม่วน) 5-6 เดือน แล้วจึงกลับมาสวามิภักดิ์ ต่อมาพระราชาภูแก้วถึงแก่กรรม พ.ศ.2322 อุปฮาด (พรหมา) บุตรชาย พระราชาภูแก้ว ได้ขึ้นครองราชเมือง มรุกขนคร ส่งส่วยให้กรุงธนบุรี ปีชวด จุลศักราช 1142

พ.ศ.2329 ตั้งเมืองมานาน 20 ปี ได้เกิดน้ำกัดเซาะจึงได้ย้ายเมืองขึ้นไปทางเหนือ บริเวณบ้านหนองจันทน์ รัชกาลที่ 1 ทรงเปลี่ยนชื่อจากเมืองมรุกขนคร เป็นเมืองนครพนม

พ.ศ.2339 พระบรมราชา(สุดตา) คือต้นตระกูลของชาวนครพนม เช่น ตระกูล ณ นครพนม สูตรสุคนธ์ ฯ ได้เป็นเจ้าเมืองแทนท้าวกิ่งหงษา ท้าวคำสาย บุตรพระบรมราชา (พรมหา) และท้าวจุลณี บุตรอุปฮาด ไม่พอใจจึงได้อพยพผู้คนไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองมหาชัย แขวงคำม่วน ส.ป.ป. ลาว และไม่ยอมขึ้นกับเมืองนครพนม

พ.ศ.2340 พระยามหาอำมาตย์ให้กองทัพเวียงจันทน์ยกทัพข้ามโขงไปตี กวนกู๋ กวนจัว จนท้าวกิ่งหงษา ท้าวคำสายและท้าวจุลณีแตกพ่ายหนีไปจึงได้กวาดต้อนผู้คนกลับมาตั้งเมืองนครพนม จากนั้นพระยามหาอำมาตย์ได้ย้ายที่ตั้งเมืองนครพนมจากบ้านหนองจันทน์ไปตั้งที่บ้านโพธิ์ดำซึ่งเป็นที่ตั้งจังหวัดนครพนมในปัจจุบัน

พ.ศ.2349 เจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ พระบรมราชา (มัง) เจ้าเมืองนครพนมและพระยาจันทรสूरียวงศ์ (กิง) เจ้าเมืองมุกดาหาร ได้ร่วมกันสร้างถนนและสะพานจากริมฝั่งโขงไปยังองค์พระธาตุพนม

พ.ศ.2352 อุปฮาด (ศรีวิชัย) บุตรเจ้าเมืองนครพนมคนเก่าไม่พอใจที่ไม่ได้เป็นเจ้าเมือง จึงวิวาทบาดหมางกับเจ้าเมืองนครพนม และได้พาไพร่และชาวเมืองนครพนมจำนวนหนึ่งอพยพหนีลงไปกรุงเทพฯ

พ.ศ.2369 พระเจ้าอนุตรกุมาร(เจ้าอนุวงศ์) เวียงจันทน์เป็นกบฏต่อกรุงเทพฯ ได้กวาดต้อนผู้คนทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงคือภาคอีสานตั้งแต่เมืองนครราชสีมาเป็นต้นไปเพื่อไปเป็นกำลังพลให้กับเวียงจันทน์ สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลยกทัพไปปราบเจ้าอนุวงศ์ เจ้าเมืองนครพนมถูกเจ้าอนุวงศ์พาหลบหนีข้ามโขงไปตามลำน้ำเซบั้งไฟ(อยู่ตรงข้ามกับอำเภอธาตุพนม)ไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองมหาชัยก่องแก้ว กองทัพไทยก็ตามไปกวาดต้อนเจ้าอนุวงศ์ เจ้าเมืองนครพนมและพระพรหมอาสาได้นี้ไปแดนญวน จากนั้นพระพรหมอาสาเจ้าเมืองมหาชัยก่องแก้วได้ถึงแก่กรรมในแดนญวน การศึกสงครามระหว่างล้านช้างกับกรุงเทพฯ ครั้งนี้ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงระส่ำระสาย ผู้คนถูกกวาดต้อนไปกรุงเทพฯ บ้าง หนีเข้าป่าบ้าง บรรดาข้าววัดที่มีหน้าที่ทำนุบำรุงวัดพระธาตุก็ขาดไปเป็นจำนวนมาก ทำให้พระธาตุและอาคารศาสนสถานต่างๆ ทรุดโทรมไปมาก

พ.ศ.2377 พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม อำมาตย์กุล) ได้ยกทัพไปกวาดต้อนผู้คนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ส.ป.ป. ลาวในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ผู้ไทย ข่า กระโซ่ กะเลิง แส็ก ย้อ ฯลฯ ให้มาตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงต่อมาจึงตั้งเป็นเมืองเรณูนคร เมืองวาริชภูมิ เมืองกุฉินารายณ์ เมืองท่าอุเทน เมืองวานรนิวาส เมืองอากาศอำนวย เมืองสว่างแดนดิน

พ.ศ.2378 อุปฮาด (คำสาย) และราชวงศ์ (คำ) ได้ข้ามโขงกลับคืนมาขอสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพมหานคร โดยพระยามหาอำมาตย์ได้ให้ไปตั้งเมืองอยู่ริมน้ำหนองหารบริเวณสกลวาปีเก่า (เมืองสกลวาปีแต่เดิมเปลี่ยนมาจากกาฬสินธุ์แต่ได้อพยพไปอยู่เมืองพนมสารคามและจันทคามหมด) ต่อมาอุปฮาด (คำสาย) ถึงแก่กรรม พ.ศ.2381 จากนั้นราชวงศ์(คำ) ได้รับพระราชทานพระนามว่า พระยาประจันตประเทศธานี ได้เป็นเจ้าเมืองและได้พระราชทานนามเมืองใหม่ว่า เมืองสกลนคร

พ.ศ.2381 พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองยโสธรเป็นผู้รักษาราชการในเมืองนครพนมได้เกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองคนเก่าและลูกหลานที่หลบหนีไปอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กลับมาอยู่ที่เมืองนครพนมตามเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงพระราชดำริว่าพระบรมราชา(มัง) เจ้าเมืองนครพนมคนเก่าชราภาพมากและพิการจึงพระราชทานอภัยโทษให้และให้เป็นທີ່ปรึกษาทางราชการของเมืองนครพนม และพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระสุนทรราชวงศาเป็นเจ้าเมืองนครพนมและเมืองยโสธรทั้งสองเมือง จากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งกรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ในเมืองนครพนม คือ ท้าวจันทิ น้องพระบรมราชา(มัง)เป็นอุปฮาด ท้าวอรรคราช บุตรพระบรมราชา(มัง) เป็นราชวงศ์ ท้าวอินทวงศ์ เมืองยโสธร เป็นราชบุตร พระสุนทรราชวงศาได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครพนมถึง 22 ปี โดยมีเหตุการณ์ต่างๆเกิดขึ้นดังต่อไปนี้

พระสุนทรราชวงศาได้ยกทัพไปกวาดต้อนผู้คนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง(ประเทศลาวในปัจจุบัน)ซึ่งเป็นกลุ่มชนชาติต่างๆ เช่น ผู้ไทย ข่า กะโซ่ กะเลิง แส็ก ย้อ ไย้ มาตั้งถิ่นฐานตั้งเมืองต่างๆ ที่เมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองมุกดาหาร เมืองกาฬสินธุ์

ชาวผู้ไท อพยพมาจากเมืองวังมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านดงหวาย ต่อมาตั้งเป็นเมืองนครเรณู โดยมีท้าวสายนายครัวเป็นพระแก้วโกมลเจ้าเมืองนครเรณูคนแรกเมื่อ พ.ศ. 2387 โดยขึ้นกับเมืองนครพนม

ชาวแสก อพยพมาจากเมืองแสก (อยู่ห่างจากชายแดนเวียดนามประมาณ 20 กม. ปัจจุบันเป็นเมืองร้าง) อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านนาลาดควาย พ.ศ. 2380 ต่อมาตั้งเป็นเมืองอาทมาตขึ้นกับเมืองนครพนม ปัจจุบันยุบเมืองอาทมาตเป็นตำบลอาจสามารถขึ้นกับอำเภอเมืองนครพนม

ชาวกระโซ่ อพยพมาจากเมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบ้งฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งเมืองที่บ้านเมืองรามต่อมาตั้งเป็นเมืองรามราชขึ้นกับเมืองนครพนม ปี พ.ศ. 2350 ถูกยุบเป็นตำบลรามราช อำเภอท่าอุเทน

ชาวโย้ย อพยพมาจากบ้านหอมข้าวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ไปตั้งเมืองอยู่ที่บ้านม่วงริมน้ำยาม (แยกจากแม่น้ำสงครามซึ่งไหลสู่แม่น้ำโขง) พ.ศ. 2380 ได้ตั้งเป็นเมืองอากาศอำนวย ไม่ยอมขึ้นกับเมืองสกลนครแต่ขึ้นกับเมืองนครพนม ต่อมา พ.ศ. 2457 โอนไปขึ้นกับเมืองสกลนคร ปัจจุบันคือท้องที่อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และท้องที่อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

ชาวไทยย้อ เดิมตั้งอยู่ที่บ้านปากน้ำสงครามริมฝั่งแม่น้ำโขง (ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน) พ.ศ. 2369 ได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองหลวงปู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงริมน้ำหิมนบูรณ์ ต่อมา พ.ศ. 2375 ได้กลับมาตั้งเมืองอยู่ที่บ้านอุเทนร้าง ต่อมาตั้งเป็นเมืองท่าอุเทน ขึ้นกับเมืองนครพนม ต่อมา พ.ศ. 2396 ยกเมืองท่าอุเทนให้ขึ้นกับกรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4 การแต่งกายชาวไทยย้อ

ที่มา: “สังคมและวัฒนธรรมอีสาน” เอกสารประกอบนิทรรศการถาวร “อีสานนิทัศน์” 2549 หน้า 125-188

พ.ศ. 2369 ราชวงศ์(แสน) ได้อพยพครอบครัวชาวเขมราฐและยโสธรมาตั้งที่อยู่ตรงปากแม่น้ำสงครามริมฝั่งโขง โดยตั้งเป็นเมืองไชยบุรี เมื่อ พ.ศ. 2381

พ.ศ.2436 (ร.ศ.112) ราชอาณาจักรไทยต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ดินแดนลาว) ให้แก่ฝรั่งเศส ดินแดนของเมืองนครพนมทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (แขวงคำม่วน) ต้องสูญเสียไปด้วย พระยาดมเมืองขวาง (ข้า ยอดเพชร) ข้าหลวงไทยได้ต่อสู้กับฝรั่งเศสจนวาระสุดท้าย ถือว่าท่านเป็นวีรบุรุษคนสำคัญจึงได้นำนามของท่านมาตั้งเป็นชื่อค่ายทหารในจังหวัดนครพนม คือ ค่ายพระยาดมเมืองขวาง

ภาพที่ 5 การเสียดินแดนแก่งฝรั่งเศส พ.ศ. 2428

ที่มา: ปรัตยา. Letters from Iwo Jima [Online], Accessed 7 March 2010 Available from <http://www.oknation.net/blog/chief-dan/2008/08/04/entry-2>

องค์การศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ได้ส่งบาทหลวงมาเผยแพร่ในภาคอีสานเป็นครั้งแรก คือ บาทหลวงอเล็กซิสโปรคมและพระบาทหลวงชาร์เวียร์เก้ มายังเมืองอุบลราชธานี และได้ตั้งโบสถ์เผยแพร่ศาสนาที่บ้านบึงกระเทียมเป็นที่แรก และได้ขยายไปตามหัวเมืองในลำน่านโขง และได้ตั้งโบสถ์คาทอลิกที่บ้านท่าริมน้ำหนองหารเมืองสกลนคร ที่บ้านสองคอน เขตเมืองมุกดาหาร ต่อมาบาทหลวงชาร์เวียร์เก้ ได้ตั้งโบสถ์ศาสนาคริสต์ที่เกาะดอนโด (เกาะกลางแม่น้ำโขงหน้าเมืองนครพนม) และที่บ้านหนองแสง เขตเมืองนครพนม บาทหลวงชาร์เวียร์เก้ประจำอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง 20 ปีกว่าจนพูดภาษาไทยและลาวได้คล่อง ได้มีบรรดาทาสที่หลบหนีเจ้าขุนมูลนาย มาหลบซ่อนอยู่กับบาทหลวงและนับถือศาสนาคริสต์เป็นจำนวนไม่น้อย ทำให้เกิดการวิวาทบาดหมางระหว่างกรมการเมืองกับบาทหลวงจนมีการฟ้องร้องลงไปที่กรุงเทพมหานคร จึงต้องส่งตุลาการมาตัดสินที่เมืองนครพนม

ภาพที่ 6 โบสถ์คาทอลิกที่วัดคำแก้ม บ้านท่าแร่ จ.สกลนคร

ที่มา: Natcha . เยือนถิ่นคาทอลิก ยลโบสถ์คริสต์ตระการ [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2553
เข้าถึงได้จาก http://www.thaifmradio.com/index.php?type_page=news&f=1&id=4187

พ.ศ. 2438 ฝรั่งเศสขอตั้งเอเยนต์ทางการค้า(Commercial Agent) ให้มาประจำตามหัวเมืองริมฝั่งโขงคือเมืองเขมราฐ เมืองมุกดาหาร เมืองนครพนม เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี และเมืองหนองคาย เอเยนต์ทำหน้าที่เสมือนกงสุลจึงจับผิดว่าฝ่ายไทยจะละเมิดสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสหรือไม่ เช่น ห้ามไม่ให้ฝ่ายไทยตั้งกองทหารในเขต 25 กม. จากฝั่งแม่น้ำโขง และคอยชักจูงให้คนไทยอีสานไปรับราชการและตั้งบ้านเรือนในแดนลาว เอเยนต์ทางการค้าคนแรกของฝรั่งเศสที่มาประจำที่เมืองนครพนมคือ มงสิเออร์ มงเปรัต(Monpeyrat) มาประจำตั้งแต่ พ.ศ. 2436

พ.ศ. 2440 ว่าที่พระยาพนมนครานุรักษ์(ทองทิพย์) ว่าที่เจ้าเมืองนครพนมได้ถูกกล่าวโทษว่าติดต่อกับเอเยนต์ทางการค้าของฝรั่งเศสก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจของทางราชการ พระบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมผู้สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน(อุดร) ซึ่งประทับอยู่ที่

บ้านหมากแข้ง(อุดรธานี) มีพระกระแสน้ำสั่งให้พระยาพนมมนครานุรักษ์ไปเข้าเฝ้าแต่พระยาพนมมนครานุรักษ์ไม่ยอมไปเข้าเฝ้า พระยาพิชัยศรเดช(คำสิงห์ สิงหสิริ) เจ้าเมืองโพนพิสัยจึงเดินทางไปควบคุมตัวแต่พระยานครานุรักษ์รู้ตัวเสียก่อนจึงหลบหนีและอพยพผู้คนจำนวนหนึ่งข้ามโขงไปอยู่กับฝรั่งเศสที่เมืองท่าแขก ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมได้บังคับมณฑลพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้แต่งตั้งอุปฮาด (ศรีวิชัย) เป็นพระยาพนมมนครานุรักษ์มหาสวามิภักดิ์นคราธิปัตย์เป็นเจ้าเมืองนครพนมแทน

พ.ศ. 2442 ได้เปลี่ยนนามมณฑลลาวพวนเป็นมณฑลฝ่ายเหนือ ต่อมา พ.ศ. 2443 เปลี่ยนนามมณฑลฝ่ายเหนือเป็นมณฑลอุดร โดยเมืองนครพนมอยู่ในเขตการปกครองและบังคับบัญชาของมณฑลอุดร มณฑลอุดรแบ่งการปกครองเป็น 12 เมือง คือ เมืองหนองคาย (เมืองเอก) เมืองท่าอุเทน (เมืองจัตวา) เมืองไชยบุรี (เมืองจัตวา) เมืองนครพนม (เมืองตรี) เมืองท่าบ่อ (เมืองตรี) เมืองมุกดาหาร (เมืองตรี) เมืองสกลนคร (เมืองโท) เมืองขอนแก่น (เมืองตรี) เมืองกุมภวาปี (หนองบัวลำภู) เมืองโพนพิสัย (เมืองตรี) เมืองชนบท (เมืองจัตวา) เมืองหนองหาน (เมืองตรี)

กระทรวงมหาดไทยได้ปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคทั่วราชอาณาจักรโดยยกเลิกการปกครองแบบมีเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร เปลี่ยนเป็นตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมืองและยกกระบัตร์เมือง โดยได้พระราชทานเงินเดือนกันเป็นครั้งแรกด้วย โดยพระยาพนมมนครานุรักษ์สิทธิศักดิ์เทพฤทัยศุภบุรีศรีโคตรบูรณหลวง อุปฮาด (กา) ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองนครพนมเป็นคนแรก ถือศักดินา 3,000 ไร่ พระพิทักษ์พนมนคร (โก๊ะ มังคละศิริ) ดำรงตำแหน่งปลัดเมืองนครพนม ถือศักดินา 600 ไร่ พระสุราภรณ์พนมกิจ (ภูมิ พรหมประกาย) ดำรงตำแหน่งยกกระบัตร์เมืองนครพนม ถือศักดินา 500 ไร่ พระพินิจพนมการ (ทองคำ มังคละศิริ) ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองนครพนม ถือศักดินา 400 ไร่

พ.ศ. 2446 มณฑลอุดรได้ปรับปรุงแบ่งการปกครองออกเป็น 5 บริเวณ ดังนี้

บริเวณหมากแข้ง (อุดรธานี) มี 5 เมืองคือ เมืองหนองคาย เมืองโพนพิสัย เมืองกุมภวาปี เมืองกุมภวาปี เมืองหนองบัวลำภู เมืองท่าบ่อ

บริเวณสกลนคร มี 6 เมืองคือ เมืองสกลนคร เมืองวาริชภูมิ เมืองพรรณานิคม เมืองสว่างแดนดิน เมืองวานรนิวาส เมืองจำปาสก (พังโคน)

บริเวณพาชี (ขอนแก่น) มี 3 เมืองคือ เมืองขอนแก่น เมืองภูเวียง เมืองชนบท

บริเวณน้ำเหือง (เมืองเลย) มี 3 เมืองคือ เมืองเลย เมืองด่านซ้าย เมืองเชียงคาน

บริเวณธาตุพนมที่ตั้งเมืองนครพนม แบ่งการปกครองออกเป็น 4 เมือง และ 11 อำเภอคือ

เมืองนครพนม แบ่งออกเป็น 6 อำเภอ คือ อำเภอเมืองนครพนม อำเภอเรณูนคร อำเภออาข่ามารทด (ปัจจุบันยุบเป็นอำเภออาข่ามารทด) อำเภออากาศอำนวย อำเภอกุสุมาลย์มณฑล อำเภอโพธิ์ไพล (ปัจจุบันยุบเป็นตำบล) 3 อำเภอหลังนี้ต่อมาถูกโอนไปขึ้นกับจังหวัดสกลนคร

เมืองท่าอุเทน แบ่งออกเป็น 2 อำเภอ คือ อำเภอเมืองท่าอุเทนและอำเภอรามราช (ปัจจุบันยุบลงเป็นตำบล) เมืองไชยบุรี มีอำเภอเดียวคือ อำเภอเมืองไชยบุรี

พ.ศ. 2450 เมืองนครพนมได้แบ่งการปกครองออกเป็น 8 อำเภอ คือ อำเภอเมืองนครพนม อำเภอเมืองไชยบุรี อำเภอเมืองท่าอุเทน อำเภอเมืองอากาศอำนวย อำเภอเมืองกุสุมาลย์ อำเภอเมืองเรณูนคร อำเภอเมืองมุกดาหาร และอำเภอเมืองหนองสูง

พ.ศ. 2457 ประกาศกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2457 ให้ยุบอำเภอเมืองกุสุมาลย์มณฑลไปรวมกับอำเภอเมืองนครพนม (ภายหลังโอนไปขึ้นกับจังหวัดสกลนคร) และได้ยุบอำเภอเมืองอากาศอำนวยไปรวมกับอำเภอเมืองท่าอุเทน (ภายหลังโอนอำเภอเมืองอากาศอำนวยไปขึ้นกับจังหวัดสกลนคร) ให้ตัดท้องที่บางส่วนของอำเภอโพธิ์ไพล เมืองหนองคาย รวมกับอำเภอไชยบุรี แล้วย้ายที่ตั้งเมืองไปตั้งที่บ้านบึงกาฬแต่ยังขึ้นกับเมืองนครพนมอยู่ ภายหลังเปลี่ยนชื่ออำเภอไชยบุรีเป็นอำเภอบึงกาฬ แล้วโอนไปขึ้นกับจังหวัดหนองคายใน พ.ศ. 2460 เมืองไชยบุรีมีฐานะเป็นเพียงตำบลในปัจจุบัน

พ.ศ. 2459 ประกาศกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2459 เปลี่ยนคำว่าเมือง เป็น จังหวัด เมืองนครพนมจึงเปลี่ยนเป็น จังหวัดนครพนม

3 การพัฒนาโครงการชลประทาน

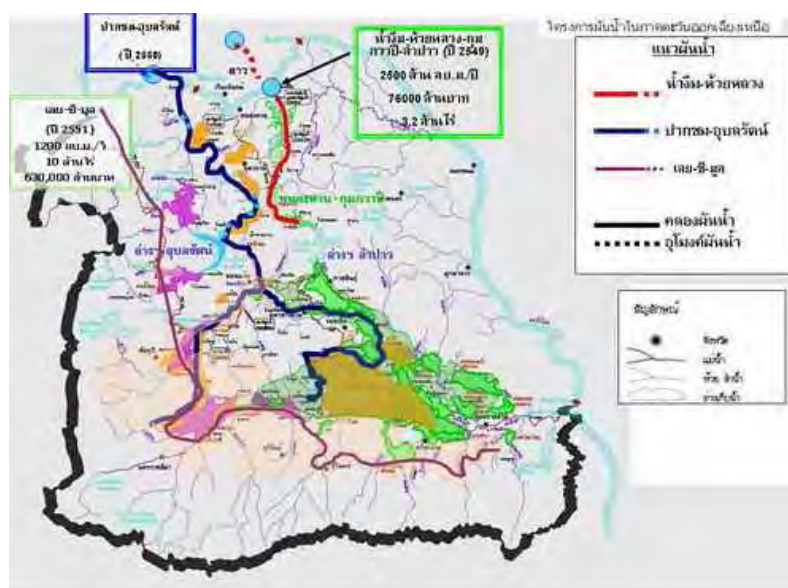
พ.ศ.2506 มีการศึกษาโครงการบริเวณลุ่มน้ำสงครามขึ้นภายใต้โครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขง หรือโขง ซี มูล โดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (พพ.) ได้เริ่มเก็บข้อมูล-สถิติทางอุตุนิยมนิเวศวิทยาและอุทกวิทยาของลุ่มน้ำสงคราม เป้าหมายเพื่อเก็บกักน้ำไว้สำหรับพื้นที่ชลประทานในฤดูแล้ง 565,000 ไร่ และพื้นที่ลุ่มน้ำสาขา คือลุ่มน้ำอูนลุ่มน้ำก่ำอีกจำนวน 181,660 ไร่ ครอบคลุมจังหวัดอุดรธานี นครพนม หนองคาย และสกลนคร โดยสร้างประตูระบายน้ำมีระดับเก็บกักที่ 147 ม.(เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง) บริเวณปากแม่น้ำสงคราม ที่บ้านนาเพียง ต.ไชยบุรี อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม โดยใช้งบประมาณกว่า 5 พันล้านบาท

พ.ศ. 2524 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการประสานงานสำรวจลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (ชั่วคราว) โดยความช่วยเหลือจากรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ ได้ว่าจ้างบริษัทวิศวกรที่ปรึกษา ศึกษาแนวทางป้องกันน้ำท่วมและแผนพัฒนาการชลประทานใน

ชั้นต้น แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2526 โดยเสนอให้สร้างประตูบังคับน้ำบริเวณปากแม่น้ำสงคราม เมษายน พ.ศ. 2532 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบให้ดำเนินการศึกษาออกแบบและก่อสร้างตามที่เสนอ

พ.ศ.2533 มีการศึกษาความเหมาะสมของโครงการใหม่โดยเน้นที่ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

พ.ศ.2536 คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ มีมติให้ทำการศึกษาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบใหม่ จากการเก็บกักน้ำเป็นการเก็บกักตามลำน้ำ โดยไม่ให้น้ำท่วมขังเกินขอบตลิ่ง กันยายน 2538 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน จัดงานสัมมนาที่สถาบันราชภัฏสกลนคร ซึ่งแจ้งกับชาวบ้านกลุ่มน้ำสงครามถึงจุดประสงค์ของการสร้าง “อาคารบังคับน้ำ” เพื่อป้องกันน้ำท่วมและเก็บกักน้ำในฤดูแล้ง เป็นการพัฒนาการเกษตรจากระบบเกษตรธรรมชาติเป็นเกษตรอุตสาหกรรม รวมไปถึงพัฒนาการประมงและการท่องเที่ยว โดยอาคารบังคับน้ำหรือประตูน้ำนี้จะเปิดตลอดเวลาในฤดูน้ำหลากและปิดในฤดูแล้ง

ภาพที่ 7 การผันน้ำในโครงการ โขง ชี มูล

ที่มา: บุญเสน พิรามพรหม, ก้าน รัฐบาลสมัคร พ้น โขง-ชี-มูล [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2553
เข้าถึงได้จาก, <http://www.oknation.net/blog/loeitime/2008/06/04/entry-3>

หลังการสัมมนาเริ่มเกิดกระแสการทักท้วงจากผู้ร่วมสัมมนาถึงความไม่โปร่งใสเนื่องจากการศึกษาข้อมูลยังไม่เรียบร้อย แต่มีการซื้อที่ดินบริเวณห้วยนางเตรียมไว้แล้ว อีกทั้งโครงการนี้ยังเอื้อประโยชน์ให้กลุ่มบริษัทอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ก่อนแล้ว คือ บริษัท เกษตรอีสาน จำกัด บริษัท พุง

สงคราม จำกัด บริษัท เอเชียเทรต จำกัด ทั้งในแง่กระแสไฟฟ้าและน้ำ ขณะเดียวกันก็เป็นการทำลายสภาพธรรมชาติและตัดขาดระบบนิเวศวิทยาของปลา โดยน้ำนิ่งจะเอ่อขึ้นไปถึงเขตจังหวัดหนองคายตามลำน้ำขึ้นไปประมาณ 200 กิโลเมตร

ตุลาคม 2538 ชาวบ้านลุ่มน้ำสงครามเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนโครงการลุ่มน้ำสงคราม ด้วยเกรงว่าจะเป็นเหมือนที่ปากมูล เพราะนอกจากจะส่งผลกระทบกับปลาแล้ว ยังต้องเสียป่าบุ่งป่าทาม ที่อาศัยที่ทำกิน รวมแล้วกว่า 80,000 ไร่ ทั้งยังทำให้ดินเค็มแพร่กระจาย นอกจากนี้นักประวัติศาสตร์โบราณคดียังให้ความเห็นถึงการสูญเสียถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับลุ่มน้ำสงครามด้วย โดยทำให้คนอีสานบ้านแตสาแหวกขาด และยังทำลายวัฒนธรรมปลาแดกที่หล่อเลี้ยงคนอีสานมามากกว่า 3,500 ปีให้แตกสลายยับเยิน นอกจากนี้แหล่งเตาเผาและแหล่งทำเกลือโบราณจะถูกน้ำท่วม

กุมภาพันธ์ 2539 กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านเริ่มเคลื่อนไหวอีกครั้ง มีการประท้วงและยื่นหนังสือทั้งที่สำนักราชเลขาฯ และที่ทำเนียบรัฐบาล เรื่องบริษัทเอกชนได้สิทธิ์เข้าพื้นที่ป่าทุ่งพันชัน อันเป็นป่าบุ่งป่าทามเนื้อที่กว่า 4,000 ไร่ ริมแม่น้ำสงครามในเขตบ้านดงสาร เพื่อปลูกปาล์มคาลิปตัส โดยเป็นกระแสต่อต้านโครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำสงครามโดยอ้อม

มิถุนายน 2539 กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ร่วมกับโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏสกลนคร จัดสัมมนาเชิงวิชาการที่จังหวัดสกลนคร ได้สมมติฐานเบื้องต้นว่าระดับการเก็บกักน้ำสูงสุดจะอยู่ที่ 137.5 เมตร มีพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามเสียหายประมาณ 24,000 ไร่ คิดเป็นมูลค่าประมาณ 12.6 ล้านบาท พื้นที่การเกษตรเสียหาย 1,700 ไร่ และชาวบ้าน 159 ครอบครัวได้รับผลกระทบเนื่องจากถูกเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างห้วยงาน ประมาณค่าชดเชยที่ดินและทรัพย์สินรวม 37.46 ล้านบาท อย่างไรก็ตามกลุ่มชาวบ้านแย้งว่ามูลค่าความสูญเสียมากกว่านี้ หลายสิบหมู่บ้านได้รับผลกระทบ อีกทั้งโครงการนี้ไม่สามารถป้องกันน้ำท่วมได้อย่างที่ตั้งเป้าหมาย ขณะที่กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน รัชศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมต่อ เพราะเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมให้การสนับสนุน และหากทำประชาพิจารณ์แล้ว ผลออกมาว่าชาวบ้านไม่ต้องการให้มีการปิดกั้นแม่น้ำสงคราม โครงการนี้ก็จำเป็นต้องยกเลิกไป

โครงการชลประทานบริเวณช่วงต้นน้ำของแม่น้ำสงคราม

โครงการขนาดใหญ่ เชื่อน้ำอุโน อ.พังโคน จ.สกลนคร เก็บน้ำได้ 520 ล้าน ลบ.ม. ส่งน้ำในพื้นที่ชลประทาน 185,800 ไร่

โครงการขนาดเล็ก มี 13 โครงการ รวมความจุได้ 36.9 ล้าน ลบ.ม. มีดังนี้

1. อ่างหนองบ่อ	อ.หนองหาน	จ.อุดรธานี	ความจุ 0.59	ล้านลบ.ม.
2. ห้วยทอน	บ.ดุง	จ.อุดรธานี	ความจุ	ล้านลบ.ม.
3. อ่างเก็บน้ำห้วยก้านเหลือง	อ.สว่างแดนดิน	จ.สกลนคร	ความจุ 5.90	ล้านลบ.ม.
4. อ่างห้วยทรายสว่าง	อ.สว่างแดนดิน	จ.สกลนคร	ความจุ 1.28	ล้านลบ.ม.
5. อ่างห้วยคำ	อ.วานรนิวาส	จ.สกลนคร	ความจุ 6.00	ล้านลบ.ม.
6. อ่างห้วยซวง	อ.วานรนิวาส	จ.สกลนคร	ความจุ 6.05	ล้านลบ.ม.
7. อ่างห้วยปลาหาง	อ.พังโคน	จ.สกลนคร	ความจุ	ล้านลบ.ม.
8. อ่างห้วยโป่ง	อ.พังโคน	จ.สกลนคร	ความจุ 1.63	ล้านลบ.ม.
9. อ่างห้วยหนองบัว	อ.พังโคน	จ.สกลนคร	ความจุ 0.19	ล้านลบ.ม.
10. อ่างภูเพ็ก	อ.พรรณานิคม	จ.สกลนคร	ความจุ 2.70	ล้านลบ.ม.
11. อ่างห้วยน้ำบ่อ	อ.เมือง	จ.สกลนคร	ความจุ 2.20	ล้านลบ.ม.
12. อ่างห้วยทรายขมิ้น	อ.เมือง	จ.สกลนคร	ความจุ 2.40	ล้านลบ.ม.
13. อ่างห้วยโง	อ.วานรนิวาส	จ.สกลนคร	ความจุ 7.60	ล้านลบ.ม.

ภาพที่ 8 บ่อน้ำล้นบริเวณเขื่อนน้ำอุโน ตำบลแร่ อำเภอพังโคน

ที่มา: บอยสบาย. เขื่อนน้ำอุโน สกลนคร [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2553 เข้าถึงได้จาก,

<http://www.sadoodta.com/content/เขื่อนน้ำอุโน-สกลนคร>

ภาพที่ 9 โครงการระบบส่งน้ำอ่างเก็บน้ำห้วยคำไฮเดื่อ ตำบลนาเดื่อ อำเภอศรีสงคราม
ที่มา: บุญเสน พิรามพรหม, คำาน รัฐบาลสมัคร ผัน โขง-ชี-มูล [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2553
เข้าถึงได้จาก, <http://www.oknation.net/blog/loeitime/2008/06/04/entry-3>

4 ผลกระทบจากโครงการชลประทาน

การสร้างประตูกันน้ำและอ่างเก็บน้ำดังกล่าวนี้มีผลกระทบกับหลักฐานทางโบราณคดี และชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ในลุ่มน้ำสงครามดังต่อไปนี้

ผลกระทบด้านโบราณคดี

หลักฐานทางโบราณคดีส่วนใหญ่ที่มีอายุอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตั้งประมาณ 3,500 ปีลงมาจนถึงสมัยทวารวดีและลพบุรีนั้น มักกระจายอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบน เป็นหลักฐานที่ถูกทำลายไปจากการขุดคุ้ยหาสมบัติของชาวบ้านก่อนหน้านั้นและไม่มีส่วนได้รับผลกระทบอย่างใดกับการสร้างประตูกันน้ำและอ่างเก็บน้ำในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

ภาพที่ 10 แหล่งอุตสาหกรรมเกลือ

ที่มา: กลุ่มนิเวศวัฒนธรรมศึกษา. อุตสาหกรรมเกลือ สู่เหมืองแร่โปแตชใต้ดิน [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2553 เข้าถึงได้จาก. <http://www.esaVOICE.net/esanvoice>

หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับผลกระทบนั้นคือแหล่งโบราณคดีที่กระจายกันอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมเกลือโบราณ แหล่งอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง แหล่งที่พบไหใส่กระดูก และชุมชนเมืองเก่าที่บ้านยางงอย

แหล่งอุตสาหกรรมเกลือโบราณในเขตอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนมต่อกับเขตอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นเนินดินขนาดใหญ่รวม 9 แห่งนั้นคงไม่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการสร้างอ่างเก็บน้ำในโครงการ อีกทั้งบริเวณเนินดินที่เป็นแหล่งโบราณคดีก็อยู่สูงกว่าระดับน้ำท่วม แต่ผลกระทบโดยอ้อมก็คือภาวะน้ำท่วมตามธรรมชาติที่เคยมีในทุกๆ ปีคงต้องหมดไป จุดที่สำคัญก็คือ การพบแหล่งอุตสาหกรรมเกลือดังกล่าวให้หลักฐานข้อมูลอย่างค่อนข้างชัดเจนว่า มีบริเวณที่เป็นดินเค็มซึ่งอยู่ใกล้กับชั้นเกลือใต้ดินอย่างมาก หากมีการสร้างอ่างเพื่อกักเก็บน้ำก็ย่อมจะได้รับผลกระทบจากเกลือใต้ดิน แหล่งอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21-23 จำนวน 90 แห่ง ตั้งแต่บริเวณบ้านหาดแพง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ไปจนถึงปากบ่อควน บ้านดงเสี้ยว อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร นั้นส่วนใหญ่อยู่ทางฝั่งเหนือของลำน้ำสงคราม การสร้างอ่างเก็บน้ำตามโครงการฯ มีผลกระทบกับแหล่งเตาเผาเครื่องปั้นดินเผานี้ในระดับสูง คือ จะทำให้จมอยู่ใต้น้ำอย่างถาวร โดยไม่มีเตาเหลืออยู่ให้แลเห็นเลย นับเป็นการสูญเสียแหล่งโบราณคดีที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและเศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยตรง

แหล่งที่พบไหกระดูก ซึ่งมีอายุรวมสมัยกับเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งลำน้ำสงคราม คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมานั้น เป็นของกลุ่มคนในระดับครอบครัวที่ไม่ได้อยู่รวมกันเป็นชุมชนใหญ่ แหล่งเหล่านี้ไม่มีความสำคัญทางด้านโบราณคดีมากเท่ากับแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพราะกระจายกันอยู่ทั่วไป ในบริเวณที่ถูกน้ำท่วมอย่างถาวรและบริเวณนอกเขตน้ำท่วม ซึ่งจะมีผลกระทบเพียงระดับปานกลาง อีกทั้งปัจจุบันส่วนใหญ่ก็อยู่ในสภาพที่กระจายสูญหายไปเพราะเมื่อชาวบ้านขุดพบแล้วก็มักย้ายของออกจากแหล่งเดิม การอนุรักษ์จึงทำเพียงเลือกอนุรักษ์บางแหล่งไว้เป็นตัวอย่าง ส่วนแหล่งที่เหลืออาจทำการขุดค้นเพื่อศึกษา แล้วนำของที่ได้มาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถาน

แหล่งชุมชนเมืองเก่าที่บ้านยางงอย อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนมนั้น ถึงแม้จะไม่ปรากฏโบราณสถานวัตถุขนาดใหญ่ แต่ก็มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและโบราณคดี คือเป็นแหล่งชุมชนถาวรแห่งแรกที่สำคัญพบในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ซึ่งมีอายุกว่าร้อยปีขึ้นไป ส่วนความสำคัญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นก็คือเมืองเก่าที่ชาวบ้านรับรู้ร่วมกันมาโดย

ตลอด อีกทั้งมีปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะศาลมเหสักข์อันเป็นที่กราบไหว้ของคนทั่วไป จึงมีความหมายในเชิงวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมาก

ภาพที่ 11 ชุมชนเมืองเก่าบ้านยางออย

ถ้ามีการสร้างอ่างเก็บน้ำ ชุมชนแห่งนี้คงจะถูกน้ำท่วมหมดไป ดังนั้นจึงย่อมจะเป็นการสูญเสียแหล่งโบราณคดีแห่งสำคัญในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง อันส่งผลกระทบอย่างสูงต่อการศึกษาด้านโบราณคดี

ผลกระทบด้านวิถีทางวัฒนธรรม

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชาติพันธุ์วรรณนา และศิลปวัฒนธรรมทำให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่มีความหลากหลายด้านชาติพันธุ์ในบริเวณลุ่มน้ำสงครามว่า คนเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีการผสมผสานกันทางด้านสังคม และวัฒนธรรมรวมทั้งปรับตัวเองเข้ากับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นร่วมกัน จนมีรูปแบบในการดำรงชีวิตและระบบทางวัฒนธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดเป็นชุมชนที่มีความมั่นคงมีคุณภาพทั้งด้านวัตถุและจิตใจซึ่งเห็นได้จากรูปแบบในการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่เป็นแบบเดียวกัน มีวัดวาอารามที่มีรูปแบบทางศิลปกรรมแบบเดียวกัน และมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นบริเวณป่า ที่ราบลุ่ม และแม่น้ำลำคลอง ห้วยหนองคลองบึงคล้ายคลึงกัน

ชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้จะพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนมนุษย์อย่างถาวร ต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 80-90 ปี ชีวิตของคนที่อยู่ร่วมกันอย่างสืบเนื่องจะมีรูปแบบทางวัฒนธรรมเหมือนกันซึ่งเรียกว่า “ชีวิตทางวัฒนธรรม” การสร้างประตูน้ำและอ่างเก็บน้ำในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างนี้ จะมีผลกระทบ

ต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนอย่างมาก เพราะจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ยากแก่การปรับตัวให้เข้าสู่ภาวะปกติอย่างที่ป็นอยู่เดิมได้

พื้นฐานในการดำรงชีวิตแบบดำรงชีพร่วมกันของคนในชุมชนลุ่มน้ำสงครามก็คือ การพึ่งพิงอาหารที่เกิดตามฤดูกาลในธรรมชาติ จากบริเวณที่เป็นป่าบุ่ง ป่าทามและพื้นที่หนองบึงที่มีน้ำท่วมถึง อันเป็นลักษณะภูมิประเทศที่มีอยู่มากมายในลุ่มน้ำสงคราม เป็นพื้นที่ที่มีปลาเล็กปลาน้อยอุดมสมบูรณ์กว่าบริเวณอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วยกัน

การดำรงอยู่ของบรรดาป่าบุ่ง ป่าทามและลุ่มน้ำท่วมถึงเหล่านี้ขึ้นอยู่กับฤดูฝนและฤดูแล้งที่เป็นตัวกำหนดวงจรชีวิตซึ่งมีมากมายหลายชนิดในพื้นที่ ถ้าหากเกิดการสร้างแหล่งเก็บน้ำขึ้นก็เท่ากับทำให้บรรดาป่าบุ่งป่าทามและพื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติของคนในชุมชนต้องสิ้นสุดลง นับเป็นสิ่งที่กระทบต่อชีวิตวัฒนธรรมที่มีคุณภาพอยู่แล้วของคนในท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งการทำลายพื้นที่ดังกล่าวอันเกิดจากการเก็บกักน้ำไว้ให้ท่วมขังอย่างถาวรนั้น ยังมีผลกระทบต่อการประกอบอาชีพหลักทางการประมง ที่เป็นโครงสร้างส่วนบนของชาวบ้านในชุมชนริมฝั่งลุ่มน้ำสงคราม เพราะพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามเหล่านี้เป็นบริเวณที่ปลาจากแม่น้ำโขงจะเข้ามาวางไข่ในฤดูน้ำแดง คือในช่วงระหว่างเดือนเมษายนถึงมิถุนายน เป็นเวลาที่มีฝนตกในลุ่มน้ำสงคราม ทำให้ป่าบุ่งป่าทามมีน้ำขัง การทำให้เกิดน้ำท่วมอย่างถาวรจึงเท่ากับทำให้ปลาไม่สามารถวางไข่ได้ การสร้างประตูน้ำปิดกั้นไม่ให้น้ำโขงไหลเข้ามานั้น เป็นการปิดกั้นไม่ให้ปลาเข้ามาในลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งเป็นปลาที่ชาวประมงจะจับมาเป็นอาหารและขายเป็นรายได้ในการดำรงชีวิต จึงเท่ากับเป็นการทำลายอาชีพและวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เป็นชาวประมงโดยตรง

ความเดือนร้อนของชาวบ้านที่มีอาชีพประมงน้ำจืดเห็นได้ชัดเจนในกรณีการสร้างเขื่อนปากมูลที่จังหวัดอุบลราชธานี และการที่โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยของเสียลงในลำน้ำพองจนน้ำเน่าเสียทำให้ปลาตั้งแต่ต้นน้ำไปถึงลำน้ำชีและลำน้ำมูลตายลอยน้ำเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้นการปิดกั้นทางน้ำไม่ให้ปลาจากแม่น้ำโขงว่ายเข้ามา หรือการระเบิดทำลายแก่งหินที่เป็นวังปลา นั่นก็คือการทำลายพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวบ้านที่เป็นชาวประมง

5 คติความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต

1 พิธีกรรม ความเชื่อ เกี่ยวกับเครื่องมือหาปลา

การบนบานยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิต การสืบทอดพิธีกรรมและความเชื่อทำกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ ทำแล้วจะรู้สึกสบายใจ ไม่เป็นกังวล จะทำอะไรสะดวกคล่องตัวขึ้น บางคนจะดูฤกษ์ยามอุบากอง คือ เวลาดีและไม่ดีประจำวันสำหรับการเดินทาง หรือบางคนลงหาปลาจะเลือกวันเป็นความเชื่อของแต่ละบุคคล แต่ละหมู่บ้าน เช่น

วันอาทิตย์ จะไม่ไปหาปลาเพราะจะทะเลาะหรือมีเรื่องกับคนหาปลาด้วยกัน
 วันจันทร์ เป็นวันอ่อนแอถ้าไปก็ไม่ได้ปลา
 วันอังคาร เป็นวันแข็งไปหาปลาบางทีก็เจอประมง (เจ้าหน้าที่ภาครัฐ)
 วันพุธ เป็นวันไม่ดีหาปลาไม่ได้เป็นวันตกบ้าน
 วันพฤหัสบดี จะอยู่สบายดีไม่มีอะไรขัดข้องหาปลาได้
 วันศุกร์ สนุกอยู่สนุกกินหาปลาได้มาก
 วันเสาร์ บ่อซังบ่อคาเอา คือ เวลาที่คนหาปลาออกไปหาปลาวันเสาร์ก็จะหาปลาได้และก็ไม่มีอะไรมาเกี่ยวให้เครื่องมือหาปลานั้นขาด

การเลี้ยงขึ้น

เป็นการเลี้ยงเจ้าที่เจ้าทางหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อใช้เครื่องมือหาปลาหรือหลังจากการหาปลาจะทำช่วงน้ำขึ้น เช่น กรณีบ้านท่าบ่อ จะมีการตักทอง ๓ ครั้ง จะมีเครื่องเช่น เหล้าไห ไก่โต ปลาขาวปลาสาว คำหมากกอกยา ดอกไม้รูปเทียน ผ้าแดง โดยจะมีจำ หมอแคน หมอลำ คนทรง เพื่อทำพิธีเชิญผีเข้าทรง เพื่อจะดูคำทำนายว่าปีนี้ให้อยู่ดีมีแสงหรือไม่ ในตอนทำพิธีเลี้ยงเราทำอะไร ผิด จำก็จะบอกให้เรามาแก้เพื่อให้ถูกต้อง เมื่อทำพิธีเสร็จจำจะเก็บเอาดินกลับไปไว้ที่บ้านเพราะเชื่อว่า น้ำจะได้ไม่ท่วม

การเลี้ยงลง

ทำก่อนการลงหาปลาช่วงน้ำลง เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ติดตามช่วยคุ้มครองผู้ที่ลงหาปลา จะมีพิธีกรรม เครื่องเช่นเหมือนตอนที่เลี้ยงขึ้น และจำจะเอาดินที่เก็บไว้กลับไปไว้ที่เดิม

พิธีกรรมและความเชื่อต่อเรือจับปลาบึก

คนหาปลาบางคนยังมีพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการหาปลาด้วยเช่นกัน อาทิ คนจับปลาบึกที่บ้านหาดไคร้ อำเภอยะรังของ ก็จะมีประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านานคือ พิธีการบวงสรวงก่อนจับปลาบึก ซึ่งจะทำในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม ฤดูกาลจับปลาบึกเริ่มขึ้นเมื่อคนหาปลาเห็นนกนางนวลตัวแรกโฉบบินขึ้นตามลำน้ำของ ด้วยความเชื่อที่ว่าปลาบึกเป็นปลาที่มีเจ้าของ มีภูตผีคุ้มครอง การจับปลาที่มีเจ้าของคนจับปลาต้องทำพิธีเลี้ยงบอกกล่าวก่อน รวมถึงต้องบวงสรวงเรือ เครื่องมือหาปลา และบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางช่วยดูแลคนที่ลงเรือจับปลาบึกทุกคนให้จับปลาได้อย่างปลอดภัย ไม่มีอันตราย

ก่อนที่จะออกเรือจับปลาบึก คนหาปลาต้องหาฤกษ์ยาม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับคนหาปลา เมื่อได้วันเวลาตามฤกษ์ยามก็จะออกไปหาปลาบึก หลังจากจับปลาบึกได้แล้วคนหาปลาก็จะเลี้ยงผีทั้งหมด ๓ ที่ คือ เลี้ยงแม่ย่านางเรือ เลี้ยงผีโพง และเลี้ยงผีเจ้าที่

การเลี้ยงผีแม่ย่านางเรือ

คนหาปลาเชื่อว่าเรือหนึ่งลำมีแม่ย่านางเรืออยู่สามที่ คือ นางผมหอมอยู่หัวเรือ นางคำฟูอยู่กลางลำเรือ และนางแก้วอยู่ท้ายเรือ นางทั้ง ๓ นี้จะทำหน้าที่รักษาเรือ และช่วยในการจับปลาให้ได้ดียิ่งขึ้น

ก่อนที่จะจับปลาบึก คนหาปลาจะต้องทำพิธีเช่นสรวงแม่ย่านาง ต้องเลี้ยงทายว่า แม่ย่านางจะรับเครื่องเซ่นชนิดใด ซึ่งมี ๓ ชนิด คือ หัวหมู ไก่แดง และไก่ขาว โดยเลี้ยงหีบเมล็ดข้าวเปลือก ๓ ครั้งสำหรับเครื่องเซ่นหนึ่งอย่าง นับทีละคู่ หากมีเศษก็ถือว่าแม่ย่านางไม่รับ แต่หากหีบ ๓ ครั้งแล้วนับเป็นคู่ ถือว่าแม่ย่านางจะรับเครื่องเซ่นนั้น หากเรือลำใดที่เลี้ยงทายได้ไก่ขาว ถือว่าเรือลำนั้นมีแม่ย่านางที่มีอำนาจมาก ต้องเลี้ยงด้วยเครื่องเซ่น ๑๒ โดยเครื่องเซ่นสำหรับเลี้ยงผีแม่ย่านางมี ๒ แบบ คือ เครื่อง ๔ และ เครื่อง ๑๒

เครื่อง ๔ ประกอบด้วย เทียน ๒ เล่ม ดอกไม้แดง หมากและใบพลูผูกติดกันด้วยฝ้าย รวมเป็น ๑ ชุด โดยเซ่น ๓ ชุด ที่หัวเรือ กลางเรือ และท้ายเรือ ตามจำนวนของแม่ย่านาง

ส่วนเครื่อง ๑๒ มีเครื่องเซ่นเหมือนกับเครื่อง ๔ แต่เพิ่มเป็น ๑๒ ชุด โดยเซ่นแก่แม่ย่านางตนละ ๓ ชุด รวมทั้งหมด ๓๖ ชุด

เมื่อไหว้แม่ย่านางแล้วนำไก่เป็นๆ ฟาดที่หัวเรือเรือจนไก่ตาย ทาเรือด้วยเลือดไก่ตั้งแต่หัวเรือถึงท้ายเรือ หากเป็นหมูก็นำเลือดหัวหมูทาเช่นกัน แล้วกล่าวบนบานแม่ย่านางให้โชคดีในการจับปลาบึกในปีนี้ ถ้าหากจับได้ก็จะเลี้ยงแก้บน แล้วจึงเริ่มจับปลาบึก คนหาปลาเชื่อว่าการเลี้ยงผีจับปลาบึกห้ามทำในวันพระ เพราะผีจะไม่รับ และทำให้จับปลาไม่ได้ด้วย คนหาปลาที่ต้องการบนหรือแก้บนจึงต้องไม่ทำในวันพระ

เมื่อจับปลาบึกได้ เครื่องเซ่นที่ใช้เลี้ยงผีแม่ย่านางเรือ คือ ดอกชมพูช่อสีแดง (ดอกหางนกยูง) ไก่ ๒ ตัว (ยังไม่ตาย) เหล้า ๑ ขวด น้ำหวาน น้ำดื่มสีแดง พวงมาลัย สีแดง สรววยเทียน ดอกไม้ รูป เทียน ๖ คู่ ผลไม้ ขนม เสื้อแดง ชินแดง สร้อย แหวน เงิน ทอง แวน หวี แป้ง เครื่องตกแต่งนางเรือ ด้ายมัดเรือ

เมื่อเตรียมของพร้อมแล้ว คนหาปลาก็จะก่อไฟต้มน้ำดื่มไก่ นามอง (ตาข่าย) ที่ใช้จับปลาบึก และเรือ มาจอดริมฝั่งบริเวณที่จะทำพิธี นำไก่ ๒ ตัวที่ยังไม่ตายมาฟาดตัวเรือตั้งแต่หัวจนถึงท้ายเรือ โดยให้เลือดไก่ติดอยู่กับเรือเพื่อให้แม่ย่านางเรือได้ดื่มเลือดไก่ นำไก่ตายไปถอนขน ต้มให้สุกแล้วนำมารวมกับเครื่องเซ่นที่เตรียมไว้ จากนั้นจึงนำเครื่องเซ่นทั้งหมดวางไว้กลางลำเรือ ยกเว้นเครื่องตกแต่ง เสื้อผ้า แวน หวี วางไว้ที่หัวเรือ

เจ้าของเรือที่จับปลาบึกได้ก็จะบอกกล่าวแม่ย่านางว่า วันนี้มาเลี้ยงแม่ย่านางเรือที่ทำให้จับปลาบึกได้ ขอให้แม่ย่านางมากินของบวงสรวงที่ได้นำมาถวายเลี้ยงตอบแทนในครั้งนี้ และขอ

ขวัญเรือกลับคืนมาอยู่กับเรือ เพราะเรือได้สะดุ้งตกใจจากการออกไปจับปลาใหญ่ที่มีเจ้าของ ให้ขวัญเรือกลับคืนมาเหมือนเดิม เจ้าของเรือจะเอาข้าวเหนียวปั้นพอกำแล้วฉีกเนื้อไก่ต้มวางติดกันเพื่อป้อนข้าว และเหล้ายา รวมถึงอาหารคาวหวานอื่นๆ เพื่อเป็นการบอกกล่าวขอบคุณและบนบานต่อเพื่อขอให้จับปลาบึกได้ตัวที่สองตัวที่สามต่อไป

เมื่อพิธีการเสร็จสิ้น เจ้าของเรือก็จะนำด้ายมาผูกไว้รอบลำเรือทั้งหมดสามจุด คือ กลางลำเรือ หัวเรือ และท้ายเรือ ตามจำนวนแม่ย่านาง

2 พิธีกรรมความเชื่อในการทำเกษตรทาม

การปลูกข้าวในทามจะมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังนี้

แม่ธรณี เป็นผู้ดูแลผืนดินให้มีความอุดมสมบูรณ์

แม่โพสพ เป็นเทพีแห่งข้าวสามารถบันดาลให้ข้าวได้ผลดีหรือไม่ดีก็ได้

พญาแถน เป็นเทพเจ้าแห่งฝนทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ผีตาแฮก มีบทบาทต่อความเจริญงอกงามของต้นข้าว และยังมีหน้าที่รักษาที่นาให้มีความอุดมสมบูรณ์ ไม่ให้เห็ดเหาพิษเกิดกับข้าว

ผีปู้ตา เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการดูแลทุกข์สุขและคุ้มครองบ้านเรือนให้อยู่เย็นเป็นสุข รวมถึงดูแลต้นข้าวให้ได้ผลผลิตดีและยังทำนายฝนฟ้าในแต่ละปี

ผีบรรพบุรุษ เชื่อว่าบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วยังคงวนเวียนอยู่เพื่อดูแลสารทุกข์สุกดิบของลูกหลานรวมถึงการดูแลไร่ นาของลูกหลานให้มีความเจริญงอกงาม

พิธีเลี้ยงนา

จะทำก่อนการลงมือทำนา ถือเอาวันพุธ ตอนพระอาทิตย์ขึ้น บริเวณทุ่งนา เลือกที่เป็นโนน คล้ายโพนจอมปลวก เครื่องประกอบพิธีกรรมได้แก่ เหล้าไหไก่ตัว หมาก ๒ คำ ยาสูบ ๒ ม้วน น้ำ ๑ จอก พาหวาน คำบอกกล่าว “มือนี่เป็นมือสันต์วันดีแล้วเด้อ ผู้ช้านี้ได้มาเลี้ยง มาเกื้อ เพื่อให้ อยู่เย็นเป็นสุข ข้าวในนาก็ขอให้ออกดอก งอกงาม ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย ให้น้ำข้าวเอ๋ย ย่ำข้าวเอ๋ย มาโหมตาแฮกเด้อ ให้น้ำข้าวเป็นข้อแสนสงวน เป็นพวงแสนเมิด”

เป็นการบอกกล่าวพระแม่โพสพและแม่ธรณีให้ทราบว่าจะเริ่มทำนาแล้วให้ช่วยดูแลข้าวในนาให้งอกงามและให้ผลผลิตดี และยังช่วยคุ้มครองคนในครอบครัวให้มีความสุข

พิธีเลี้ยงปู้ตา(เลี้ยงลง)

การเลือกวันประกอบพิธีกรรม เฒ่าจ้ำ คือ ผู้นำประกอบพิธีกรรมเลี้ยงปู้ตา จะเลือกเอาวันพุธ เดือน ๖ และต้องเป็นวันคี่(ข้างแรมคี่หรือข้างขึ้นคี่) เพราะเชื่อว่าเป็นวันที่ควรทำพิธีกรรม เครื่องประกอบพิธีกรรมมีดังต่อไปนี้

๑. เต้า ๑ คู่
๒. เหล้า ๒ ขวด
๓. นุหรี ๒ กอก
๔. คำหมาก ๒ คำ
๕. ชัน ๕

ก่อนวันเลี้ยงปูตางจะรวบรวมเงินครั้วเรือนละ ๑๐ บาทเพื่อซื้อสิ่งของที่จำเป็นในการประกอบพิธีกรรม ตอนเช้าตรู่ของวันประกอบพิธีกรรมจะเดินทางไปยังดอนปู่ตาแต่ละคนจะต้องนำเทียน ๑ คู่ไปด้วย ถ้าครั้วเรือนใดไม่ไปร่วมพิธีกรรมจะต้องฝากเทียน ๑ คู่ไปกับเพื่อนบ้านที่ไปร่วม เผ่าจ่าจะเป็นคนกล่าวนำ “มื่อนี้เป็นมื่อสันต์วันดี ได้เลี้ยงได้เกื้อปู่ตาสอดมื่อฮอดยามใบไม้บ่ให้ตก ขนนกบให้หล่น ให้รักษาลูกหลานบ้านเมืองอยู่ดีมีแฮง บ่ให้ถือศักดิ์หนาบให้สาผู้ถ่อยเขาเกิดใหม่ใหญ่ลุนบ่จักฮึดบ่จักคอง”

หลังจากนั้นจะทำการเสี่ยงทายว่าปีนี้ฝนฟ้าอุดมสมบูรณ์หรือไม่ เผ่าจ่าจะเป็นคนทำพิธีอีกเช่นกันโดยหักไม้ยาวประมาณ ๑ วา แล้วอธิษฐานต่อหน้าศาลปู่ตาวา ถ้าปีนี้ฝนฟ้า ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ขอให้ไม้นี้ยาวขึ้น แต่ถ้าปีนี้ฝนฟ้าไม่ดีขอให้ไม้อันนี้มีความยาวลดลงแล้วจึงฟาดไม้ลงกับพื้นดิน ๓ ครั้ง หลังจากนั้นจึงนำไม้มาวัดอีกครั้งหนึ่งถ้าไม้ยาวขึ้นแสดงว่า ปีนี้ฝนฟ้าดี แต่ถ้าไม้สั้นลงแสดงว่าปีนี้ฝนฟ้าไม่ดี เสร็จแล้วจึงนำเครื่องประกอบพิธีถวายแด่ปู่ตาเสร็จเรียบร้อยแล้วมารับประทานอาหารร่วมกัน

พิธีแฮกตาแฮก

ก่อนการลงนาตามพิธีโบราณแล้วจะแฮกนาคำวันอาทิตย์ แฮกนาหว่านวันจันทร์ เป็นการเซ่นไหว้ตาแฮกและบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางก่อนการลงมือปักดำนา เครื่องประกอบพิธีกรรมมีดังต่อไปนี้คือ

- เทียน ๑ คู่
- หมกปลาแดก ๑ หมก
- มะเขือและมะเข็ญอย่างละ ๔-๕ ผล
- หอมี่ตาแฮก ๑ หลัง
- ข้าวเหนียว ๑ บ้น
- น้ำดื่ม ๑ ขวด

เมื่อเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรมเรียบร้อยแล้วเดินทางไปทีนาเพื่อประกอบพิธีกรรมและเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการประกอบพิธีกรรมแล้วแต่เจ้าของทีนาว่าจะเลือกพื้นที่ใดแต่ที่สำคัญถ้าประกอบพิธีกรรมตรงพื้นที่ใดต้องเลือกพื้นที่นั้นในการประกอบพิธีกรรมของทุกปี หลังจาก

นั้นจะเริ่มพิธีกรรมโดยการนำต้นข้าว ๗ ต้นมาปักดำตรงพื้นที่ที่เตรียมไว้ ในการปักดำแต่ละต้นมีคำกล่าวดังนี้

ปักต้นหนึ่งดีด้วยตะวันออกขาวใส

ปักต้นสองเป็นไปแสนหม้อ

ปักต้นสามเป็นซ่อแสนหวง

ปักต้นสี่เป็นหวงแสนเม็ด

ปักต้นห้า ดีกว่าคาลัว

ปักต้นหกดีกว่าข้าวเก่าแสนเมือง

ปักต้นเจ็ดฤทธิ์แสงบ่อย่อน

ปักต้นนี้ได้ล้านค่อนมาเยี่ย

มาอยู่เยื่อปู่ย่าข้าวเอ๋ย

มาโฮมตาแฮกเด้อ

หลังจากนั้นก็นำห่อผีตาแฮกมาปักไว้ตรงกลางบริเวณที่ปักดำข้าวแล้วนำเอาเครื่องประกอบพิธีกรรมมาใส่ที่ห่อทั้งหมดเป็นอันเสร็จพิธี

พิธีเลี้ยงปู่ตา(เลี้ยงขึ้น)

เผ่าจ่าจะเป็นคนเลือกวันทำพิธีกรรมอีกเช่นกัน เลือกเอาวันพุธ เดือน ๑๒ พิธีการต่างๆ คล้ายกันกับการเลี้ยงปู่ตา (เลี้ยงลง) ที่แตกต่างกัน คือ ในการเลี้ยงปู่ตา(เลี้ยงลง)จะใช้เต่าเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม แต่การเลี้ยงปู่ตา(เลี้ยงขึ้น) จะใช้ไก่ที่ต้มสุก ๒ ตัว แทน

บุญข้าวประดับดิน

เป็นการทำบุญให้ผีบรรพบุรุษเมื่อได้รับส่วนบุญแล้วให้ไปเกิด และผีตาแฮกให้ดูแลไร่นาให้ได้ผลผลิตมาก จะจัดขึ้นในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ ของทุกปี ก่อนถึงวันงานไทบ้านจะเตรียมข้าว ปลา อาหาร ผลไม้ พืชผักต่างๆ รวมถึงจะห่อข้าวต้ม ห่อขนมเทียน ในวันรุ่งเช้าของวันงานไทบ้านจะนำสิ่งที่เตรียมไว้มาห่อรวมกันเป็นห่อเดียว แล้วนำไปถวายพระประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

บุญข้าวสาก

จัดขึ้นเพื่อเป็นการทำบุญให้ผีบรรพบุรุษและเป็นการเลี้ยงผีตาแฮกในที่นาของตนเองอีกครั้งหนึ่ง จะจัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ของทุกปีก่อนถึงวันจะเตรียมข้าวปลาอาหาร ข้าวต้ม พืชผักต่าง รวมถึงปลาแดก พริก มะเขือ ถั่วลิสง และผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว ในวันรุ่งเช้าจะนำของที่เตรียมไว้มาห่อ ข้าวสาก ๑ พวงจะมี ๒ ห่อ ห่อข้าวปลาอาหาร และห่อปลาแดก ถั่วลิสง พริก และผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว เช่นมะขาม หนามแขว มะยม ฯลฯ เพราะเชื่อว่าในขณะนั้น เป็นช่วงที่ข้าวกำลังตั้งท้อง ข้าวคงเหมือนกับคนท้องที่ต้องการกินอาหารแสลง กินผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว นำข้าวสาก ๒ ห่อนี้เย็บ

ติดกัน ทำประมาณ ๒-๓ พวง แล้วแต่ว่าใครมีที่นาที่หรือบางคนก็ทำเผื่อคนอื่นด้วย เสร็จแล้วก็นำไปถวายพระที่วัด พระทำพิธีเสร็จแล้วจะมีการแลกเปลี่ยน ข้าวสากกันเพื่อนำไปห้อยไว้บริเวณที่นา หรือบางคนอยากให้ผลไม้ที่บ้านดก เช่น มะพร้าว มะละกอ มะม่วง ฯลฯ จะนำข้าวสากไปห้อยไว้ตามต้นไม้ต้นนั้น

พิธีเก็บเกี่ยวข้าว

เป็นช่วงข้าวเริ่มสุกจะทำพิธี เอามือเอววัน เพื่อเป็นการขอบคุณตาแฮก แม่โพสพและแม่ธรณีที่ช่วยดูแลต้นข้าวให้ได้ผลผลิตและเป็นการบอกกล่าวไม่ต้องแตกตื่นที่ลูกหลานมาเกี่ยวข้าว คำกล่าวมีว่า “มือนี่เป็นมือสันต์วันดีแล้วถึงฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ผู้ข้าสืได้เกี่ยว มือกินบ่อบกมือจกบ่ได้ บกเป็นหาตมือบ่อบาดเป็นวัง” เมื่อกล่าวเสร็จก็ลงมือเกี่ยวข้าวได้เลย นอกจากนั้นก่อนข้าวที่เก็บเกี่ยวไว้จะแห้ง จะต้องทำลานข้าวให้เรียบร้อย การทำลานข้าวในสมัยก่อนจะทำโดยการเลือกบริเวณเหมาะสม ต้องเป็นพื้นสูงและเรียบ อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำลานมี จอบ เสียม เสียมหญ้าลานให้เรียบ แล้วจึงไปหาซื้อควายที่ยังไม่แห้งสามารถนำมาผสมให้เข้ากับน้ำโดยง่ายใช้เท้าเหยียบให้ละเอียดจนได้ที่ แล้วใช้ไม้กวาดกวาดให้ทั่วบริเวณที่เตรียมไว้ แล้วปล่อยให้แห้ง ก็สามารถนำข้าวมากองลานได้เลย เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวได้ประมาณ ๒-๓ วันหรือข้าวแห้งพอเหมาะแล้วจะต้องนำข้าวขึ้นมาเก็บที่ลานเพื่อรอการนวด ก่อนที่จะนำข้าวขึ้นลานต้องมีการบอกกล่าวแก่เจ้าที่เจ้าทางก่อน มีคำกล่าวว่า “มือนี่ข้าวโฮมบ่อมโฮมลานมือนี่เป็นมือสันต์วันดี กินก่าบ่บกก่าบ่ลงสืบหัวแก้วมาเข้าสืบหัวเข้ามาโฮม”

ในปัจจุบันเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทจึงได้ใช้แรงแม่เหล็กหรือมุ้งตาข่าย เรียกว่า ดางเขียว มาปูเพื่อทำลานได้เลยเมื่อใช้เสร็จแล้วสามารถเก็บไว้ใช้ปีต่อไปได้อีก

พิธีเอาข้าวขึ้นบนบ้าน หรือ เล้า

เป็นการอันเชิญพระแม่โพสพขึ้นเล้า จะเลือกวันเวลาที่เหมาะสมวันไหนดีก็จะเลือกเอาวันนั้น มีอยู่ ๓ วัน คือวันพุธ วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ เครื่องประกอบพิธีกรรม ได้แก่ ชัน ๕ ใบคุณ ไบยอ กระบุงเปล่า ๑ ใบ และรวงข้าวที่เกี่ยวไว้สำหรับทำพิธีซึ่งจะต้องใช้ข้าว ๙ ต้นที่เคยแยกไว้ก่อนลงปักดำ เมื่อไปถึงลานแล้วนั่งยองๆหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ยกชัน ๕ กล่าวนะโม ๓ จบ แล้วว่าคาถาเรียกขวัญข้าว อุภาสะ อุภาสะ ผู้ข้าขอโอกาสรอนาแม่โพสพให้เมื่ออยู่เล้าคุณขวัญข้าวให้เมื่ออยู่ดาง “กะสะพะ โภชะนัง มหาลากัง สุขัง โหตุ” แล้วนำรวงข้าวในการทำพิธีมาไว้ที่เล้าเพื่อเป็นขวัญข้าว และห้ามดักข้าวออกกิน ขาย หรือแลกเปลี่ยน จนกว่าจะทำพิธีสู่ขวัญข้าวเสร็จ

พิธีสู่ขวัญข้าว

ถือเอาเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ก่อนถึงวันทำพิธี ๑ วัน เตรียมข้าวปลาอาหาร ห่อข้าวต้ม ขนม และสิ่งจำเป็นในการประกอบพิธี ได้แก่ ชัน ๕ ผ้าถุง ๑ ผืน แพร ๑ วา สร้อย แหวน กระຈก หวี

ต่างหู ปิ่นปักผม พาโตกข้าว พร้อมอาหารหวานคาว เผือกมัน กัลยอ้อยสร้อยปลี เหล้า ๑ ขวด ไข่ต้มสุก ๑ ฟอง ไก่ต้มสุก ๑ ตัว กุ้ง หอย ๔-๕ ตัว ปู ๒-๓ ตัว ครบหมดแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญในเวลาเช้า มีดประมาณตี ๕ จะนำกระบุงที่ใส่เครื่องประกอบพิธีเดินทางไปยังที่นาของตนเอง จะเลือกประกอบพิธีกรรมที่ใช้เป็นที่ดีข้าว เรียกว่า ลานข้าว พอถึงบริเวณลานข้าวก็นำเครื่องประกอบพิธีมาวางเพื่อเริ่มพิธีกรรมโดยมีคำกล่าวคือ “อ้าวเอามือนี่เป็นมือสันต์วันดีขวัญข้าวเข้ามาอยู่ในเล้าในแค้ ปูข้าวเอ๋ย ย่ำข้าวเอ๋ยตาแฮกมาโฮม” เสร็จแล้วก็สู่ขวัญทันที

กล่าวสู่ขวัญข้าว

ศรีๆ มือนี่แม่นมือนี่	ศรีๆ ปิ่นแม่นปิ่นเฮา
ปู่พระเจ้าให้ช่วยคุณขวัญ	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
หมอล้างไห้ให้ได้เข้าฮวงหนา	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
หมอล้างนาให้ได้เข้าฮวงก้อน	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
เอาบ่าวเข้ามาเอียงสาว	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
พันดาวให้แผ่	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
เอาเพื่อนข้างเข้ามาโฮง	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
ท้าวบุญเฮื่องขึ้นปราสาท	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
ผู้ฉลาดจักเข้ามาฟังธรรม	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
พระอริยะเจ้าได้เงินคำแสน	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
ท้าวปลุกไธ้นำแดง	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
ลูกไฟล้เจ้าจะเข้ามาเบิกกาสิ	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
เศรษฐีจักเข้ามาเบิกเงินคำเถิงยามดี	ก็ว่าดีมือนี่วันนี้
ศรีๆ มือนี่แม่นมือนี่	ศรีๆ มือนี่แม่นมือนี่อะมุดตะไซค
โตกใบนี้แม่นโตกไม้จันทร์	ขันใบนี้แม่นขันไม้แก้ว
แม่นนางตกแต่งแล้ว	จึงยอมมา
ไชยะตุพะวัง	ไชยะมังคะรัง

หลังจากนั้นก็เรียกขวัญข้าวมาใส่ไว้ในกระบุง ในระหว่างการเดินทางกลับบ้านจะต้องไม่พูดหรือสนทนากับผู้อื่นโดยเด็ดขาด เชื่อว่าถ้าในระหว่างการเดินทางกลับบ้านมีการสนทนากับผู้อื่นจะทำให้ขวัญข้าวที่เรียกมานี้ ดังคำกล่าวที่ว่า “ขวัญสินี ผีสหาย เพ็นสีย่าน” ถ้าคนไหนสนทนากับคนอื่นก็ต้องกลับไปทำพิธีเรียกขวัญข้าวที่ลานข้าวใหม่อีกครั้ง เมื่อเดินทางมาถึงเล้าข้าวของตนเองแล้ว ก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าวที่เล้าข้าวโดยนำขวัญข้าวที่เรียกมา สู่เล้าข้าว คนที่จะทำพิธีสู่ขวัญข้าว คือพ่อบ้าน ส่วนแม่บ้านจะทำหน้าที่เตรียมข้าวปลาอาหารเพื่อไปทำบุญที่วัด

จะเห็นว่าการประกอบพิธีกรรมต่างๆ สิ่งที่เขาไม่ได้จะต้องนำมาประกอบพิธี คือ ข้าว ปลาอาหารและผลผลิตทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็น ข้าว หัวเผือก หัวมัน อ้อย กล้วย ฯลฯ และในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวมานั้นส่วนใหญ่จะประกอบพิธีร่วมกันกับคนในชุมชน ถึงแม้ระบบการผลิตจะเปลี่ยนไป แต่ก็ยังร่วมกันทำพิธี เช่น ประเพณีเลี้ยงปูตาของบ้านยางออยและบ้านปากยาม ถึงแม้ว่าในช่วงนั้นเป็นช่วงที่ต้องจากบ้านไม่ว่าจะกรณีใดๆ ก็ตาม แต่ยังมีพันธสัญญาร่วมกันว่า จะต้องกลับมาเลี้ยงปูตาพร้อมหน้าพร้อมตากัน ยกเว้นกรณีที่ไปทำงานต่างประเทศมาไม่ได้ ญาติพี่น้องที่อยู่ร่วมกิจกรรมก็จะขอให้ปูตาช่วยปกป้องรักษา บางคนส่งเงินมาเพื่อจะให้ญาติพี่น้องซื้ออาหารนำมาเช่นไรก็ตาม จะเห็นว่าประเพณีวัฒนธรรมเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งในการผูกเกี่ยวทางด้านจิตใจให้มีความรักถิ่นกำเนิดของตนเอง นอกจากนั้นยังเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของคนในชุมชนอีกด้วย

3 ความเชื่อเกี่ยวกับการเลี้ยง วัว-ควาย

สำหรับความเชื่อเรื่อง “เจ้าแม่ธรณี” เกี่ยวข้องกับการ “บะ” (บน) โดยพิธีกรรมการบน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข พิธีกรรมหลัก จัด ๒ ช่วงคือ เริ่มฤดูทำนาที่วัว-ควายลงไร่ลงนาเลี้ยงด้วย ค่ำมาก ๒ ค่ำ ยาสูบ ๒ มวน ดอกไม้ ๑ คู่ เทียน ๑ คู่ เพื่อให้เจ้าแม่ธรณีรักษาวัว-ควายที่ทำไมทำนา และหลังฤดูเก็บเกี่ยวที่วัว-ควายทำไมทำนาเสร็จ เลี้ยงด้วยพาหวาน ๑๐-๑๐๐ พา แล้วแต่ผู้เลี้ยงจะบนไว้ โดยต้องเลี้ยงตามจำนวนที่บนไว้ เพื่อให้เจ้าแม่ธรณีดูแลรักษา

ส่วนวัว-ควายที่เกิดใหม่ ก็มีพิธีกรรมเช่นกัน คือ “เอาดินขึ้น ผูกคอวัว-ควายที่เพิ่งเกิดเอาไว้” ซึ่งหมายความว่าวัว-ควายตัวนี้มีผู้เลี้ยงแล้ว ไม่ใช่ของคนอื่น หากไม่ทำเจ้าแม่ธรณีจะเอาวัว-ควายที่เพิ่งเกิดนี้ไปซ่อนไว้ในป่า ผู้เลี้ยงไปหาก็คจะไม่เจอวัว-ควายตัวนี้จะไม่ยอมมาบ้าน จึงเป็นเหตุผลที่ต้องมีพิธีกรรมนี้เกิดขึ้น

ความเชื่อในการเลี้ยงวัว-ควาย ที่สืบทอดกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งคนในลุ่มน้ำสงครามที่ยังยึดถือปฏิบัติกันมาคือ ความเชื่อเรื่อง “เจ้าแม่ธรณี” และความเชื่อเรื่องการดูแลรักษาด้วยเวทย์มนต์คาถา

เมื่อซื้อวัว-ควายมาจากต่างถิ่น ชากลับผู้เลี้ยงจะจูงวัว-ควายให้เดินหน้าตามป่าบุงป่าทาม โดยจะไม่ให้วัว-ควาย หันหลังกลับไปจนกว่าจะถึงบ้าน โบราณจะทำให้วัว-ควายเลี้ยงง่ายและไม่กลับไปหาผู้เลี้ยงคนเดิม และต้องแต่งขันธห่า ผ้าขึ้น ๑ ผืน ผ้าแพร ๑ วา และต้องเตรียมน้ำอบน้ำหอมไว้ เพื่อพรมหัววัว-ควาย หลังจากนั้นก็เอาฝ้ายมาผูกเขาวัว-ควายไว้ ซึ่งมีคำกล่าวคือ “ให้คำให้ขุน ให้แพรให้พิน ให้อยู่ดีมีแสงให้อยู่หน้าเจ้าน้าจอม” หลังจากนั้นก็นำน้ำอบน้ำหอมพรมหัววัว-ควาย

เมื่อมีการขายว่ว-ควาย ผู้เลี้ยงว่ว-ควายก็นำเอาน้ำอบน้ำหอมมาพรมหัว แล้วพูดว่า “เมื่อไปอยู่กับผู้เลี้ยงคนใหม่แล้ว ให้คำน้าคุณหลัง ผู้ที่เอาไปเลี้ยงให้แพร่พันธุ์ ให้ได้ลูกมากๆ” โดยมีพิธีกรรม คือ ผู้เลี้ยงจะเอาเงินที่ได้จากการขายว่ว-ควายยกขึ้นใส่หัว หลังจากนั้นโยนเงินลงใส่ผ้าขาวม้าให้เงินแตกออกจากกัน ผู้เลี้ยงเชื่อว่าว่ว-ควายจะได้ลูกมากให้แพร่พันธุ์เหมือนกับเงินที่แตกออกจากกัน

เมื่อว่ว-ควายหาย ผู้เลี้ยงต้องบอกกล่าวเจ้าแม่ธรณี ให้เจ้าแม่ธรณีช่วยหาให้ด้วย โดยการนำดอกไม้ ๑ คู่ เทียน ๑ คู่ แล้วเอาพาทวนให้ ๑๐๐-๒๐๐ พาท แล้วแต่ผู้เลี้ยงว่ว-ควายจะบนไว้ เมื่อหาว่ว-ควายพบ ผู้ที่ทำการบนไว้ก็ต้องนำพาทวนไปแก้บน โดยใส่ใบตองไว้ ๑-๗ ใบ ตามที่บนไว้ หากบนไว้แล้วไม่พาทวนตามนั้น เจ้าแม่ธรณีจะลงโทษผู้ที่บน บางคนอาจจะเจ็บป่วย แต่เจ้าแม่ธรณีก็มีการให้ผู้บนนั้นแก้ตัว โดยผู้บนนั้นต้องเอาพาทวนมาถวายอีกให้ครบ เจ้าแม่ธรณีจึงจะยกโทษให้

การสู่ขวัญว่ว-ควาย

ช่วงหลังการเก็บเกี่ยวข้าว คนลุ่มน้ำสงครามมีการสู่ขวัญว่ว-ควาย ประมาณเดือน ๓ ออกใหม่ ๓ ค่ำ ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ โดยการสู่ขวัญให้คน สู่ขวัญข้าว และสู่ขวัญว่ว-ควาย เพื่อให้เป็นสิริมงคลให้กับตนเอง และสัตว์เลี้ยง

การสู่ขวัญว่ว-ควายเป็นประเพณีโบราณที่ไทบ้านยึดถือปฏิบัติกันมา มีความเชื่อว่าว่ว-ควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณแก่คน ผู้ที่เป็นผู้เลี้ยงว่ว-ควาย มักจะทำพิธีสู่ขวัญให้ เพื่อส่งเสริมให้สัตว์เลี้ยงอายุมันขวัญยืน รวมทั้งเพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับผู้เลี้ยงและว่ว-ควายเอง

ในการสู่ขวัญใช้น้ำอบ น้ำหอม พาทวน ๒๐๐-๓๐๐ พาท ซึ่งพาทวนประกอบไปด้วยน้ำตาล ข้าว ดอกไม้ ๑ คู่ เทียน ๑ คู่ และหญ้า

การสู่ขวัญมีคำพูดดังนี้ “ไชยประตุเจ้า กบบมีสุปาก นาคบมีหูชี้ มะขามป้อมสุหวาน แม่มานทองแวบ ชี้ไก่ไปเป็นน้ำอ้อย”

ส่วนการสู่ขวัญว่ว-ควายเต็มรูปแบบ ผู้ทำพิธีต้องตั้งนะโม ๓ จบ แล้วว่า อิติปิโส ฯลฯ ไปจนจบปญญักเขตตัง โลกัสสาติฯ หลังจากนั้นจึงกล่าวดังนี้

“ศรี ศรีมือนี่แม่นมือนั้น มันให้เจ้ามันกว่าก้อนผาอ่อน มันให้มันกว่าแท่นพระจวง พระจันทร์ มันให้เจ้ามันยิ่งกว่าภูเขาไกรลาส มันให้เจ้ามันกว่าศิลาอาสน์หินเพชร เอ็ดนาเจ้าอย่าได้ช้า ให้เจ้าตั้งหน้าชื่อไปไวไว เจ้าอย่าได้มีใจโกรธกล้า หยาบข้าวอดสะหวา ข้อยมักเจ้าคือสาวมักน้อง ไม้ล่องคองเตาะต๋อยตีไป กุชีกักขิปดมือนี้นั้น ข้อยจึงสู่ขวัญควายเทิงปู้ยาแลหลานเหลน ตัวใดเจ็บหลายให้เจ้าแม่พินเมือหน้า เจ้ากินหญ้าเจ้าอย่าได้เข้าสวน ให้เจ้ามาแต่นาฮอดบ้าน ให้เจ้าอวนกันมาอยู่ใต้ล่างเฮียงเสา ปอนข้อยสิผูกเจ้าไว้ ให้เจ้าได้ลูกน้อยอ่อนพอพันธุ์ มือนี่แม่นมือนั้น วันนั้น

แม่นวันกล้า ข้อยจึงสู้ขวัญควายบักคำอี่เผือกตัวบุญมี อี่เขาปี่ตัวบุญกว้าง เล่นอ้อมอ้อมแอ่วกินนม
 ทมทม ใจจักขวน้ำตาหยาดไหลตก เจ้าจึงคะนึ่งในอกในทรวงจักแตกทะลาย อยู่เหงิหลายสวพ
 ายแดดแก่กล้า เจ้าจึงตำวหน้าคื่นมา ข้อยจึงมีใจเครียดค้อย ข้อยจึงบายเอาค้อนน้อยน้อย เตะ
 ต่อยตีไป ไปบตีข้อยจึงได้ดำ ไปชำข้อยจึงได้ไ้เร็วไว เจ้าจึงไปชี้ชุดเจ้าจึงไปชี้ขาด ชิดควาปวดเซไป
 ปลดไถเขาข้อยกะได้ตีซ้ำ มาเยอขวัญเอย ขวัญหัวเจ้าไปกินหญ้าอยู่กลางดง ก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้
 ขวัญเจ้าไปเซซงอยู่ในปากก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ มาเยอขวัญเอย เจ้าอย่าได้ตกระหอนฮ้อนใจกลัวข้อย
 เนอ ฝนตกฟ้าฮ่ำฮ้องเจ้าตั้งหน้าต่อทางมา ดูสองตางามละห้อยกับท่าขวัญลูกน้อย เล่นอ้อมอ้อย
 นำแม่อยู่ลีลา ให้เจ้ามากินหญ้าแฝกใบหนาข้อยกะได้มาแล้ว ให้เจ้ามากินหญ้านาคาใบอ่อน ข้อยกะ
 ได้มาแล้ว หญ้าป่องแอ่วเหลือหลายข้อยกะได้มาแล้ว หญ้าหวายกินแซบข้อยข้อยกะได้มาแล้ว ใบ
 แลบน้อยแม่นหญ้าไซข้อยกะได้มาแล้ว ใบสวยลวยยอดกล้วยยอดอ้อยข้อยกะได้มาพร้อม มาตั้ง
 ล้อมพาขวัญอยู่สวยลวย มักอันใดให้เจ้ากินอันนั้น มาเยอขวัญเอย ตัวโตบมาเสื่อเหลืองมันชีนำไป
 ซ่าเจ้าแล้ว มาเยอขวัญเอย ตัวโตบมาหมาไนไปเหยียบสุเจ้าแล้วมาเยอขวัญเอย ตัวโตมาบมา
 หมาไนชีนำไปเหยียบ สุเจ้าแล้วมาอยู่ยืนยาวในห้อง ไม่ลองคองเตะต่อยตีไป ข้อยสิแก้สปีดมือนี
 วันนี้ ข้อยจักตอยทังโลจิมคราด ให้เจ้ายืนยาวมันกันตาตั้งอยู่เดียว อย่าได้คอยโค่นค้ำคอนล้ม
 หล่อนเสีย ชยตุ ภาวัง ชยมังคลัง สดวัสสา ทีฆายุกาโหนด มหิงสาโคณา” เมื่อกล่าวจบถือว่าเป็นอัน
 เสร็จพิธี

บทที่ 3

ลักษณะทางกายภาพชุมชนและระบบนิเวศ

1. สภาพทางกายภาพ

แม่น้ำสงคราม คือแม่น้ำสายหลักของภาคอีสานตอนบน และเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาพูพานในเขตจังหวัดอุดรธานี ตลอดความยาว ๔๒๐ กิโลเมตร ไหลคดเคี้ยวผ่านพื้นที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่ เป็นที่รู้จักกันในนาม “แอ่งสกลนคร” ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่หนอง บึง และป่าทาม ก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าบุ่งป่าทาม ที่มีลักษณะพิเศษ คือ เป็นป่าสะเทินน้ำสะเทินบก เมื่อถึงฤดูฝน น้ำจากลำน้ำสงครามจะหลากเข้าท่วมพื้นที่ราบลุ่ม เรียกลักษณะของระบบนิเวศนี้ว่า **ป่าบุ่งป่าทาม** ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ป่าในลุ่มน้ำอีสาน การขึ้นลงของกระแสน้ำในลำน้ำสงคราม มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการอพยพเคลื่อนย้ายของปลา เมื่อถึงเวลาน้ำหลากท่วมป่าบุ่งป่าทาม ปลาจากแม่น้ำโขงจะว่ายเข้ามาหาอาหาร และวางไข่ในป่าบุ่งป่าทามริมแม่น้ำสงคราม ทำให้เป็นต้นกำเนิดของแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ และเมื่อหมดฤดูน้ำหลากพันธุ์ไม้ต่างๆ ในป่าบุ่งป่าทามก็จะเจริญงอกงาม ชาวบ้านก็จะได้อาหารจากป่าทาม เช่น หน่อไม้เห็ด และพืชสมุนไพรต่างๆ

พื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างประกอบด้วยลำน้ำสาขาดังนี้

ลำน้ำสาขาฝั่งทิศตะวันตก ได้แก่ ห้วยสันจาด ห้วยสง ห้วยโนด ลำน้ำยาม ลำน้ำอุ้น

ลำน้ำฝั่งทิศตะวันออก ได้แก่ ห้วยเหลื่อมบง ห้วยคำหิด ห้วยคำแก้ง ห้วยคอง ลำน้ำฮี้ ลำน้ำเมา และห้วยอ้วน

1.1. ระบบนิเวศที่สูงหรือที่ดอน

ระบบนิเวศนี้มีพื้นที่ค่อนข้างสูง ในฤดูฝนน้ำท่วมไม่ถึงมีจำนวน 6 ระบบนิเวศย่อย

ดง เป็นพื้นที่สูงที่เป็นป่า มีบริเวณกว้างและสูงกว่าระบบนิเวศย่อยอื่น ดงในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีพันธุ์ไม้نانาชนิดเป็นที่อาศัยของสัตว์หลายชนิด เช่น นก กระรอก กระแต ไก่ป่า กระต่าย หมาจิ้งจอก เป็นต้น ฤดูแล้งป่าค่อนข้างจะโปร่ง ฤดูฝนจะดูรกทึบ มีความชื้นสูงชาวบ้านจะเข้าไปเก็บของป่า สมุนไพรและสัตว์เลื้อยตลอดทั้งปี

โคก เป็นพื้นที่สูงมีพื้นที่ไม่มาก เป็นดินผสมหินลูกรัง ผิวดินไม่สม่ำเสมอแล้งผิวดินค่อนข้างจะแห้ง มีป่าผลัดใบ ป่าเต็งรัง ไม้พุ่มขนาดเล็ก เช่น กระเม็ก กล้วยน้อย และหญ้าขึ้นปกคลุม ชาวบ้านมักใช้พื้นที่โคกเป็นที่เลี้ยงสัตว์และเก็บของป่า ในฤดูฝนจะมีเห็ดหลายชนิดให้เก็บ บางส่วนสามารถทำนาโดยอาศัยน้ำฝนได้

ดอน เป็นที่ราบสลับกับเนินดิน อยู่ในระดับเดียวกับโพนมีพันธุ์ไม้ขึ้นทั้งขนาดใหญ่และเล็กสลับกันไป สัตว์ที่พบได้แก่ กระรอก กระแต แลง ตะกวด ลิง ชะนี ไก่ป่า นก หนู งาม เป็นต้น ชาวบ้านจัดให้ป่าดอนเป็นป่าปู้ตา ดอนป่าช้า ดอนทำเลเลี้ยงสัตว์ซึ่งในปัจจุบันเรียกว่า “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร เช่น เห็ด แมลง ผัก มัน รวมถึงสมุนไพรและไม้ฟืน ชาวบ้านมักจะเลือกดอนเป็นที่ตั้งชุมชนเนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์และสูงกว่าระดับน้ำท่วม ที่ตั้งชุมชนบ้านดอนแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

ดอนสูง เป็นดอนที่เป็นป่าไม้ใหญ่พันธุ์ไม้ที่พบ ได้แก่ ยาง ประดู่ แคน ชาด โดยชาวบ้านจัดให้ดอนสูงเป็นดอนปู้ตา เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องมีพิธีเลี้ยงก่อนปักดำและเมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว และยังเป็นที่ บ๊ะ หรือที่บนบานเสี่ยงทายต่างๆ ตามโอกาสและสถานการณ์ตามความเชื่อของชาวบ้านในชุมชน

ดอนลุ่ม เป็นดอนที่มีต้นไม้ขนาดเล็กชาวบ้านจะใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์

โนน เป็นพื้นที่สูง พืชพรรณที่ขึ้นเป็นป่าผลัดใบ ไม้ยืนต้น จำพวกไม้ชาด ไม้แดง ไม้กะชะ หนูลิง หมากเฒ่า ต้นเหล้าเปลือย หนามคอม หญ้าแฝก เป็นต้น สัตว์ที่พบเป็นพวกหนู นก ค้างคาว กิ้งก่า จิ้งหรีด งาม หนู ตั๊กแตน เป็นต้น ในฤดูน้ำหลากจะเป็นที่อาศัยที่สำคัญของสัตว์ต่างๆ ที่อพยพขึ้นมาจากบริเวณน้ำท่วม ชาวบ้านจะใช้โนนเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เก็บฝืน เผาถ่าน ล่าสัตว์ เก็บผัก ในบางพื้นที่จะมีการทำไร่ทำนาและใช้เป็นที่ตั้งชุมชนหมู่บ้าน

โพน เป็นดินที่เกิดจากจอมปลวกที่มีขนาดใหญ่มีที่เรียกที่ต่างกันตามแต่ละพื้นที่หรือเรียกตามต้นไม้ที่ขึ้นอยู่กับโพน เช่น โพนหนองทาม โพนหนองหญ้าม้า โพนมีพื้นที่ตั้งแต่ครึ่งงานถึง 5 ไร่ ชาวบ้านใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ตลอดทั้งปี ในฤดูฝนเป็นที่อาศัยของไส้เดือน งาม เป็นต้น

คุย เป็นพื้นที่ต่ำกว่าโพนจะอยู่ริมน้ำสงคราม น้ำจะท่วมถึงเฉพาะที่มีน้ำหลากมาก มีพื้นที่กว้างไม่เกิน 50 เมตร ความยาวจำกัดและมองเห็นเป็นคันขนาดใหญ่ พื้นที่ส่วนมากเป็นหญ้าและเครือไม้

บ๊ะ เป็นพื้นที่ที่มีความลาดเอียงอยู่ระหว่างโคกกับทุ่ง เป็นบริเวณที่มีต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดกลางเป็นป่าไม้ผลัดใบหรือป่าผสมระหว่างป่าโคกกับทุ่ง มีต้นไม้พวกไม้ชาด ไม้ชะเม็ก หนามแท่ง พอก ชาวบ้านใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ตลอดทั้งปี ต้นฤดูฝนจะเป็นที่เก็บเห็ด ขุดมัน เช่น

บะโนนตาส่อ อยู่ใกล้ลำน้ำยามในเขตบ้านปากยาม สภาพดินเป็นดินทรายปนดิน
ทาม ชาวบ้านจะทำนาในฤดูฝน

บะพอก อยู่ระหว่างโคกทำเลเลี้ยงสัตว์กับดอนมหาไถไทยในเขตบ้านยางออย เป็น
พื้นที่ค่อนข้างสูงน้ำท่วมไม่ถึง สภาพดินเป็นดินทราย พืชที่ขึ้นจะเป็นพืชทนแล้งได้ดี

บะโคก อยู่ในเขตบ้านยางออยแทรกอยู่ในโคกมีลักษณะคล้ายกับบะพอก

1.2 ระบบนิเวศที่ราบ

ระบบนิเวศที่ราบบางส่วนน้ำจะท่วมเฉพาะฤดูน้ำหลากมากๆ เท่านั้น แบ่งออกเป็น 6
ระบบนิเวศย่อยดังนี้

ส่อม เป็นบริเวณยอดของห้วยอยู่ระหว่างห้วยกัยชำ เป็นร่องน้ำคล้ายกับฮ่องแต่
ขนาดเล็กจะมีน้ำไหลในช่วงน้ำหลากเท่านั้น ในช่วงหน้าแล้งน้ำจะแห้งเห็นเป็นร่องน้ำ บางที่มีน้ำซับ
สามารถใช้ทำนาปรังและปลูกผักได้

คำ เป็นแหล่งน้ำขนาดเล็กคล้ายกับชำ มีน้ำซับแต่ในฤดูแล้งน้ำในคำจะมีโอกาสแห้ง
และจะพบคำในบริเวณรอยต่อระหว่างที่บ่มกับที่โนนหรือบริเวณยอดฮ่องหรือบริเวณด้านล่างส่อม
น้ำจะท่วมเมื่อน้ำมาก บริเวณคำจะพบพืชประเภทเฟิร์น ผักกูด ผักหนาม และตะไคร่น้ำจึงเหมาะ
เป็นที่อยู่อาศัยของ กบ เขียด งู หนู ปลิง เป็นต้น คำเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านตลอดทั้งปี

ชำ เป็นแหล่งน้ำขนาดเล็กเกือบเป็นฮ่อง พื้นที่ไม่กว้างมากนัก ดินบริเวณชำเป็นดิน
เลนลึก มีน้ำซับไหลตลอดเวลา มักจะพบชำบริเวณรอยต่อระหว่างส่อมกับฮ่อง ริมทุ่งที่มีความลาด
ชันต่อกับทาม หรือริมบะที่เชื่อมกับทาม พืชที่ขึ้นได้แก่ พืชจำพวกหญ้า ผักขี้บ่อ

สร้าง เป็นบ่อน้ำเล็กๆ ชาวบ้านใช้เป็นน้ำดื่ม ส่วนมากจะพบตามโคนต้นไม้ เพราะ
ตามโคนต้นไม้จะมีรากไม้เป็นตัวดูดซับน้ำไว้ มี 2 ประเภท คือ

สร้างที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ พบได้ตามริมห้วย ริมหนอง ในทามเกิดจากกระแส
น้ำกัดเซาะหรือสัตว์ต่างๆไปขุด ทำให้เป็นหลุมไม่ลึกมีน้ำขังตลอดปี บางหลุมมีน้ำขังเฉพาะฤดูฝน มี
ทางน้ำไหลออก น้ำจะเย็นและใสตลอดชาวบ้านมักจะขุดลงไปอีกเพื่อให้มีน้ำขังถึงช่วงฤดูแล้ง

สร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นสร้างที่ชาวบ้านขุดจระกักระทั่งพบน้ำใต้ดินความลึกจะ
แตกต่างกันขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ คือ พื้นที่โนน โคก ดง บะ มีความลึกมากในทาม บึง ริมน้ำ
สงคราม ริมห้วย ริมหนอง ริมฮ่อง

ทุ่งหรือทุ่งนา เป็นพื้นที่ราบลุ่มมีทั้งน้ำท่วมถึงและไม่ถึง พรรณพืชที่พบเป็นไม้ยืน
ต้นพวกชาด ไม้แดง ต้นทม ไม้ หูลิง ต้นเสี้ยว กระโดน หญ้าแฝก หญ้าปล้อง ผือ หว่า เป็นต้น ทุ่ง
เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่างๆ เช่น จิ้งหรีด กิ้งก่า ผีเสื้อ นกกระยาง นกเอี้ยง นกเขา นกแซว นกไถนา

เป็นต้น ในช่วงน้ำหลากบริเวณน้ำท่วมถึงจะมีกุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด ขึ้นไปหาอาหารและวางไข่ ในฤดูแล้งชาวบ้านใช้ทุ่งเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์

โสก เป็นที่น้ำโตนจากที่สูง ทำให้เป็นหลุมลึก ความลึกขึ้นอยู่กับแรงของน้ำที่ตกลง มากระทบกับดินข้างล่าง โสกเป็นเส้นทางขึ้นลงตามริมน้ำสงครามในช่วงฤดูแล้งและเป็นทาง ระบายน้ำลงสู่แม่น้ำในช่วงน้ำหลาก

1.3 ระบบนิเวศที่ราบริมน้ำหรือระบบนิเวศที่ลุ่ม

พื้นที่ในระบบนิเวศนี้จะแตกต่างกันระหว่างฤดูแล้งกับฤดูฝน คือ ในฤดูฝนพื้นที่ที่จะถูก น้ำท่วมทั้งหมดเป็นผืนน้ำใหญ่ ส่วนในฤดูแล้งน้ำจะแห้งหมดเห็นดินแห้งแตกและเป็นดินทราย จะมี น้ำขังอยู่บ้างในพื้นที่ที่เป็นแอ่ง ระบบนิเวศประเภทนี้แบ่งออกเป็น 11 ระบบดังนี้

หนอง เป็นแหล่งน้ำกรายอยู่ในป่าทามที่มีขนาดตั้งแต่สองงานขึ้นไปถึง 30-40 ไร่ ความลึกของหนองขึ้นอยู่กับพื้นที่ในฤดูฝน หนองในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามจะมีน้ำเอ่อท่วมเป็นผืนน้ำ เดียวกับลำน้ำสงครามและพื้นที่ทามที่ถูกน้ำท่วม จะมีปลาที่ขึ้นจากแม่น้ำโขงเข้าไปหาที่วางไข่และ หาอาหาร ตามหนองจะมีเยียดเกลือ ดังนั้นหนองจึงเป็นแหล่งแร่ธาตุที่สำคัญของปลาโดยเฉพาะ ปลาบึกที่ขึ้นไปกินเยียดเกลือในฤดูน้ำหลาก พืชพรรณที่ขึ้นได้แก่ ไม้กะเซะ ต้นหูลิง หมากเฒ่า ต้น ขี้เหล็กเปลือย หนามคอม หว่าจ้อย ต้นกระเบา เครือบอน เป็นต้น จึงเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต จำพวกกุ้ง หอย ปู ปลา เต่า นก และหนู ในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะใช้พื้นที่หนองทำการเกษตร เลี้ยง วัว ควาย หนองที่น้ำไม่แห้งชาวบ้านจะหาปลาตลอดทั้งปี

ห้วย คือร่องทางน้ำที่ไหลออกจากหนองกับหนอง กุดกับหนอง ลำน้ำสงครามกับ หนอง มีความยาวตั้งแต่ 1-3 กิโลเมตรขึ้นไปมีทั้งห้วยที่มีขนาดเล็กและใหญ่ กระจายอยู่ทั่วไปใน ทาม ฤดูแล้งน้ำในห้วยส่วนใหญ่มองเห็น ส่วนห้วยขนาดใหญ่และลึกจึงจะมีน้ำขังอยู่ พรรณพืชที่ขึ้น เช่น ไม้กะเซะ จอก แหน สนม ต้นทม หูลิง กระโดนน้ำ เป็นต้น สัตว์ที่พบได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา นก งู หนู เขียด เป็นต้น ในฤดูฝนห้วยจะเป็นเส้นทางของปลาบึกที่เข้าไปหากินเยียดเกลือตามห้วยหรือ หนอง ในอดีตชาวบ้านใช้ห้วยเป็นที่หาปลา ทำการเกษตร ทำนาแซง เลี้ยงสัตว์และเก็บผัก ส่วนใน ฤดูน้ำหลากจะใช้เป็นที่หาปลาเท่านั้น ปัจจุบันห้วยบางแห่งถูกกั้นเป็นฝายกลายเป็นอ่างเก็บน้ำ ระบบนิเวศห้วยจึงถูกทำลายไปมาก ส่วนที่ยังไม่ถูกทำลายชาวบ้านจึงใช้เก็บผัก หาปลาและเลี้ยง สัตว์ได้

ฮ้อง เป็นสายน้ำที่เกิดจากหนองหรือกุด เชื่อมระหว่างห้วย กุด และลำน้ำสงคราม มี ขนาดเล็กและตื้นกว่าห้วยสามารถมองเห็นฮ้องได้ในช่วงน้ำลดเดือนกันยายนถึงเดือนพฤษภาคม หากน้ำหลากน้ำจะท่วมหมดไม่สามารถมองเห็นฮ้องได้ ฮ้องเอื้อต่อการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ เช่นเดียวกับห้วย เพราะในฤดูน้ำหลากฮ้องจะเป็นเส้นทางอพยพของปลาจากแม่น้ำสงคราม

ที่มาวางไข่ตามแหล่งน้ำตามห้วย หนอง กุด ที่น้ำไหลไม่เชี่ยว พืชพรรณที่พบได้แก่ ห้วลิง ไม้ เสี้ยว ท่ม เป็นต้น เมื่อน้ำลดลงชาวบ้านจะทำการเกษตรริมสองโดยเฉพาะการทำนาปรัง

ปาก เป็นระบบนิเวศที่เชื่อมต่อกับระบบนิเวศที่เป็นทางน้ำก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ ห้วย หนอง สอง ส่วนมากจะเรียกว่า ปากสอง ปากบุง ปากห้วย ซึ่งชาวบ้านจะใช้เป็นที่วางเครื่องมือดักปลาในช่วงฤดูน้ำลดเนื่องจากปากจะเป็นเส้นทางปลาผ่านเข้าออกห้วย สอง แม่น้ำ ทำให้ชาวบ้านสามารถจับปลาได้มาก ในฤดูแล้งริมปากจะเป็นที่เลี้ยงสัตว์ พืชพรรณที่พบจะเป็นพวก ต้นท่ม หลู่ ไม้กะชะ กระโดนน้ำ ผักบ่อ เป็นต้นบริเวณปากจะพบสัตว์ต่างๆได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา งู หนู เขียด กบ เป็นต้น

สาย ใช้เรียกรวมกันกับลำน้ำธรรมชาติที่มีความยาวพอๆกับห้วย แต่ขนาดของร่องน้ำจะแคบและตื้นกว่าห้วย เช่นสายสอง สายห้วย สายหนอง สัตว์ที่พบได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา เต่า นก หนู เป็นต้น พืชที่พบเช่น ต้นแสง ต้นแห่ ต้นกระเบา ต้นกะลีน ผักตบชวย เป็นต้น พืชน้ำ เช่น จอก แหน สาหร่ายน้ำจืด ในฤดูแล้งชาวบ้านจะทำนาปรังตามสายสองและเลี้ยงวัว ควาย ในฤดูฝนจะเป็นที่หาปลา

บุง เป็นบริเวณตลิ่งน้ำสงคราม เป็นพื้นที่ลุ่มไม่ลึกเหมือนกับหนองมีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก ในฤดูแล้งน้ำจะแห้ง เป็นแหล่งกำเนิดพืชพรรณหลายชนิดที่เป็นทั้งอาหารของคนและสัตว์ได้แก่ ไม้กะชะ ผักไค้หางนก เกล็ดหอย เป็นต้น ชาวบ้านจะจับปลาในบุงช่วงเดือนกันยายน ถึงมกราคม โดยทำเป็นลวงกักปลา ลวงลงมอง เบ็ด ตุ่ม เป็นต้น ในฤดูแล้งใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และเก็บพืชผัก

ทาม คือ พื้นที่ราบอยู่เหนือบุงขึ้นมา ฤดูน้ำหลากบริเวณทามจะถูกน้ำท่วมนานประมาณ 3-4 เดือน เป็นแหล่งวางเครื่องมือจับปลา เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา เก็บหน่อไม้ที่พื้นน้ำขึ้นมา ส่วนในฤดูแล้งน้ำจะแห้งจะเหลือน้ำค้างตามระบบนิเวศย่อยที่แทรกตัวอยู่ตามทามคือ พวก ห้วย หนอง กุด ทามได้รับปุ๋ยที่เป็นตะกอนมาทับถมกันในฤดูน้ำหลาก เมื่อน้ำแห้งทามจึงเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดทั้งพืชพรรณและสัตว์ป่า ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากทามมากมายในด้านการเกษตรเช่น ทำนาปรัง ปลูกผัก ข้าวโพด ถั่ว มัน เป็นที่เลี้ยงวัว ควาย เป็นแหล่งอาหารและเป็นแหล่งวัตถุดิบทำเครื่องใช้สอยในครัวเรือน

กุด เป็นแหล่งน้ำที่แทรกกระจายอยู่ในทาม เกิดจากการเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำลึกและกว้างมีน้ำขังตลอดปี ลักษณะคล้ายกับหนองแต่มีขนาดใหญ่กว่าหนอง ในฤดูน้ำลดจะเป็นรูปกุด ไม่มีทางน้ำเชื่อมกับแหล่งน้ำขนาดใหญ่ พรรณพืชที่ขึ้นริมกุดในฤดูน้ำลดได้แก่ ไม้ คันจาง เป็น เข แห่ กระทิง เป็นแหล่งเก็บผักหาหน่อไม้ นำไม้ไปทำเครื่องใช้ในครัวเรือนและทำ

เครื่องมือจับปลา เมื่อถึงน้ำหลากกุดจะเชื่อมกับแหล่งน้ำอื่นกลายเป็นผืนเดียวกัน ทำให้กุดมีสัตว์น้ำที่หลากหลาย กุดบางแห่งที่มีเขียดเกลือก ปลาที่มาจากแม่น้ำโขงก็จะขึ้นไปกินเขียดเกลือก ในช่วงน้ำหลากชาวบ้านใช้เป็นแหล่งจับปลา

ดุม ดูน หรือ พง มีลักษณะเป็นน้ำซับตลอดปีแทรกอยู่ตามริมน้ำสงครามมีหญ้าและผักขึ้นปกคลุมคล้ายกับชำ มีบริเวณกว้างมีดินโคลนลึกกว่าชำ มองผิวเผินเนื้อดินจะแน่นแข็งตัวแต่แท้ที่จริงแล้วหน้าดินมีความอ่อนตัว หากคนหรือสัตว์ไปเหยียบดินบริเวณนี้จะทำให้มีลักษณะคล้ายโคลนตม และเป็นแหล่งที่อยู่ของปลาบางชนิดที่ชอบอาศัยอยู่ตามดินโคลน ในฤดูฝนดุมจะถูกน้ำท่วม

น้ำจั้น เป็นน้ำที่ไหลออกมาจากริมน้ำสงคราม สังเกตเห็นในช่วงฤดูน้ำลดด้านล่างน้ำจั้นมักจะเป็นน้ำซับที่เรียกว่า “ชำ” ใช้เป็นแหล่งน้ำดื่มในช่วงฤดูหนาวถึงฤดูแล้ง โดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นรางให้น้ำไหลสามารถรองน้ำได้

เขียดเกลือก คือดินที่มีเกลือผสมในช่วงฤดูแล้งน้ำแห้งเกลือที่มีอยู่ในดินจะฟูขึ้นมาบนผิวดิน แต่ในช่วงฤดูน้ำหลากจะถูกน้ำท่วมเกิดตะไคร่น้ำหรือเหาน้ำที่เป็นอาหารของปลา ส่วนใหญ่จะพบตามหนอง ห้วย ฮ่อง สายและริมแหล่งน้ำต่างๆ

1.4 ระบบนิเวศในแม่น้ำ

ระบบนิเวศกลุ่มนี้ในฤดูแล้งจะไหลผ่านน้ำบางส่วน ในฤดูฝนจะท่วมหมดมี 4 ระบบนิเวศย่อย ดังนี้

วัง คือบริเวณที่ลึกที่สุดของสายน้ำนั้นๆ ในฤดูน้ำลดมีความลึกตั้งแต่ 4-10 เมตร ในฤดูน้ำหลากลึกประมาณ 9-15 เมตร วังจะแทรกตัวอยู่ในแม่น้ำสงครามและลำห้วย ส่วนใหญ่จะเกิดบริเวณโค้งน้ำตรงข้ามกับบริเวณหาดหรือแก่ง เพราะฤดูน้ำหลากแรงของน้ำที่ไหลมาถึงบริเวณโค้งน้ำกระแทกกับตลิ่งทำให้น้ำไหลวนเกิดเป็นหลุมน้ำลึก วังเป็นบริเวณที่มีปลาหนังขนาดใหญ่ชุกชุมมาก โดยเฉพาะวังที่อยู่ตามลำห้วยสาขา เช่น วังคอนเพ็ง วังหว่า เป็นต้น

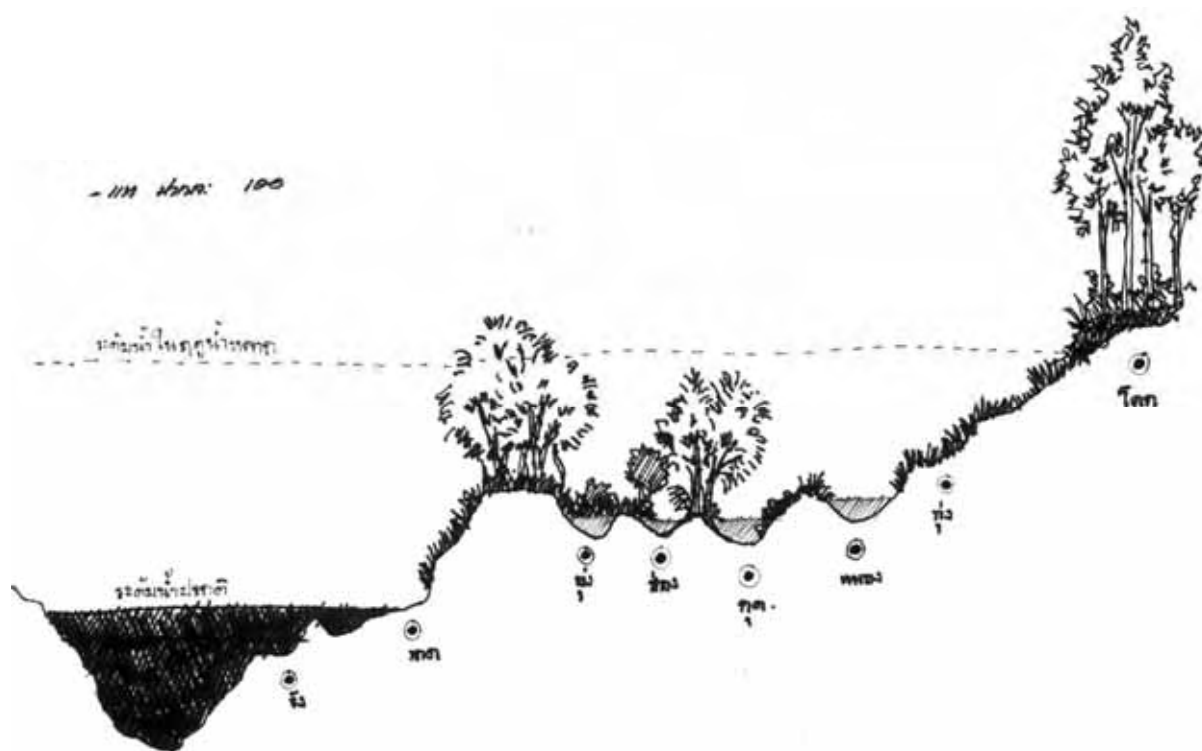
หาด คือบริเวณที่ทรายหรือก้อนหินไหลตามน้ำมารวมกันเกิดเป็นสันดอนในแม่น้ำไหลขึ้นมาให้เห็นในช่วงฤดูน้ำลดที่เรียกว่า “แค้น” ในร่องน้ำหรือริมสองฟากฝั่งแม่น้ำ น้ำจะดันเห็นพื้นทรายเรียบไปกับน้ำ บางจุดจะเห็นเป็นแนวทรายไหลขึ้นมาจากน้ำเป็นแนวยาว ช่วงฤดูน้ำหลากหาดจะถูกน้ำท่วมมีความลึกประมาณ 3-4 เมตร หาดแยกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. **หาดฟุ** เป็นหาดที่ไหลผ่านน้ำขึ้นมาเป็นแนว ตามหาดมีพืชพอกหญ้าและผักขึ้นปกคลุม ผักขึ้น ผักตบชว สัตว์น้ำที่พบเช่น กุ้ง หอย ปู ปลารากกล้วย ปลาซิว เป็นต้น หาดฟุเป็นสถานที่พักผ่อนใจของชาวบ้าน

2. **หาดจอม** เป็นหาดที่เรียวกกับน้ำ ไม่โผล่ขึ้นมาให้เห็นชัดเจนนัก ในฤดูแล้งน้ำลึกไม่เกิน 1 เมตร หาดจอมเป็นที่อยู่อาศัยของปลารากกล้วย หอย กุ้ง และแมลงต่างๆ และเป็นแหล่งกำเนิดสาหร่ายน้ำจืด จอก แหน

แก้ง คือหินหรือทรายที่ขวางทางน้ำ ถ้าเป็นทรายจะเรียกว่า “แก้งทราย” ในลำน้ำสงครามส่วนมากจะพบแก้งทรายปนกับหินกรวด พืชที่พบเป็นพวกเถาเป็นที่อาศัยของปลาหนัง หอย กุ้ง แมงเหี่ยว

ลั้งหรือหอด ลักษณะคล้ายหาดจอมแต่เป็นโคลนอยู่ระหว่างวังกับแก้งมีความลึกประมาณ 2 เมตร เป็นที่อยู่อาศัยของปลาจำพวกปลาหนัง

ลายเส้นที่ 1 ภาพตัดขวางระบบนิเวศในป่าบึง ป่าทาม

2 การเลือกชุมชนและเรือนศึกษา

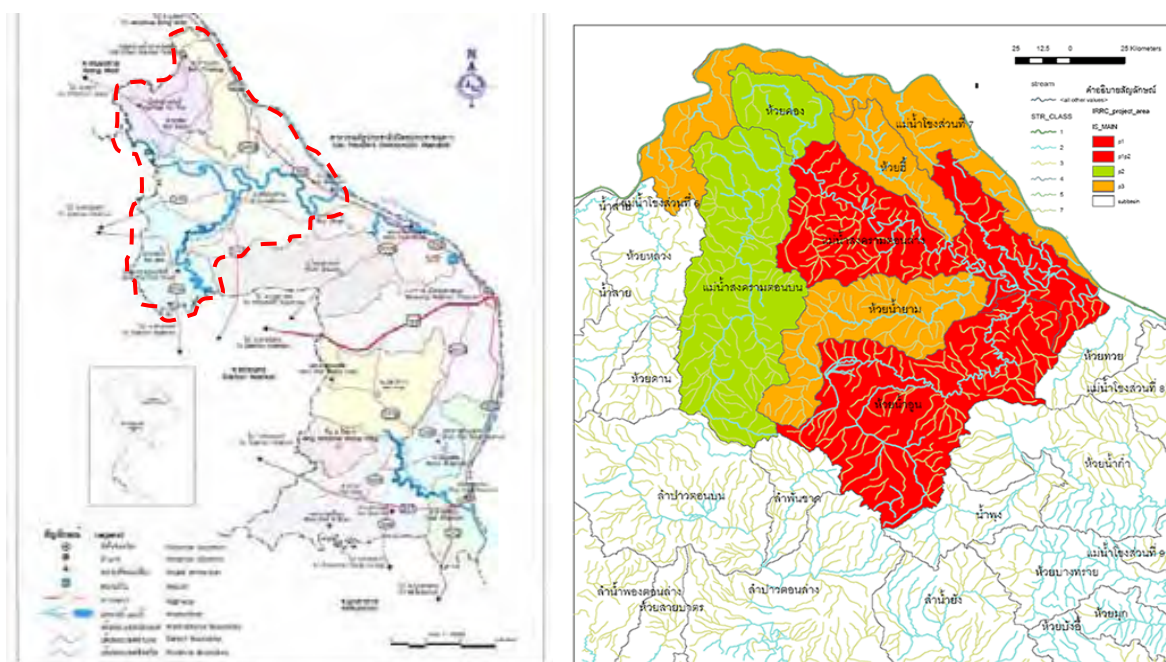
จากระบบนิเวศลุ่มน้ำสงครามตอนล่างที่สามารถจำแนกออกเป็น 4 ประเภทนั้น สามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มหลักที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพของชุมชนและเรือนอันได้แก่ **ชุมชนกลุ่มเรือนฟังกาที่ดิน “คนบ้านโคก”** เป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากแม่น้ำสงครามและลำห้วยสาขา ชาวบ้านจะทำนาปีเป็นหลักและมีอาชีพเสริมคือ รับจ้าง ขายเป็นแรงงานก่อสร้าง ค้าขาย ทำสวน เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น และ **ชุมชนกลุ่มเรือนฟังกาแม่น้ำ “คนบ้านน้ำ”** เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ตรงรอยต่อระหว่างป่าทามกับโคกซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากแม่น้ำสงครามมากนัก เช่น ห้วยโคน ลำน้ำยาม ลำน้ำอูน ห้วยน้ำเมา ห้วยซิง ห้วยสาบ ห้วยอ้วน เป็นต้น

เลือกพื้นที่ศึกษาเปรียบเทียบอย่างน้อย 3 กลุ่ม ได้แก่

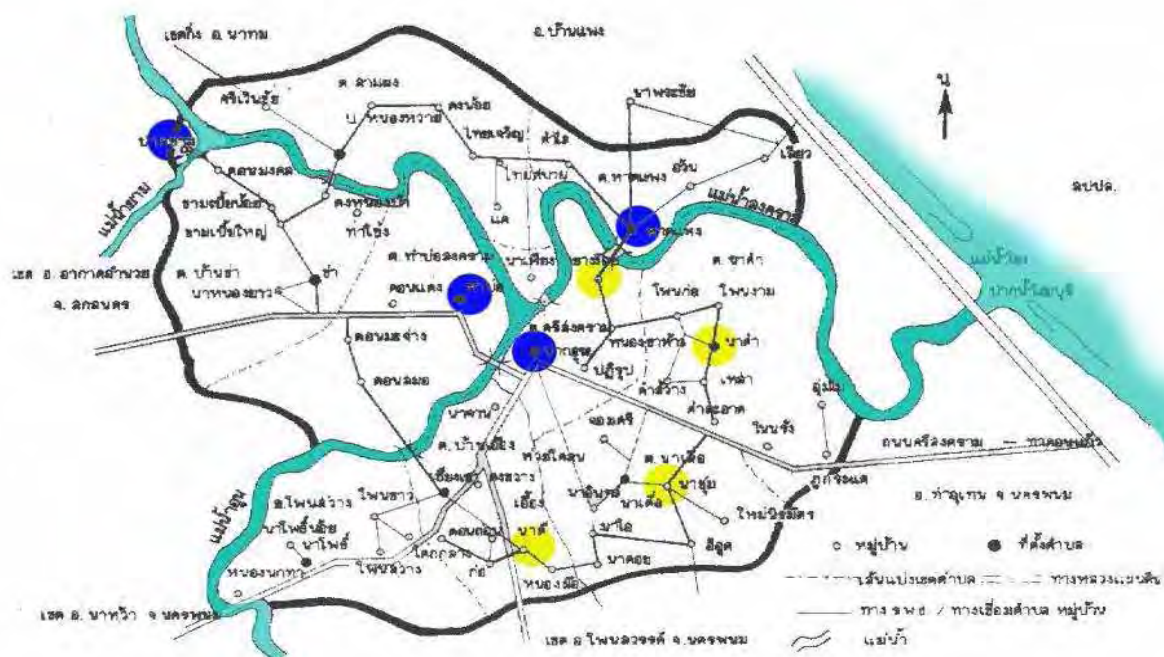
กลุ่มคนฟังกาที่ดิน ได้แก่ ชาวนา ชาวไร่ ที่มีวิถีชีวิตและความเชื่อดั้งเดิม

กลุ่มคนฟังกาแม่น้ำ ได้แก่ ชาวประมงน้ำจืด ที่มีวิถีชีวิตหาปลาเป็นอาชีพหลัก

กลุ่มคนฟังกาลำน้ำที่มีพัฒนาการต่อเนื่องจากวิถีชีวิตเดิม ได้แก่ ชาวแพ คนเลี้ยงปลา

แผนผังที่ 1 แสดงพื้นที่ศึกษาบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

แผนผังที่ 2 ชุมชนศึกษาบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

สำหรับในพื้นที่การศึกษา เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของแหล่งที่ตั้งที่มีความต่างถิ่นกันมาก ดังนั้น กรอบความคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือในการทำการศึกษานี้ เน้นกรอบความคิดไปที่ระบบนิเวศที่ส่งผลต่ออาชีพและวิถีชีวิตที่ต่างกัน แต่ยังคงอยู่ในสายวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน ที่ส่งผลต่อเรือนโดยการศึกษาเปรียบเทียบตามกลุ่มอาชีพและระบบนิเวศชุมชนที่ต่างกัน รวมไปถึงช่วงเวลาของการสร้างเรือน ซึ่งจะแบ่งการศึกษาเปรียบเทียบออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ

1. ช่วงเวลาการสร้าง ตั้งแต่ 1- 30 ปี จัดอยู่ในกลุ่มเลี้ยงปลาและหาปลา “ใหม่”
2. ช่วงเวลาการสร้าง ตั้งแต่ 31-80 ปี จัดอยู่ในกลุ่มหาปลาและทำนา “เก่า”

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนกลุ่มเรือนศึกษา

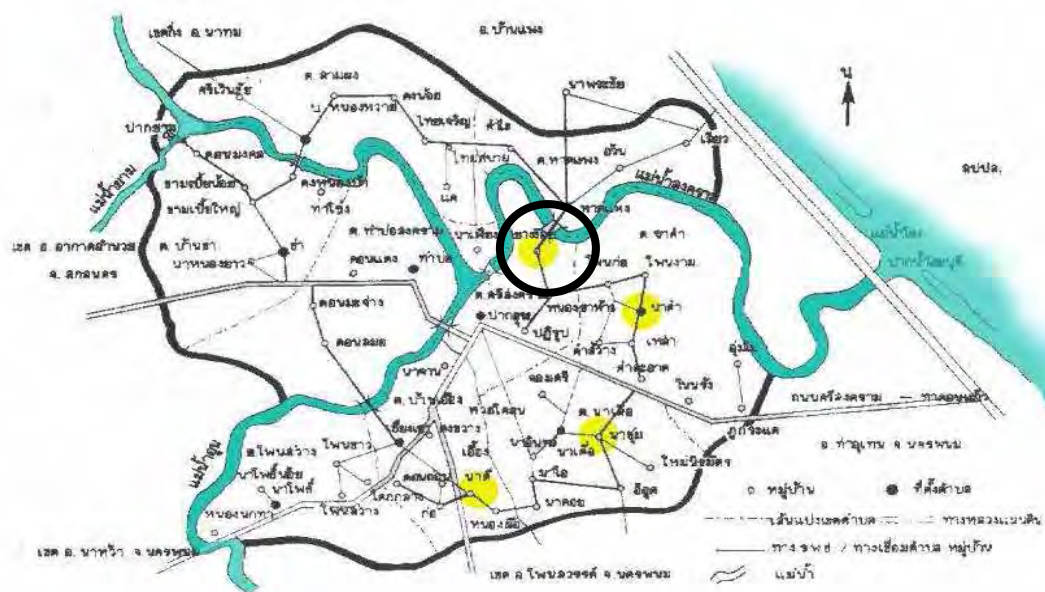
อายุเรือน/อาชีพ	ทำนา	หาปลาในลำน้ำ	หาปลาในแม่น้ำ	เลี้ยงปลา
1-50 ปี			1 หลัง	1 หลัง
51-100 ปี	1 หลัง	1 หลัง	1 หลัง	

3.3 กลุ่มเรือนฟังกาที่ดิน “คนบ้านโคก”

เป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากแม่น้ำสงครามและลำห้วยสาขา ชาวบ้านจะทำนาปีเป็นหลักและมีอาชีพเสริมคือ รับจ้าง ขายเป็นแรงงาน ก่อสร้าง ค้าขาย ทำสวน เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

ช่วงฤดูแล้งชาวบ้านโคกจะเดินทางมาหาปลาที่ในเขตป่าทามลุ่มน้ำสงครามตามบริเวณ หนอง ฮ่อง ริมถนน กุด และห้วยสาขาที่เคยเข้าไปหาเป็นประจำซึ่งจะเป็นบริเวณที่มีระดับน้ำตื้น คนหาปลาจากชุมชนบ้านโคกไม่มีเรือใช้บางคนใช้ห่วงยางชูบลมมาใช้แทนเรือ เครื่องมือที่ใช้ในการหาปลา คือ แห มอญ แหยัง ซ้อนน้อย สวิง เขิง สุ่ม เป็นต้น

ชุมชนบ้านโคกจะหาปลาเพื่อกินในครอบครัว บางรายได้ปลาปริมาณมากก็จะแบ่งขายหรือแบ่งให้เพื่อนบ้านและชาวบ้านโคกยังเดินทางมาเก็บหน่อไม้ เก็บผักในป่าทามเพื่อใช้เป็นอาหารในช่วงลงนา ประกอบด้วย กลุ่มที่มีอาชีพทำนา และยังมีความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ บ้านนาคำ บ้านนาชุม บ้านยางออย บ้านนาดี

แผนผังที่ 3 ชุมชนศึกษากลุ่มเรือนบ้านโคก

ตารางที่ 4 แสดงปัจจัยการเลือกพื้นที่กลุ่มเรือนบ้านโคก

พื้นที่ศึกษากลุ่มพื้นที่ดิน "บ้านโคก"		บ้านนาคำ		บ้านนาชุม		บ้านยางออย		บ้านนาดี	
ปัจจัยการเลือกพื้นที่ศึกษา									
ระดับคะแนน	(1-3)	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน
อาชีพและวิถีชีวิตมีสภาพดั้งเดิม	3	2	6	4	12	4	12	3	9
ระบบนิเวศดั้งเดิมหรือมีการทำลายน้อยที่สุด	3	2	6	3	9	3	15	2	6
กลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมร่วมเชื้อสายกัน	2	3	6	1	2	4	8	2	4
มีประวัติศาสตร์ต่อเนื่องจากอดีต	1	1	1	2	2	4	4	1	1
สะดวกต่อการเข้าถึง	2	2	4	2	4	4	8	4	8
คะแนนรวม	11	10	23	12	29	21	47	12	28

3.3.1 ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ วิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม

บ้านยางออย เป็นชุมชนชาวนาขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบกว้างใหญ่ คำว่า “ยางออย” อันเป็นชื่อของหมู่บ้านนั้นได้มาจาก ลักษณะของต้นยางนาที่งอกขึ้นอยู่บริเวณป่าของชุมชนบ้านยางออย ซึ่งคำว่า “งอย” นั้นหมายถึง งอก ในภาษาของชาวไทยอ่นเอง ชุมชนบ้านยางออยมีกลุ่มชนหลักอยู่สองกลุ่มคือ ชาวย้อ กับชาวกะเลิง ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากประเทศลาว โดยส่วนมากเป็นการอพยพเพื่อหาถิ่นที่อยู่อาศัยและการแต่งงานเป็นส่วนใหญ่¹

บ้านยางออยนอกจากจะเป็นชุมชนที่มีลักษณะของการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว ตัวของชุมชนในปัจจุบันยังเป็นชุมชนที่สืบทอดขนบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ หลังจากการเข้ามาอยู่อาศัยของสมาชิกชุมชนบ้านยางออยแล้ว พบว่าในพื้นที่ของดอนปู่ตาของชุมชนในปัจจุบันนั้น ได้พบซากโบราณสถานเก่า การพบวัสดุเก่าแก่ อาทิเช่น ก้อนอิฐ ศิลาแลง ซึ่งชาวบ้านต่างเชื่อว่าที่นี้เป็นชุมชนขอมโบราณมาก่อน² โดยชาวบ้านพร้อมใจกันเรียกชุมชนเก่านั้นว่า “เมืองสมพะมิตร³” และใช้พื้นที่บริเวณนั้นเป็นดอนปู่ตาลำหรับชุมชนไปพร้อมกัน จนกระทั่งในปัจจุบันยังคงมีกราบไหว้เช่นสนวนงูบูชาเป็นประจำปี โดยการไหว้ปู่ตานั้นจะทำพิธีกัน 2 ช่วง ในรอบหนึ่งปี โดยวันที่จักนั้นจะขึ้นอยู่กับการเวียนรอบจันทรคติ ในเดือนสิบสอง จัดขึ้นหนึ่งครั้ง ในวันออกใหม่ 2 คำ เรียกว่า “เลี้ยงขึ้น” และอีกครั้งคือในเดือนหกออกใหม่ 6 คำ เรียกว่า

¹ สัมภาษณ์ นายมงคล สิงห์, ชาวบ้านยางออย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

² สัมภาษณ์ นางจันทิมา สานไซ, ชาวบ้านยางออย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

³ สัมภาษณ์ ยายบุญทร ดายังหยุด, ชาวบ้านยางออย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

“**เลี้ยงลง**⁴” พิธีเลี้ยงปูตามักสัมพันธ์อยู่กับฤดูกาลของการเกษตรเป็นหลัก โดยการเลี้ยงขึ้นในเดือนสิบสองนั้น เป็นช่วงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิต เตรียมตัวรับผลผลิตที่จะได้ในปีนั้นๆ การเลี้ยงปูตาเพื่อขอให้ผลผลิตที่ได้มานั้นดี เป็นทั้งผลผลิตที่ดีและราคาที่ดีในกรขายผลผลิต นอกจากนี้ยังเป็นช่วงปลายของฤดูกาลการทำนา ซึ่งหลังจากนี้ชาวนาจะว่างจากการงานในไร่ ซึ่งส่วนหนึ่งจะออกไปประกอบอาชีพอื่นเป็นอาชีพรอง อาทิเช่น การรับจ้างทั่วไป การค้าขาย การให้อุปตาในช่วงนี้ส่วนหนึ่งก็เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลต่อบุคคลต่างๆ ในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวด้วย ส่วนการเลี้ยงลงในเดือนหก มีความหมายถึง การเลี้ยงก่อนจะลงไถนา เพื่อให้ปูตาได้คุ้มครองอย่าได้มีเหตุร้ายใดๆ เกิดแก่ชาวนาชาวไร่ รวมถึงผลผลิตของเขาเหล่านั้นด้วย นอกจากนี้ยังเป็นการเลี้ยงเพื่อบอกกล่าว ขอขมาล่วงหน้าหากการทำนาจะทำให้เกิดเสียดัง หรือการกระทำผิดโดยไม่ตั้งใจขอให้อย่าทักท้วงหรือโกรธซึ่งต่อการกระทำดังกล่าว

ชาวบ้านบ้านยางงอยเมื่อเริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นมา มีลักษณะสังคมที่เน้นไปในทางเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ จึงมีความเหนียวแน่นของความสัมพันธ์ระดับชุมชนเป็นอย่างดี สิ่งหนึ่งที่เป็นหลักฐานที่ยืนยันได้ในความเข้มข้นของความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนก็คือ นามสกุล ซึ่งโดยมากแล้วสมาชิกในชุมชนนั้นจะใช้นามสกุลอยู่สองนามสกุล จนกระทั่งต่อมาจึงมีความหลากหลายของนามสกุลมากขึ้น แต่ก็ยังถือว่านามสกุลดั้งเดิมนั้นมีอยู่สองนามสกุล ซึ่งได้แก่ ดायังหยุด และสิงงอย ความเป็นมาของนามสกุลนั้น มีที่มาจากยุคเริ่มต้นก่อนเป็นชุมชนอันสมบูรณ์เช่นทุกวันนี้ พ่อใหญ่สิงและพ่อใหญ่ตา ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานลงบริเวณบ้านยางงอย และได้มีการตกลงเรื่องการตั้งชื่อสกุลว่าจะเอานามสกุลอะไรดี พ่อใหญ่ตาจึงเลือก **ดาวยังหยุด** ซึ่งมีความหมายว่าหยุดแล้วที่ตรงนี้ ส่วนพ่อใหญ่สิง ได้เลือกนามสกุล **สิงงอย** ซึ่งมีความหมายถึง เป็นใหญ่อยู่ ณ ที่นี้ และนามสกุลสองนามสกุลก็เป็นนามสกุลที่ตกทอดสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน⁵

บ้านยางงอยจากวันแรกที่ตั้งเป็นชุมชนจนกระทั่งถึงปัจจุบัน มีอายุของหมู่บ้านผ่านเวลามาแล้วประมาณ 300 ปี⁶ สมาชิกชุมชนที่เป็นไทย้อได้เดินทางอพยพมาจาก หลงโปงเลง ประเทศลาว และมาตั้งหลักแหล่งจนผ่านมาประมาณ 5-6 ชั่วคน โดยเส้นทางอพยพจะเริ่มที่หลงโปงเลง แล้วไปที่บ้านสามบ้านนา ซึ่งทั้งสองแห่งอยู่ในประเทศลาว แล้วจึงข้ามเข้ามาที่เขตอำเภอท่าอุเทน มายังบ้านนาเหมือด บ้านหนองบาท้าว แล้วสิ้นสุดลงที่บ้านยางงอยแห่งนี้ ซึ่งนับว่าเป็นชุมชนที่เก่าแก่ชุมชนหนึ่งในพื้นที่ละแวกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างแห่งนี้

⁴ สัมภาษณ์ นางจันทิมา สานไซ, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

⁵ สัมภาษณ์ นางจันทิมา สานไซ, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

⁶ สัมภาษณ์ ยายบุญทร ดायังหยุด, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

ชาวบ้านยางงอยเกือบทั้งหมดอยู่ในวิภวฐานะของวงจรการเกษตร การดำรงชีพเป็นชาวนาถือเป็นความเก่าแก่ของอาชีพในบ้านยางงอย พื้นที่บ้านยางงอยถือได้ว่าอยู่ห่างจากน้ำ หากเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ไม่ไกลกันอย่างชุมชนปากอูนซึ่งเป็นชุมชนชาวน้ำ ดำรงชีพด้วยการประมงเสียเป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านยางงอยเองส่วนหนึ่งก็ดำรงชีพด้วยการทำประมงพื้นบ้านด้วยเช่นกัน แต่เป็นไปแบบ “เห็ดอยู่เห็ดกิน” หาใช่การ “ทำมาค้าขาย” ไม่ ดังนั้นไร่นาจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตหลักของชุมชนบ้านยางงอย เวลามากกว่าหกเดือนในรอบปีที่ชาวบ้านจะต้องทำงานอยู่ในนา ส่วนที่เหลืออาจจะทำอย่างอื่นประกอบไปด้วย เช่น การเลี้ยงวัว ควาย ซึ่งมีให้เห็นแทบทุกหลังคาเรือน นาในวิถีชาวนาบ้านยางงอยจะมีสองประเภท อย่างที่หนึ่งเรียกว่า “นากิน” อย่างที่สองเรียกว่า “นาขาย” ซึ่งอย่างแรกนั้นเป็นพื้นที่นาที่แต่ละครอบครัวจะต้องกันส่วนออกมาเพื่อปลูกข้าวไว้สำหรับกินในครัวเรือน ส่วนมากจะเป็นนาข้าวเหนียว ส่วนนาขายนั้นจะปลูกข้าวตามที่ท้องตลาดต้องการ อาทิเช่น ข้าวหอมมะลิ ข้าว กข.11 แม้ว่าจะเป็นสังคมชาวนาที่สมบูรณ์ก็ตามที่ แต่ที่บ้านยางงอยมักเป็นการทำนาตามฤดูกาลมากกว่าที่จะทำนาออกฤดูหรือ นาปรัง เนื่องจากพื้นที่ไม่ได้มีน้ำมากเพียงพอทั้งปี⁷ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า แม้ว่าชุมชนบ้านยางงอยจะเป็นสังคมชาวนาก็ตาม ทว่าการทำประมงนั้นมิให้เห็นโดยทั่วไป ในเรือนแต่ละหลังจึงมักห้อยแขวนไปด้วยอุปกรณ์ทำประมงพื้นบ้าน เช่น แงบจับกบ สุ่ม ไซ ช้อง เป็นต้น

ในอดีตที่ผ่านมา การทำนาของชุมชนยางงอยนั้นเป็นไปเพื่อทำกินในครัวเรือน และการแลกเปลี่ยนกับอาหารและสิ่งของอื่นๆ ที่ไม่ใช่เงินเป็นหลัก คำที่กล่าวว่า “ข้าวแลกปลา ปลาแลกข้าว⁸” นั้นเป็นจริงเมื่อหลายปีก่อนในชุมชนบ้านยางงอย โดยชาวบ้านยางงอยจะเอาปลาไปแลกข้าวแถวอำเภอท่าแร่ จังหวัดสกลนคร เพราะที่นั่นเป็นพวกนาโคก หรือนาบนที่ดอน หากปีไหนที่น้ำทางท่าแร่น้อย ฟ้าฝนไม่เป็นใจ แต่ว่าทางบ้านยางงอยน้ำเยอะเกิน ท่วมขังนา ชาวบ้านยางงอยก็อาศัยเอาปลาที่มากับน้ำไปแลกข้าวกับพวกนาโคกที่ท่าแร่ เป็นระบบพึ่งพาแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนสองชุมชน ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วไม่ต่างกันจากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงเท่าใดนัก เงินตรามีความสำคัญน้อยกว่าข้าวปลาอาหาร ดังคำว่า “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาคือของจริง” ของ มจ.สิทธิพร กฤษฏาการ ผู้บุกเบิกระบบเกษตรไทย ได้กล่าวเอาไว้ การแลกเปลี่ยนสิ่งของและอาหารนี้ได้ดำเนินมาเรื่อยๆ จนถึงปี พ.ศ. 2521 ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การปลูกข้าวเพื่อทำมาค้าขาย⁹ นอกจากนี้พืชผลทางการเกษตรเองก็เริ่มนำออกขาย ซึ่งการเดินทางออกค้าขายในอดีตได้ใช้วิธีการ

⁷ สัมภาษณ์ นายมงคล สิงห์, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

⁸ สัมภาษณ์ นายมงคล สิงห์, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

⁹ สัมภาษณ์ ยายบุญทร ด้ายยังหยุด, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

เดินไปขาย แหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนแต่เดิมนั้นเป็นที่บ้านท่าบ่อ โดยคนบ้านยางงอยจะหอบกระบุง คานตะกร้าเอาแตงโม ถั่ว ปลา และผักต่างๆ ไปขายที่บ้านท่าบ่อ หรือไม่ก็นั่งปั่นฝ้ายไปขายได้ครั้งละ 5 สตางค์ ก็ถือว่าเยอะแล้ว ฝ้าย 5 สตางค์นั้นนำมาตำขึ้นทั้งปียังใช้ไม่หมด บางครั้งที่เอาฝ้ายที่ตำเป็นชิ้นแล้วข้ามแม่น้ำโขงไปขายที่บ้านห้วยปลาแดก บ้านพง ผังประเทศลาว ในสมัยที่พรมแดนประเทศเป็นเพียงเส้นเขตแดนสมมุติ¹⁰

ระบบความเชื่อของชาวบ้านยางงอย แต่เดิมนั้นนับถือผีเป็นหลัก เจก เช่นเดียวกับที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เคยได้นับถือ จนกระทั่งในเวลาต่อมาความเชื่อนั้นได้จืดจางห่างออกไปบ้าง ด้วยการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ทำให้ชาวไทย้อยและกะเลิงเปลี่ยนจากนับถือผีเป็นการนับถือพระพุทธศาสนาแทน แต่กระนั้นระบบความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติและผียังคงมีอยู่ในปัจจุบัน สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ **ผีปู้ตา** ที่สถิตย์อยู่ในศาลที่ดอนปู้ตา ในความเชื่อเรื่องผี โดยเฉพาะผีปู้ตานี้ได้แฝงฝังภูมิปัญญาอันสั่งสมมาอย่างยาวนาน นั่นคือภูมิปัญญาการจัดการพื้นที่หวงห้าม ซึ่งส่วนมากจะเป็นพื้นที่ป่าหรือลำน้ำอันเป็นของสาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน หรือเป็นพื้นที่ที่ต้องเก็บรักษาไว้ ดอนปู้ตาของบ้านยางงอยนั้นอยู่ห่างออกจากตัวหมู่บ้านไม่ไกลนัก โดยกำหนดเอาซากโบราณสถานที่บ้านยางงอยซึ่งมีตั้งแต่สมัยขอมเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปลูกศาลปู้ตาไว้ บริเวณดังกล่าวชาวบ้านยางงอยเรียกว่า “เมืองสมพะมิตร”¹¹ เรื่องเล่าขานถึงความศักดิ์สิทธิ์นานับประการที่ชาวบ้านได้เล่าสืบทอดมารุ่นต่อรุ่น ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของผีปู้ตาสถิตย์อยู่ในหัวใจของสมาชิกทุกคนในชุมชนเรื่อยมา จนแม้กระทั่งปัจจุบันที่โลกเจริญก้าวหน้าอย่างมาก แต่เรื่องเหล่านี้ยังคงกลายมาเป็นวัตรปฏิบัติสืบต่อจนเป็นประเพณีของชุมชน ในการเลี้ยงผีปู้ตาในรอบปี การเกษตร นอกเหนือจากนี้ผีปู้ตายังมีความสำคัญในฐานะของสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน สิ่งใดขาดใดเหลือ หรือมีเรื่องใดทุกข์ร้อนส่วนมากก็จะนำเครื่องเซ่นไหว้ไปบนบานศาลกล่าวแก่ปู้ตาอยู่เป็นประจำ แม้แต่การเดินทางไกลออกจากหมู่บ้าน การทำมาค้าขาย การสอบคัดเลือก ยังคงมีการบอกแจ้งบะบนไว้กับผีปู้ตา ดังนั้นผีปู้ตาก็มีลักษณะในห้วงคำนึงของชาวบ้านไม่ต่างอะไรไปจากบรรพบุรุษหรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่คอยช่วยเหลือลูกหลานตลอดมา แม้ในบางคราวอาจจะเป็นการช่วยเหลือทางด้านจิตใจเพียงอย่างเดียวก็ตามที่

เมื่อเริ่มตั้งชุมชนบ้านยางงอย นอกจากศาลปู้ตาจะถูกกำหนดขึ้นมาในช่วงการตั้งหมู่บ้านแล้ว วัดโพธิ์ชัยในชุมชนเองก็ยังคงเกิดมาพร้อมๆ กัน นั่นแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ยังรากลงในจิตใจของชาวบ้านยางงอยมาก่อนหน้านั้นแล้ว นอกจากนี้ยังแสดงถึง

¹⁰ สัมภาษณ์ ยายคล้าย ดายังหยุด, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

¹¹ สัมภาษณ์ จันทิมา สานไซ, ชาวบ้านยางงอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

การผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพุทธกับผีเข้าด้วยกันในทางหนึ่งด้วย โดยจะเห็นว่า ประเพณี เลี้ยงปูต่ายดำรงมาได้ถึงปัจจุบัน ในขณะที่ตัววัดเองก็ได้รับการทำนุบำรุงอย่างดีเสมอมาจาก ชาวบ้านยางอย

ในระดับของครัวเรือนนั้น ชาวบ้านส่วนมากได้น้อมนำเอาพระพุทธพระธรรม ไว้ในเรือนเป็นปกติ การไว้พระถือศีลนับเป็นกิจวัตรที่ปฏิบัติได้ขาด นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่เป็น สิ่งลี้ลับอันพันล้นน้อยแฝงฝังอยู่ในส่วนประกอบของเรือนควบคู่กันไป ที่ขาดไม่ได้ในสังคมชาวนานี้ก็คือ แม่โพสพ เทวดาที่เป็นผู้รักษาข้าวที่ใช้เลี้ยงปากท้องของสมาชิกในสังคมชาวนา ความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่โพสพนั้นยังมีการแสดงออกอย่างชัดเจนและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะ ไม่ปรากฏออกมาในรูปแบบของสัญลักษณ์หรือสิ่งแทนความเคารพอย่างเช่น รูปเคารพ หรือการตั้ง ศาล เช่นที่เคยพบในภูมิภาคอื่นก็ตามที่ แต่กลับมีการแสดงออกในแง่มุมของพิธีกรรมสำคัญ เช่น การทำขวัญข้าวหรือที่เรียกว่า “สูดขวัญข้าว” ที่ทำทุกๆ เดือนสามออกใหม่สามค่ำ เป็นประจำทุกปี โดยการเชิญหมอสูดมาทำพิธีให้ที่เล่าข้าว แม้ว่าภายหลังเล่าข้าวของเรือนหลายหลังจะถูกรื้อลง และย้ายมาเก็บไว้บริเวณใต้ถุนเรือนแทน และเรียกว่า “ฮีน” แทนเล่าก็ตามที่¹¹ นอกจากนี้แม่โพสพ และข้าวจะเป็นความเชื่อในสังคมชาวนาก็ตาม แต่มิได้หมายความว่าความเชื่อต่างๆ ได้หยุดไว้ เพียงเท่าที่ได้กล่าวมา เนื่องจากว่า จากการสำรวจภาคสนามพบว่า ความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับฮีตสิบสองคองสิบสี่ในวัฒนธรรมไท-ลาวก็ยังคงมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันไป และแสดงออก ในแง่ของรูปธรรมเช่น การไหว้แม่คี่ไฟ(เตาไฟ) และการขอขมาแม่บันได ยังมีให้เห็นในเรือนทั่วไป

แม้ว่าความเชื่อเรื่องผีมิได้ถูกแสดงออกชัดเจนในตัวเรือน แต่ยังมีเรือนบาง หลังที่ปลูกศาลผีไว้ในบริเวณเรือน อาทิเช่น เรือนของ นางอรทัย ดายังหยุด ซึ่งทำการปลูกศาล ขนาดเล็กไว้ติดกับตัวเรือนทางด้านนอก ซึ่งเจ้าของเรือนเองได้ให้เหตุผลว่า การกระทำเช่นนั้นมา จากการที่ผีที่เชื่อว่าเป็นผีทหาร ที่ชื่อว่า พลมะละกา เป็นคนขอมโบราณจากเมืองสมพะมิตรในบริเวณดอนปู่ตา ได้มาขออาศัยอยู่ด้วยจึงได้ปลูกศาลและเซ่นไหว้อย่างสม่ำเสมอ รวมถึงการบอกกล่าวก่อนที่จะรับคนนอกที่ไม่คุ้นเคยเข้ามาอยู่อาศัยในตัวเรือน ซึ่งเจ้าของเรือนเองต้องทำการเซ่นไหว้ทุกวันสัปดาห์ใหญ่(วันพระขึ้นสิบห้าค่ำ) เป็นประจำ ในตัวตบเล็กหรือศาลเพียงตานี้จะถูกตั้งของบูชาที่ประกอบด้วย ขันธ 5 ไร่ และจะเปลี่ยนขันธ 5 ที่ใช้บูชาทุกๆ 6 เดือน¹²

ความเชื่อเกี่ยวกับการตายก็เป็นความเชื่อหนึ่งที่ชาวบ้านยางอยให้ความสำคัญ โดยที่อาศัยที่สุดท้ายของสมาชิกบ้านยางอยเรียกว่า “ป่าเหว” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศ

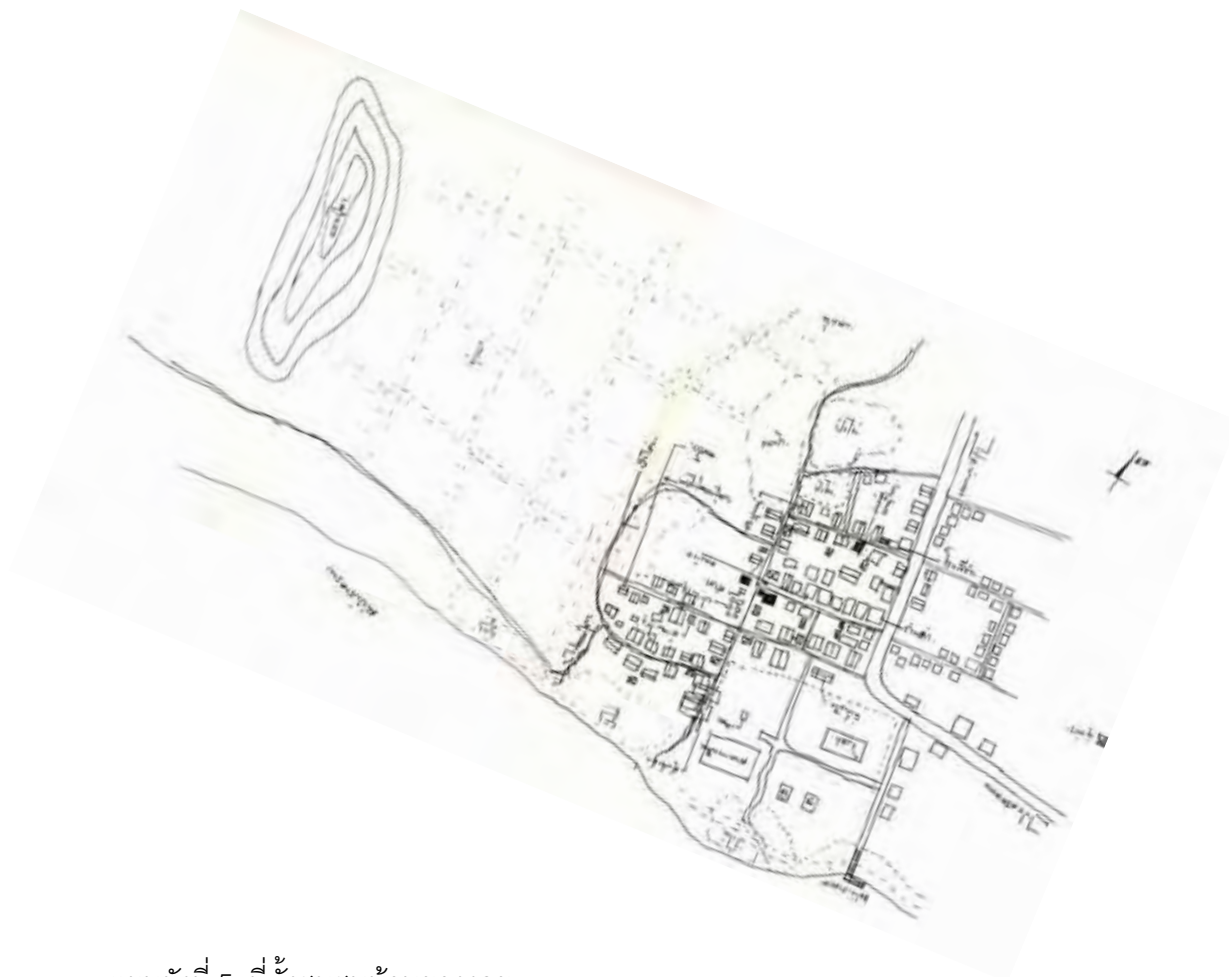
¹² สัมภาษณ์ นางอรทัย ดายังหยุด, ชาวบ้านยางอย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 18 ตุลาคม 2550.

ตะวันตกของหมู่บ้าน ในอดีต(นับย้อนไปประมาณ 20 ปี) ชาวบ้านยางงอยนิยมจัดการกับร่างที่ไร้
 ลมหายใจด้วยวิธีการฝัง แล้วจึงค่อยมาเปลี่ยนเป็นการเผาแทนในปัจจุบัน หากแต่ไม่มีการเผาใน
 เมรุของวัดประจำหมู่บ้านเช่นหมู่บ้านอื่นๆ ไป แต่จะทำการเผาศพที่ป่าเหว วิธีการเผาก็จะแตกต่าง
 กันไปตามแต่อาการก่อนสิ้นลมหายใจ หากเป็นการเสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุหรือป่วยตายปกติ
 สามารถเก็บศพไว้ทำพิธีได้ แต่หากเป็นการทำอัตวินิบาตกรรม อย่างเช่น การผูกคอตาย หรือการฆ่า
 ตัวตายด้วยวิธีอื่นๆ มักจะไม่เก็บไว้หรือเก็บศพไว้ก็ไม่นานต้องรีบเผา โดยเมื่อรู้ว่ามีคนฆ่าตัวและ
 ตายเกิดขึ้น ชาวบ้านในชุมชนส่วนหนึ่งจะช่วยกันเข้าป่าเก็บท่อนไม้ แล้วนำมาทอนไว้ให้มีขนาด
 พอเหมาะ แล้ววางกระจายไว้ตามทางก่อนจะถึงบริเวณที่จะทำการเผา(ในป่าเหว) เพื่อให้คนที่
 มาร่วมพิธีกรรมหยิบเอาไว้คนละท่อน แล้วช่วยกันนำมาวางเป็นพอนขึ้นไปเพื่อเป็นเชื้อไฟในการ
 จัดการกับศพ¹²

แผนผังที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศ บ้านยางงอย

ที่มา: PointAsia. “บ้านยางงอย ภาพถ่ายจากดาวเทียม” [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 20 กันยายน 2552
 เข้าถึงได้จาก [http:// www.pointasia.com](http://www.pointasia.com) มาตราส่วน 1:10,000.

แผนผังที่ 5 ที่ตั้งชุมชนบ้านยางออย

กรณีศึกษากลุ่มเรือนที่ 1

เรือนเลขที่ 63 บ้านยางออย อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม อายุเรือน ประมาณ 80 ปี เจ้าของเรือน นางจันทิมา สานไช (ดาวยังหยุด) อายุ 41 ปี

เจ้าของเรือดำรงตนอยู่ในวัฒนธรรมข้าวเป็นอย่างดี ทำขวัญข้าวในเดือนสามออกใหม่ สามค่ำ เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับเล่าข้าวและข้าวที่เจ้าของเรือนทำอยู่เป็นประจำทุกปี ด้วยความเคารพต่อข้าวและพระแม่โพสพ โดยการสวดขวัญข้าวต้องเชิญหมอสูด หรือผู้นำในการทำพิธีกรรมมาทำการสวดขวัญที่เรือน ซึ่งหมอสูดนั้นต่างออกไปจาก จ้ำ ที่เป็นผู้ติดต่อกับวิญญาณ หรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติอย่างดอนปู่ตา การสวดขวัญข้าวจะต้องมีเครื่องประกอบพิธีกรรม ได้แก่ ชื่นผืนแพรวา ชันธ 5 เหล้าไห ไก่ตัว เผือกหนึ่ง มันหนึ่ง และห่อข้าวต้ม แต่เดิมนั้นเมื่อเอาแรงเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ ข้าวจะกองโฮม (รวม) อยู่ที่ลานนวดก่อนนำข้าวขึ้นเล้าจึงต้องทำพิธีสวดขวัญข้าวเสียก่อน ซึ่งใน

วัฒนธรรมข้าวไม่ว่าภาคใดของไทยหรือประเทศเพื่อนบ้าน ถือว่าข้าวเป็นพืชที่มีชีวิตเช่นเดียวกับคน การปฏิบัติต่อข้าวจึงเต็มไปด้วยความเคารพ

เจ้าของเรือนมีนาทั้งสิ้น 27 ไร่ มีการแบ่งที่นาออกเป็นนาชายและนาгин ซึ่งนาชายมีพื้นที่มากกว่านาгин แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบการทำนาจากการปลูกกินเหลือขายเป็นการมุ่งสู่การขายก่อน ในการทำนาก่อนลงมือทำต้องเล่าแจ้งแก่ผีปู้ตาเรียกว่าเลี้ยงลง ในเดือนหกเสียก่อนให้ผีปู้ตาคุ่มครองทั้งพืชผลและคนทำนา ส่วนเมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนาก็ต้องเลี้ยงขึ้น บอกกล่าวเอาผลผลิตเข้าสู่เรือน นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงผีตาแฮก หรือตาแรก ซึ่งเชื่อว่าเป็นผีที่คุ้มครองพื้นที่นาแต่ละแปลงอยู่

ก. รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม

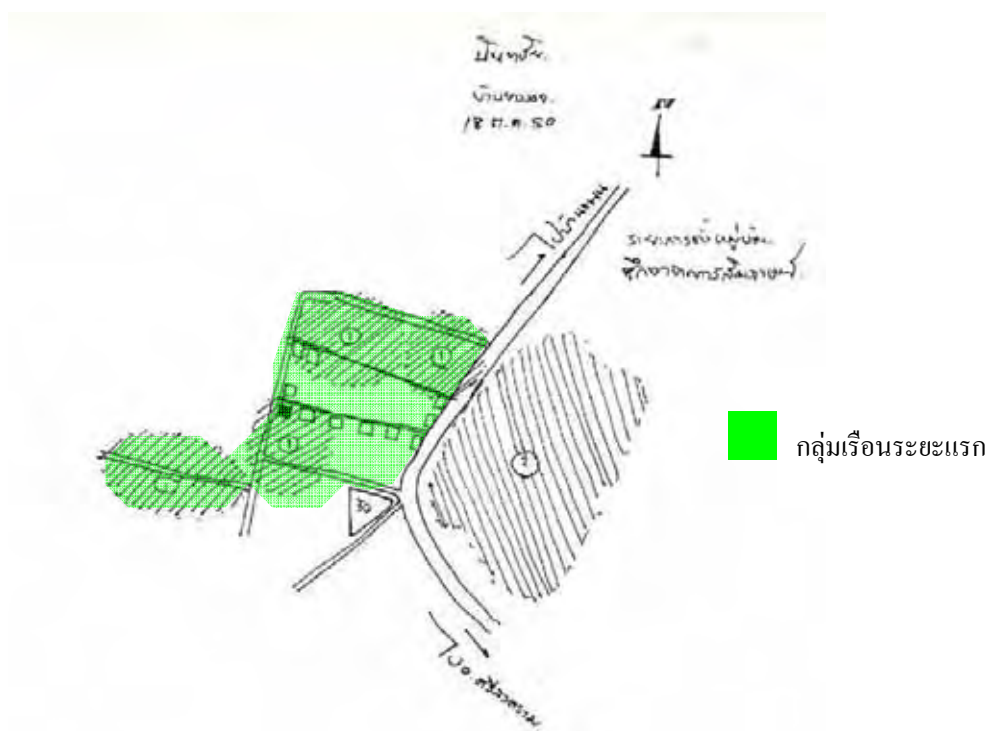
ตัวเรือนประกอบด้วยอาคาร 2 หลัง หลังแรกอยู่ด้านทิศตะวันออกเป็นตัวเรือนหลัก ด้านทิศเหนือพบบันไดหลักขึ้นเรือนมีหลังคาคลุม ชานหรือเซียใช้เป็นพื้นที่ รับแขกและกินข้าว ในอดีตในครอบครัวมีบุตรอยู่อาศัยถึงหลายคน ส่วนเซียจึงเป็นที่พักผ่อนหลับนอนอีกด้วย ด้านทิศใต้เป็นส่วนพักผ่อนมีหิ้งพระอยู่ภายในแบ่งแยกพื้นที่เป็น 2 ส่วนด้วยผนังเบาอย่างง่าย ด้านทิศตะวันตกเชื่อมระหว่างเรือนหลังที่ 2 ด้วยชานแดด มีบันไดทางลงไปสู่แปลงพืชผักสวนครัว หองน้ำและโรงเก็บพื้นที่ตั้งอยู่ภายนอกอาคาร เรือนครัวตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเป็นส่วนประกอบอาหารและที่เก็บเครื่องมือเครื่องใช้ และอุปกรณ์สร้างสรรงานหัตถกรรมยามว่างจากการทำนา มีเตาไฟเป็นพื้นที่ประกอบอาหาร ได้ถุนเรือนใช้เก็บของและวัสดุอุปกรณ์ทำการเกษตร และยังพบกองไม้ที่เตรียมไว้ซ่อมแซมเรือนในอนาคต เลี้ยงไก่กินเศษอาหารได้ถุนพอได้กินไข่และหมักปลาร้าเล็กน้อยเพื่อไว้ใช้ภายในครอบครัว มีการต่อเติม "ฮีน" หรือเล่าข้าวขึ้นภายหลังเพื่อไว้เก็บข้าวกินและเป็นเมล็ดพันธุ์ในการปลูกข้าวในรอบปีต่อไป โดยยังคงแบ่งแยกเป็นยั้งข้าวเจ้าและยั้งข้าวเหนียวอย่างยั้งหลังเดิม

ลักษณะโครงสร้างเป็นระบบเสาคาน หลังคาทรงจั่ว มีสามช่วงเสา โครงสร้างหลักของเรือนใหญ่มีได้กระทำโดยช่างที่มีความปรารถนา ช่วงเสาบริเวณใต้ถุนมีการเสริมไม้ขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้างตามตำแหน่งที่ต้องรับน้ำหนักที่ต่างกันซึ่งแสดงออกถึงเจ้าของเรือนที่ลงมือสร้างด้วยภูมิปัญญาระดับชาวบ้านท้องถิ่นอีสานได้อย่างชัดเจน

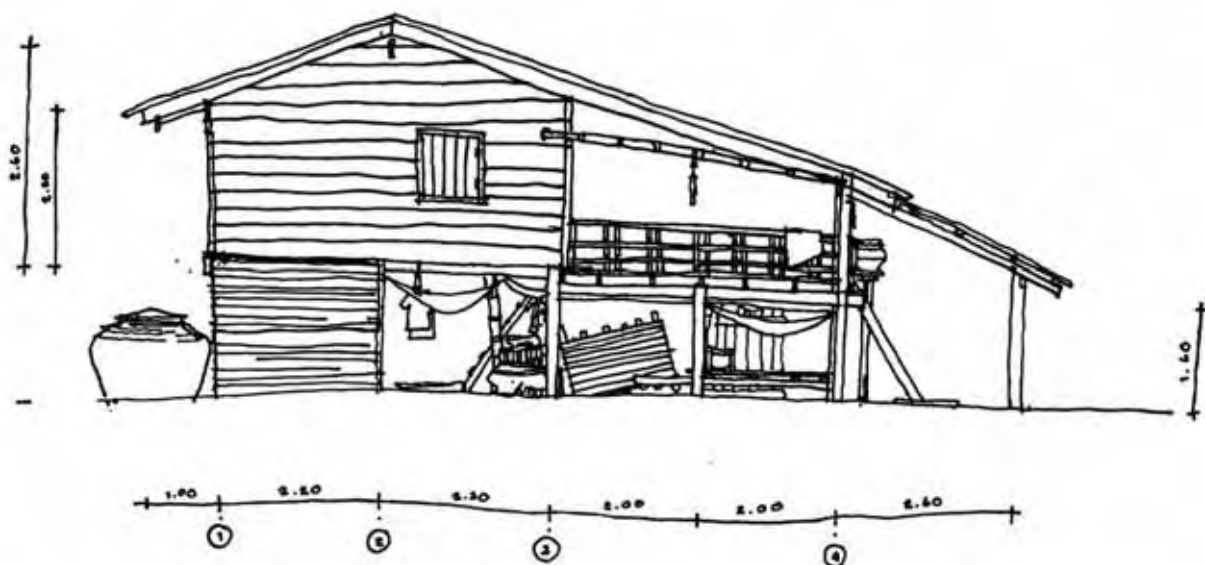
พื้นกระดานเป็นพื้นไม้จริงทั้งหมดส่วนเซียมีการใช้ไม้ชนิดเดียวกันที่มีขนาดเท่ากันและการเข้าไม้มีความปรารถนามากที่สุด เนื่องจากมีการใช้งานตลอดเวลา ส่วนชานแดดเป็นส่วนที่ใช้ไม้ต่างชนิดกันเนื่องจากการเปลี่ยนไม้หลายรุ่น หลายชนิด แสดงออกถึงการใช้งานที่หนักและไม่ต้องการทนุทนอมมากนัก ระยะเวลาเจ้าของเรือนเห็นว่าต้องเปลี่ยนพื้นอยู่เสมอจึงแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการต่อเติมหลังคาและรางน้ำเพื่อป้องกันฝนและแดด

ผนังเป็นเกล็ดไม้ เรือนทั้ง 2 หลัง มีการเจาะช่องหน้าต่างด้านสกัดหัวท้ายของเรือน ด้านละบาน ซึ่งมีสัดส่วนที่น้อยมากหากเทียบกับเรือนพื้นถิ่นในภาคอื่นๆ ช่องประตูมี 2 ตำแหน่งเหมือนกันทั้ง 2 เรือน แตกต่างกันว่าเรือนหลังแรกใช้ประตูและหน้าต่างที่เป็นไม้จริงมีความปราณีตมากกว่าเรือนครัวที่มีบานประตูเป็นบานเลื่อนทำจากไม้ไผ่ขัดตะ ส่วนช่องหน้าต่างเป็นเพียงช่องเปิดโล่งๆ ไม่มีบาน ผนังด้านขวางของทั้ง 2 เรือน เว้นไม้แผ่นสุดท้ายไว้เพื่อให้เกิดเป็นช่องแสงธรรมชาติและยังเป็นช่องลมระบายอากาศในช่วงกลางวันและกลางคืน

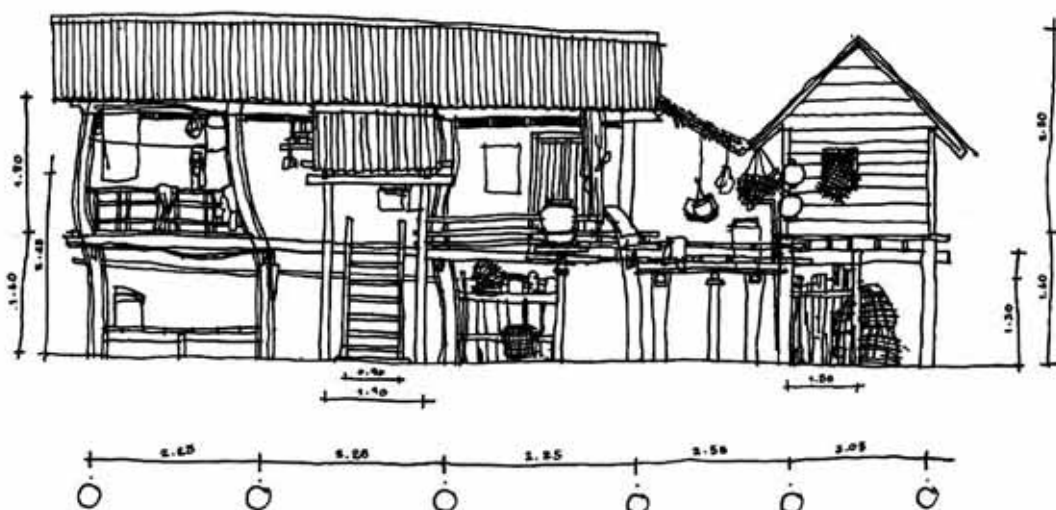
หลังคาเรือนทั้งสองหลังเป็นหลังคาทรงจั่ว มีความลาดเอียงประมาณ 10-15 องศา เจ้าของเรือนได้เปลี่ยนวัสดุเป็นสังกะสีสมัยใหม่จึงปรับลดองศาของหลังคาลง ในอดีตหลังคามุงหญ้าคาโครงสร้างไม้ไผ่ต้องเปลี่ยนบ่อย เจ้าของเรือนจึงเปลี่ยนตามสภาพที่เห็นในปัจจุบัน ชานแดดมีการต่อเติมหลังคาคลุมในระยะหลัง

แผนผังที่ 6 แสดงการตั้งถิ่นฐานยุคก่อตั้งถนน

ลายเส้นที่ 2 รูปด้านทิศตะวันออก

ลายเส้นที่ 3 รูปด้านทิศเหนือ

กรณีศึกษากลุ่มเรือนที่ 2

เรือนเลขที่ 185 บ้านยางออย หมู่ 3 อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม อายุเรือน ประมาณ 20 ปี
เจ้าของเรือน นายวิรุณ พงษ์เพ็ก

เรือเรือนหลังเก่าได้ 10 ปีแล้วสร้างใหม่ มีผู้อยู่อาศัย 8 คน เจ้าของเรือนประกอบอาชีพหลักคือทำนา และรับจ้าง มีความเชื่อเช่นเดียวกับชาวบ้านยางออยทั่วไป ระยะเวลาหลังมีกิจการเลี้ยงปลาในกระชังเป็นอาชีพเสริมในช่วงน้ำหลาก เนื่องจากการส่งเสริมการอนุรักษ์แม่น้ำสงคราม ทำให้ลำน้ำสงครามมีค่าออกซิเจนที่สูงประกอบกับมีกระแสน้ำที่พัดพาเอาแร่ธาตุต่างๆ ที่เป็นอาหารของปลา ส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มมีการปรับเปลี่ยนวิธีการหาปลามาเป็นการเพาะเลี้ยงเพื่อจำหน่าย โดยมีนายทุนเป็นผู้ลงทุนค่าพันธุ์ปลาและหัวอาหารให้ กระชังปลาจึงเป็นบทเรียนใหม่ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านยางออย เนื่องจากต้องมีสมาชิกฝ่ายชายลงไปนอกเฝ้ากระชังตลอดทั้งคืน ซึ่งมีความอันตรายอย่างมากทั้งจากโจรผู้ร้ายและจากกระแสน้ำที่เชี่ยว เรือนในกลุ่มนี้จึงเป็นเรือนที่มีลักษณะสมัยใหม่ เนื่องจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิม

ก. รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม

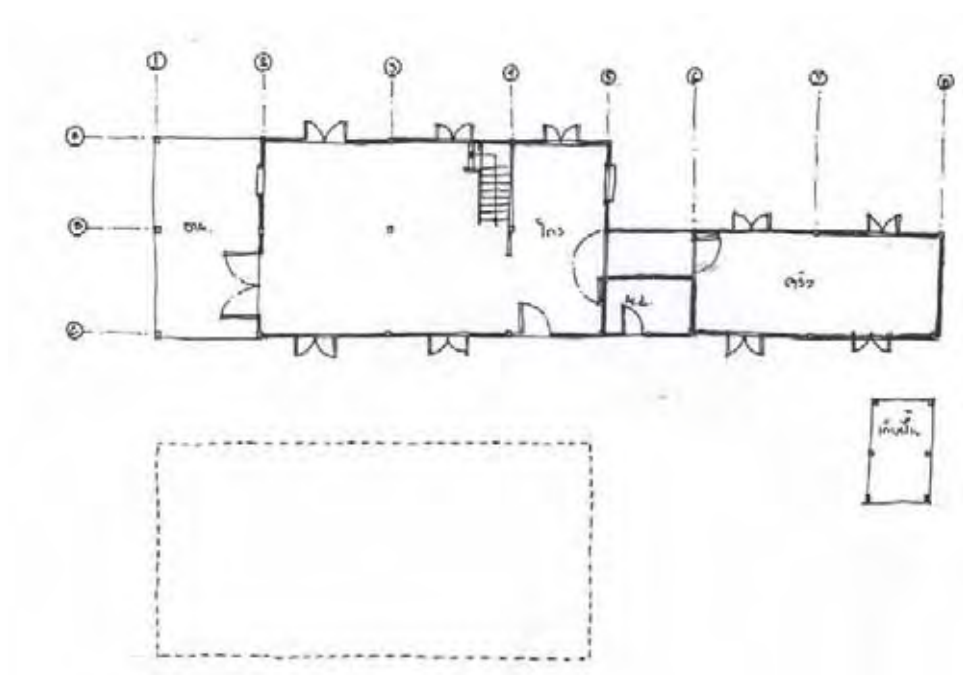
ลักษณะโครงสร้างเป็นระบบเสาคาน หลังคาทรงจั่ว มีสามช่วงเสา ใต้ถุนก่อผนังทึบหมดทุกด้าน มีห้องน้ำอยู่ด้านหลัง เชื่อมต่อด้วยเรือนครัว และโรงเก็บฟืน

พื้นชั้นล่างและชานหน้าบ้านปูกระเบื้องแดงออกถึงรสนิยมและวัสดุสมัยใหม่ พื้นชั้นบนไม้เนื้อแข็งเข้าลิ้น

ผนังชั้นล่างก่ออิฐฉาบปูนเรียบไม่ทาสี ผนังชั้นบนเป็นเกล็ดไม้ เจาะช่องหน้าต่างรอบเรือน ประตูและหน้าต่างไม้จริงมีความปราณีต

หลังคาเรือนเป็นหลังคาทรงจั่ว มีความลาดเอียงประมาณ 10-15 องศา เนื่องเจ้าของเรือนใช้วัสดุเป็นกระเบื้องลอนคู่ ชานหน้าเรือนมุงหลังคาคลุมไว้นั่งเล่นรับลม

กระชังปลาและเรือนนอน ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะช่วยกันดูแลกระชังปลา ตั้งแต่การให้อาหาร การขนส่งอาหารจากฝั่ง การซ่อมแซมวัสดุอุปกรณ์ที่ชำรุด ตักขี้ปลาหรือเศษก้างไม้ เป็นต้น ส่วนฝ่ายชายมีหน้าที่หลักคือ การนอนเฝ้ากระชังปลา โดยสมาชิกภายในครอบครัวจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันนอน เนื่องจากกระชังทั้งหมด ทุกคนในครอบครัวมีส่วนแบ่งตามสัดส่วนที่ต่างกัน โดยพ่อแม่เป็นผู้ลงทุน พี่สาวมี 26 หลุม ลูกสาวกับหลานมี 10 หลุม ลูกชายมี 15 หลุม ลูกชายพี่สาวมี 5 หลุม เป็นต้น เนื่องจากกระแสน้ำที่พัดแรงจึงต้องใช้ฉนวนหลายขนาด คือ หลุม 1 หลุมจะมีฉนวนตาเล็ก 2 ชั้น ฉนวนตาใหญ่ 1 ชั้น

แผนผังที่ 9 ผังพื้นแสดงการใช้พื้นที่

ภาพที่ 12 รูปด้านหน้า

ข. สรุปกลุ่มเรือนฟังกาที่ดิน “คนบ้านโคก”

เรือนหลังนี้เจ้าของเรือนประกอบอาชีพ ทำนา เป็นหลัก และมีอาชีพรองคือ การรับจ้างทั่วไป อาทิเช่น หาปลาเพื่อนำไปขาย ในช่วงที่ฝนไปจากฤดูกาลการทำนา ภายในเรือนมีผู้อยู่อาศัยทั้งหมด 4 คน ได้แก่ เจ้าของเรือน แม่เจ้าของเรือน สามีเจ้าของเรือนและลูก

ลักษณะเรือนเป็นแบบเรือนอีสานที่เรียกว่า “เรือนเขีย” โดยด้านหน้าเรือนมีบันไดขึ้นตรงเข้าสู่เรือน และตรงเข้าสู่ส่วนเขียก่อนที่จะเข้าสู่ตัวเรือน เรือนเป็นเรือนยกใต้ถุนสูง พื้นที่ใต้ถุนมีส่วนที่สำคัญที่ใช้งานหลักและน่าสนใจคือส่วนที่เรียกว่า “ฮีน” ซึ่งทำหน้าที่เหมือนกับเล้าข้าว ปกติเล้าข้าวต้องอยู่นอกตัวเรือน ด้วยความเชื่อที่ว่า เงามของเล้าข้าวห้ามทาบทับลงบนเงาของตัวเรือน ซึ่งแต่เดิมเรือนหลังนี้เองก็มีเล้าข้าวถัดออกจากเรือนออกไป แต่เนื่องจากว่าเจ้าของเรือนต้องการพื้นที่สำหรับปลูกเรือนใหม่ จึงได้ย้ายเอาเล้าข้าวเข้ามาไว้ใต้ถุนเรือนแทน(ปี พ.ศ. 2545-46) จากเล้าจึงกลายเป็นฮีน

ในเรื่องเกี่ยวกับองค์ประกอบของตัวเรือนนั้น เจ้าของเรือนได้เล่าให้ฟังว่าตัวชานที่เชื่อมต่อระหว่างตัวเรือน เขีย กับเรือนครัวนั้น แต่เดิมทำหน้าที่เป็นชานแดดเปิดโล่ง แต่ภายหลังมาไม่ได้ผูกไปเรื่อยจึงทำการมุงด้วยหญ้าคาก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นสังกะสีในที่สุด ในตัวเรือนครัวนั้นพบว่ายังคงมีกระเบดินรองรับเตาไฟที่วางอยู่ด้านบน เพื่อประกอบอาหาร ในอดีตนั้นไม่ได้ใช้เตาไฟเช่นที่เห็นในปัจจุบัน แต่ใช้ก้อนเล้าสำหรับวางหม้อประกอบอาหาร

3.4 กลุ่มเรือนฟังกาแม่น้ำ “คนบ้านน้ำ”

เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ตรงรอยต่อระหว่างป่าทามกับโคกซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากแม่น้ำสงครามมากนัก เช่น ห้วยโคก ลำน้ำยาม ลำน้ำอูน ห้วยน้ำเมา ห้วยซิง ห้วยสาบ ห้วยอ้วน เป็นต้น

ชุมชนริมห้วยสาบจะมีอาชีพทำนาควบคู่กับการหาปลาเป็นหลัก การหาปลานั้นจะหาไว้เพื่อกินและขาย โดยจะหาปลาตามลำห้วยสาบและแหล่งน้ำที่อยู่ใกล้ชุมชนแต่จะไม่นิยมเดินทางออกไปหาในแม่น้ำสงครามเพราะไม่มีความชำนาญในระบบนิเวศของแม่น้ำสงคราม เครื่องมือที่ใช้หาปลาจื๊รูปแบบคล้ายกับชุมชนริมน้ำสงคราม เช่น เรือ แห มอง ตุ่ม รอก สะดุ้ง

ชุมชนริมห้วยสาบมีพื้นที่เหมาะกับการทำนาปีทำให้ชาวในปริมาณมาก ส่วนนาปรังจะทำในพื้นที่ทามโดยอาศัยน้ำจากห้วย นนong กุด ฮ่องที่อยู่ใกล้พื้นที่นา ในการทำนาแต่ละครั้งชาวบ้านจะปลูกผัก ผักทอง ข้าวโพด ถั่ว แดง หอม กระเทียม แทรกลงตามคันนา และยังลงไปเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ หาผึ้ง ต่อ แตน เก็บสมุนไพรในบึงป่าทาม โคก ดอน โนน ทั้งเพื่อกินและขาย

ประกอบด้วย กลุ่มที่มีอาชีพดั้งเดิม คือ การหาปลาในแม่น้ำ และลำน้ำสาขาน้ำบาด แพง บ้านปากอูน บ้านท่าบ่อ บ้านปากยาม

แผนผังที่ 11 ชุมชนศึกษากลุ่มเรือนบ้านน้ำ

ตารางที่ 5 แสดงปัจจัยการเลือกพื้นที่เรือนบ้านน้ำกลุ่มพึงพาแม่น้ำ

พื้นที่ศึกษากลุ่มพึ่งพาแม่น้ำ "บ้านน้ำ"		บ้านหาดแพง		บ้านปากอูน		บ้านท่าบ่อ		บ้านปากฮาม	
ปัจจัยการเลือกพื้นที่ศึกษา									
ระดับคะแนน	(1-3)	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน
อาชีพและวิถีชีวิตมีสภาพดั้งเดิม	3	4	12	4	12	4	12	2	6
ระบบนิเวศดั้งเดิมหรือมีการทำลายน้อยที่สุด	3	2	6	3	9	5	15	3	9
กลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมร่วมเชื้อสายกัน	2	1	2	3	6	4	8	2	4
มีประวัติศาสตร์สืบเนื่องจากอดีต	1	3	3	3	3	4	4	3	3
สะดวกต่อการเข้าถึง	2	2	4	4	8	4	8	1	2
คะแนนรวม	11	12	27	17	38	21	47	11	24

3.4.1 ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ วิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม

ก. บ้านท่าบ่อ ตำบลท่าบ่อสงคราม มีสภาพเป็นบ้านเมืองร้างมาก่อน ต่อมาได้มีผู้คนอพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง คือ ท้าวจารย์สอน ตาแสงหมุ และท้าวม้อย คนบ้านไถ่เขีย เมืองท่าแขก แขวงคำม่วน ประเทศลาวในปัจจุบัน สาเหตุที่พากันอพยพมาก็เพราะได้รับความลำบากในการทำมาหากิน ต่อมาก็มีบรรดาพี่น้องทางลาวพากันอพยพมาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

มีข้อสันนิษฐาน ชื่อบ้านท่าบ่อ ว่าท้าวจารย์สอนตาแสงหนูและท้าวม้อย ได้พากันเดินสำรวจพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำสงครามได้พบเห็นหาดทราย 2 แห่ง คือ ที่ทำน้ำตรงกับตลาดบ้านท่าบ่อปัจจุบัน และหาดทรายใต้ชาวบ้านท่าบ่อเรียกว่า ท่าช้าง ณ ที่ตรงจุดนี้ได้พบเศษทองคำชิ้นเล็กๆ จึงพากันหาวิธีร่อนเอาเศษทองคำมาทำเป็นเครื่องประดับต่างๆ ภายหลังข่าวลือกันไปทั่วหมู่บ้านในระแวกใกล้เคียง จึงพากันมาร่อนทองคำกันเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้จึงพากันเรียกชื่อว่า บ้านท่าบ่อ ต่อมาเนื่องจากที่ตั้งกิ่งอำเภอที่บ้านศรีเวินชัย(เดิมชื่อบ้านดงพะเนา) ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสงครามทางราชการเห็นว่าไม่เหมาะสมเพราะเป็นหมู่บ้านเล็ก จึงได้ย้ายมาตั้งที่บ้านท่าบ่อเมื่อประมาณ พ.ศ.2478 เนื่องจากเป็นที่สัจของเรือสินค้าต่างๆ ซึ่งบรรทุกข้าว ปลา พืชพันธุ์ธัญญาหาร ของป่า และสัตว์น้ำนานาชนิด นับว่าเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่ง ในปีพ.ศ. 2485 ได้เปลี่ยนชื่อจากกิ่งอำเภอ จากกิ่งอำเภออากาศอำนวยเป็นกิ่งอำเภอท่าบ่อสงคราม

บ้านท่าบ่อเป็นชุมชนริมน้ำที่เรียกได้ว่า “บ้านน้ำ” นับแต่ผู้คนจากถิ่นที่ต่างๆ อพยพเข้ามาตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน ชุมชนมีอายุประมาณ 200 กว่าปี¹³ สมาชิกในชุมชนบ้านท่าบ่อส่วนมากเป็นกลุ่มคนไทลาว หรือคนอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีหลายครัวเรือนที่อพยพมาจากจังหวัดต่างๆ ชุมชนบ้านท่าบ่อแรกเริ่มเดิมทีนั้นเริ่มก่อตั้งมานานพร้อมๆ กับดอนปู่ตาของชุมชน ดอนปู่ตาเป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นเขตหวงห้าม จากสภาพที่พบบริเวณดอนปู่ตาจะเต็มไปด้วยต้นยางขนาดใหญ่หลายต้น ในชุมชนท่าบ่อจะมีพิธีเลี้ยงปู่ตามีกำหนดรอบปีละสองครั้ง คือ ในเดือนหกและเดือนสิบสอง¹⁴ ดอนปู่ตาของชุมชนตั้งอยู่ใกล้กับวัดซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทั้งสองแบบที่เป็นไปอย่างไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันในเรื่องของความเชื่อ หากแต่เป็นการผสมผสานกลมกลืนจนแยกไม่ออก ซึ่งทั้งสองสถานที่ที่ได้กล่าวมาล้วนแต่เป็นพื้นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวบ้านท่าบ่อ หากใครจะรับศีลฟังธรรมก็เข้าวัด หากจะบนบานศาลกล่าวก็จะมาที่ดอนปู่ตา

ด้วยลักษณะทางกายภาพบ้านท่าบ่อเป็นหมู่บ้านที่เกาะตัวอยู่ริมแม่น้ำ นอกจากนี้ยังมีระดับของตลิ่งที่ไม่สูงมากนักทำให้เกิดสภาพของที่ลุ่มริมแม่น้ำ ความชัดเจนจะปรากฏในช่วงน้ำหลาก ซึ่งน้ำจะเข้ามาท่วมถึงเรือนที่ปลูกชิดติดน้ำจนต้องอาศัยเรือเป็นพาหนะในการเดินทางในหน้าน้ำ เพราะความเป็นพื้นที่ใกล้น้ำ สังคมของที่นี่จึงอยู่ในสังคมของการประมงมากกว่าที่จะเป็นสังคมเกษตรกรรมเช่นพื้นที่อื่นที่อยู่ใกล้เคียง แม้ว่าจะมีการทำนาอยู่บ้างก็เป็น

¹³ สัมภาษณ์ ยายเสรีฐ และยายศรี, ชาวบ้านท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 20 ตุลาคม 2550.

¹⁴ สัมภาษณ์ นางเครือวัลย์ มณีปรกณ, ชาวบ้านท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 20 ตุลาคม 2550

นานอกฤดูอย่างน่าประหลาดกว่าที่จะเป็นการทำนาตามฤดูกาล เนื่องจากน้ำท่วมที่นาหมด¹⁵ นับว่าตัวพื้นที่เองได้ส่งผลกระทบต่อระบบวิถีชีวิตทำให้เกิดภาพชัดเจนของนิเวศวัฒนธรรมขึ้น

การดำรงชีพอยู่ใกล้ชิดกับน้ำทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในบ้านท่าบ่อจะมากจะน้อยนั้นก็สัมพันธ์อยู่กับวิถีประมงน้ำจืด จะเห็นจากชุมชนเกือบทั้งหมดของประชากรทั้งหมดล้วนแต่เป็นชาวประมง จับปลา เลี้ยงปลาในกระชัง นอกจากนี้ยังเกี่ยวพันไปถึงภูมิปัญญาในการถนอมอาหาร ซึ่งภายหลังได้ถูกพัฒนาไปสู่การค้าในที่สุด ในการสำรวจชุมชนพบว่า ครัวเรือนในชุมชนล้วนทำปลาต้ม ปลาแดกหรือปลาร้า เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ก่อนการพัฒนาไปสู่ระบบการค้าที่เน้นการขาย การทำประมงได้เริ่มจากการแลกเปลี่ยนเป็นหลักสำคัญเสียก่อน การแลกเปลี่ยนดังกล่าวคือการหาปลาไปแลกข้าว แลกกับข้าวชนิดอื่นๆ โดยชาวบ้านจะทำการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ ที่มีผลผลิตอย่างอื่นมากกว่า แต่ขาดปลาจากลำน้ำหรือหาจับได้ไม่อุดมสมบูรณ์เท่ากับที่บ้านท่าบ่อ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน ได้แก่ บ้านนาเดื่อ บ้านนาชุม บ้านเหล่า¹⁶ ส่วนใหญ่มีผลผลิตข้าว

สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ผลผลิตจากปลาในลำน้ำของชาวบ้านท่าบ่อ ซึ่งมีความหลากหลายมาก นับแต่การเริ่มจากการขายตัวปลาโดยตรง ไปถึงการทำปลาให้อยู่ในรูปแบบอื่นๆ อย่างปลาต้ม ปลาแดกหรือปลาร้า ซึ่งการทำปลาร้านั้นเป็นกิจการอันสำคัญ เพราะความมากมายของจำนวนปลาที่จับได้จากความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำ การทำปลาร้าจะแบ่งออกเป็น การทำกินในครัวเรือน และการทำเพื่อส่งออกขายให้แก่คนนอกชุมชน โดยสามารถแบ่งลักษณะการทำได้จากไหที่ใส่ปลาร้า ซึ่งไหที่ทำปลาร้าสำหรับกินในครัวเรือนมักถูกเรียกว่า “โองหมื่น” ซึ่งมีความหมายบ่งบอกในเชิงปริมาณของความจุ โดยโองหมื่นนั้นหมายถึงโองที่มีความจุ 12 กิโลกรัม นับเป็นโองขนาดเล็กที่ทำกินกันในครัวเรือน ส่วนไหหรือโองที่ทำขายจะเรียกว่า “โองแสน” ซึ่งมีความจุ 10 เท่าของโองหมื่น นั่นคือ 120 กิโลกรัม ซึ่งลักษณะการค้าขายโดยมากแล้วจะมีทั้งแบบเอาไปขายและมาซื้อ กลุ่มคนที่นิยมมาซื้อนั้นก็มักอยู่ไกลออกไปจากชุมชนบ้านท่าบ่อมาก และส่วนมากซื้อเพื่อไปขายต่อ กลุ่มคนเหล่านี้ส่วนมากจะมาจากจังหวัดกาฬสินธุ์และอุบลราชธานี ราคาขายต่อโองก็ขึ้นอยู่กับชนิดปลาเป็นสำคัญ โดยปลาที่นำมาแยกระดับของราคาก็คือปลาสองประเภท ก็คือ ปลาเกล็ดและปลาหนัง โดยราคาขายของปลาเกล็ดต่อโองแสนหนึ่งโองจะอยู่ที่ 1500 บาท ส่วนปลาหนังราคาจะอยู่ที่ 2000 บาท¹⁸ เนื่องจากปลาหนังหายากกว่า และการทำปลาร้าในแต่ละครั้งไม่เพียงแต่ต้องออกหาปลาเท่านั้น แต่ต้องหาให้มีความลงตัวกับขนาดของโองด้วย และต้องมีปริมาณตัวปลาพอเกือบจะเต็มโองจึงจะทำปลาร้าได้ นอกจากปลาร้ายังมีปลาต้มที่

¹⁵ สัมภาษณ์ นายสีห์ ไชยศล, บ้านท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 20 ตุลาคม 2550

¹⁶ สัมภาษณ์ นางสาวน อูปโคตร, ชาวบ้านท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 20 ตุลาคม 2550.

เริ่มต้นนั้นเป็นเพียงการถนอมอาหารเพื่อกักตุนไว้รับประทานในครัวเรือนเช่นเดียวกับปลาร้า แต่ต่อมาภายหลังรสชาติและคุณภาพของปลาบ้านท่าบ่อได้กระจายออกสู่ต่างบ้านต่างเมือง ทำให้เกิดเป็นที่ต้องการขึ้น จนในปัจจุบันปลาที่จับมาได้นั้นไม่เพียงพอต่อการผลิตปลาส้ม จนชาวบ้านต้องออกไปซื้อปลาจากแหล่งอื่นมาทำปลาส้ม ซึ่งส่วนมากไปซื้อกันในพื้นที่ลุ่มน้ำทางภาคกลางอย่าง จังหวัดอ่างทองและสิงห์บุรี ซึ่งปลาที่ซื้อเข้ามาเป็นวัตถุดิบส่วนมากจะเป็นปลาปากหรือภาษาทั่วไปเรียกว่า ปลาตะเพียนขาว ปลาส้มนอกจากจะขายภายในชุมชนแล้วยังมีการส่งไปตามที่ต่างๆ ที่มีความต้องการ อาทิเช่น อำเภออากาศอำนวย จังหวัดนครพนม และอำเภอนาแก จังหวัดมุกดาหาร บางครั้งเลยไปไกลถึงจังหวัดอุดรธานี¹⁷

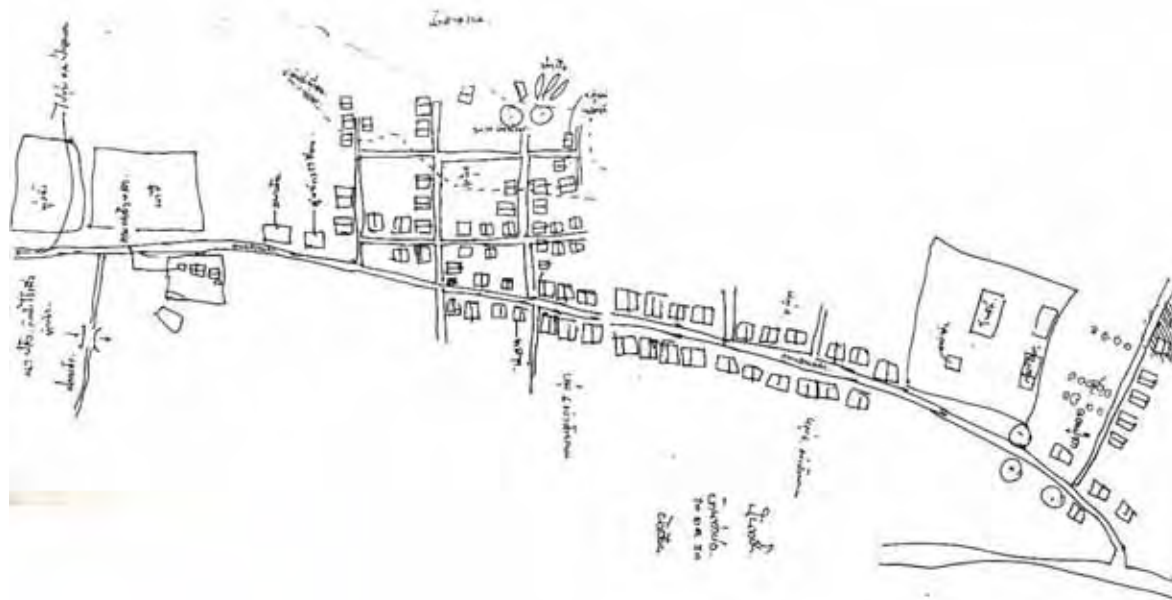
จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดหากจะเรียกพื้นที่อำเภอท่าบ่อว่าเป็น บ้านน้ำ ก็คงไม่ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริงเท่าใดนัก ถึงแม้ว่าบ้านน้ำในที่นี้จะไม่ได้อยู่ในน้ำตลอดปี เช่นเดียวกับเรือนแพในภาคกลางก็ตาม หากแต่ความสัมพันธ์กับน้ำที่มีอยู่เข้มข้นนั้นก็ได้บ่งบอกถึงการเป็นสังคมชาวน้ำในภาคอีสานได้เป็นอย่างดี

แผนผังที่ 12 ภาพถ่ายทางอากาศ บ้านท่าบ่อ

ที่มา: PointAsia. “บ้านท่าบ่อ ภาพถ่ายจากดาวเทียม” [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 20 กันยายน 2552
เข้าถึงได้จาก [http:// www.pointasia.com](http://www.pointasia.com) มาตราส่วน 1:10,000.

¹⁷ สัมภาษณ์ นางเครือวัลย์ มณีปกรณ์, ชาวบ้านท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 20 ตุลาคม 2550

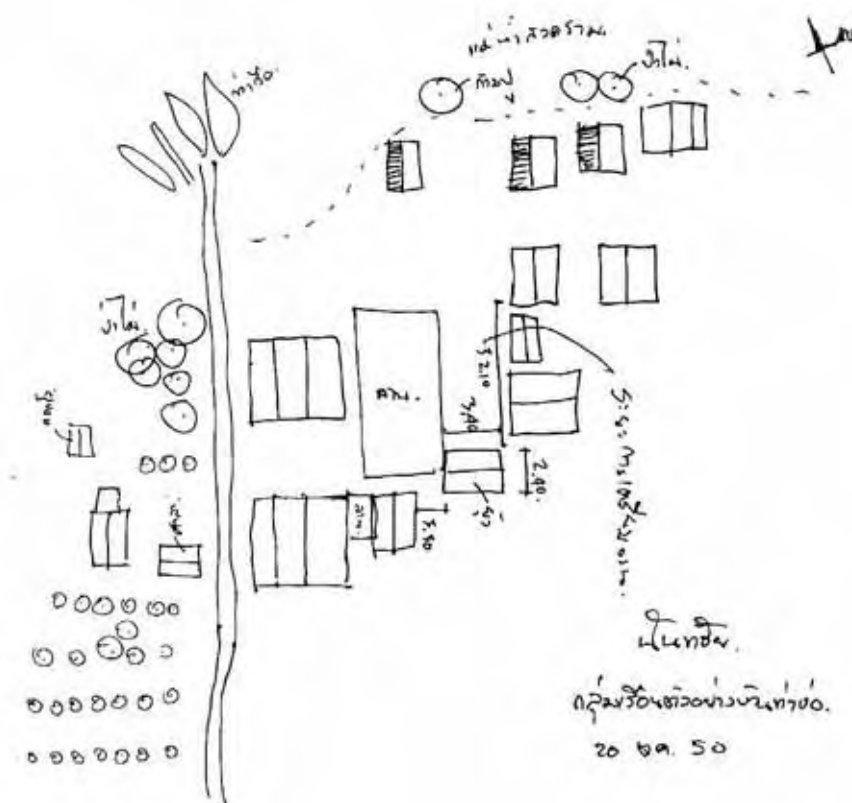
แผนผังที่ 13 ผังแสดงที่ตั้งชุมชนบ้านท่าบ่อ

กรณีศึกษากลุ่มเรือนที่ 3

เรือนเลขที่ 92 หมู่ 4 บ้านท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม อายุเรือน ประมาณ 40 ปี
เจ้าของเรือน นายปราศัย มณีปากร อายุ 63 ปี

เจ้าของเรือดำนรงตนอยู่ในวัฒนธรรมชาวประมงน้ำจืดเป็นอย่างดี มีการทำพิธีก่อน
ออกไปจับปลาทุกครั้ง และยั้งมีความเชื่อต่อวันและเวลาในการออกหาปลาอย่างเหนียวแน่น มีการ
ประกอบพิธีกรรม เลี้ยงขึ้น เลี้ยงลง บริเวณศาลเจ้าที่ริมแม่น้ำสงครามใกล้ๆ กับที่จอดเรือ เจ้าของ
เรือนมีอาชีพหาปลาเป็นหลัก ส่วนอาชีพเสริม ได้แก่ การทำนาในทาม และการทำปลาร้าส่งขาย ใน
สมัยก่อนการทำปลาร้าได้ราคาดีกว่าในปัจจุบัน การออกหาปลาจะออกเดินทางในช่วงเวลา
กลางคืนตั้งแต่ 2 ทุ่ม และกลับมาในช่วงเวลา 8.00 – 9.00 โมงเช้า โดยจะใช้เรือละ 1 คน ช่วยกัน
ว่างลอก ลากอวน เมื่อฝ่ายชายกลับมาบ้านจะเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิงที่จะคอยคัดแยกปลา
บางส่วนเอาไปทำปลาร้า บางส่วนประกอบอาหารเอง ส่วนที่เหลือจึงขาย ส่วนฝ่ายชายก็จะหาที่
พักผ่อนหลังจากกินอาหารมื้อเช้าเรียบร้อยแล้ว หลังจากว่างงานทั้งฝ่ายชายแลฝ่ายหญิงจะช่วยกัน
ซ่อมแซมเครื่องมือจับปลาร่วมกัน

ถัดออกไปจากตัวเรือนยังคงพบเห็นพื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในการประกอบอาชีพอีก เช่น ลานโล่งขนาด กว้าง 32.10 เมตร ยาว 3.50 เมตร ใช้ตากและเตรียมอวนรวมถึงเป็นลานตากข้าวด้วย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเรือน ป่าไผ่และคอกเลี้ยงควายและศาลาอเนกประสงค์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกฝั่งตรงข้ามถนนคอนกรีต ถัดออกไปทางทิศเหนือเป็นท่าเรือและศาลเจ้าที่มีต้นไม้และต้นไม้้ำรายรอบให้ความรู้สึกที่ร่มรื่นน่าเกรงขาม

แผนผังที่ 14 ผังบริเวณแสดงการใช้พื้นที่ร่วมกัน

ก. รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม

ตัวเรือนประกอบด้วยอาคาร 2 หลัง เรือนประธานตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกติดทางสัญจรหลักคือถนนคอนกรีต มีบันไดขึ้นสู่ชาน ชานเรือนทำหน้าที่เป็นโถงทางเดินเชื่อมระหว่างพื้นที่ใช้สอยส่วนพักผ่อนและชานแดด รูปแบบเรือนมีลักษณะร่วมสมัยแต่ยังคงมีชานแดดและเรือนครัวแยกออกจากตัวเรือนประธานที่เป็นส่วนพักอาศัย ในอดีตเรือนหลังนี้มีผู้อยู่อาศัยมากถึง 15 คน ปัจจุบันได้แยกเรือนออกไปทำงานตามสถานที่ต่างๆ คงเหลืออยู่ 5 คน ชานหรือเขี้ยวของเรือนทำหน้าที่เป็น

ส่วนรับแขกและกินอาหาร บริเวณทางขึ้นมีร้านน้ำ คือ ภาชนะดินเผาใส่น้ำไว้คอยต้อนรับผู้มาเยือน ทางด้านทิศใต้ของเขียต๋อเดิมและกันเป็นห้องนอนของผู้มาเยือน เจ้าของเรือนพักอาศัยอยู่ภายใน เรือนหันหัวนอนไปทางทิศตะวันออก มีหิ้งพระอยู่ภายในแบ่งแยกพื้นที่เป็น 3 ส่วนด้วยผนังเบา อย่างง่าย ด้านทิศตะวันออกมีชานแดดเชื่อมระหว่างเรือนหลังที่ 2 เข้าด้วยกัน ชานแดดเป็นส่วนที่สำคัญเมื่อฝ่ายชายหรือหัวหน้าครอบครัวได้ปลามาฝ่ายหญิง ได้แก่ แม่ หรือลูกสาว จะนำปลามา ล้างทำความสะอาดเพื่อนำไปประกอบอาหารหรือทำปลาร้า ให้แก่ฝ่ายชายและทุกคนในครอบครัว ได้รับประทาน บริเวณชานแดดมีบันไดลงเชื่อมต่อกับลานตากอวนและยุงข้าว เรือนครัวยังคงใช้เตา ถ่านประกอบอาหารอยู่ นอกจากนี้ยังพบโถงหมักปลาร้าและโถงใส่เกลือซึ่งเป็นวัตถุดิบหลักในการทำแปรรูป

พื้นที่ใต้ถุนเรือนส่วนใหญ่ใช้ที่ตั้งไหหมักปลาร้า ปลาแดก แหล่งผลิตให้อยู่ที่อำเภอนิพนธ์ ใหลปลาร้ายังแบ่งแยกออกเป็นไหหมิ่น ไหแสน ใกล้ๆกับไหยังพบกองเกลือบรรจุใส่ถุงจั่ววาง อย่างเป็นระเบียบ เกลือที่ใช้เป็นเกลือที่ต้มจากบ่อเกลือในชุมชนใกล้เคียง พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้เก็บ เครื่องมือจับสัตว์น้ำจำพวก ลอบ อวน เบ็ด เป็นต้น นอกจากนี้ในอดีตยังประกอบอาชีพทำเส้น ขนมหุ้นบริเวณใต้ถุนเรือนจึงมีครกกระเดื่องใช้ตำข้าวเพื่อนำไปผลิตเป็นเส้นขนมหุ้น ส่วนของ ห้องน้ำตั้งอยู่ทางทิศใต้แยกออกมาจากเรือน ทางทิศตะวันตกถัดจากเรือนครัวยังมียุงข้าวอยู่หลัง หนึ่งเจ้าของเรือนใช้เก็บข้าวที่ทำในพื้นที่ทาม ซึ่งได้ผลผลิตเพื่อไว้กินในวงเครือญาติเท่านั้น และยัง เลี้ยงไก่ไว้ใต้ถุนยุงข้าวเพื่อให้คอยจิกกินแมลงหรือปลวกที่จะทำความเสียหายแก่ข้าว

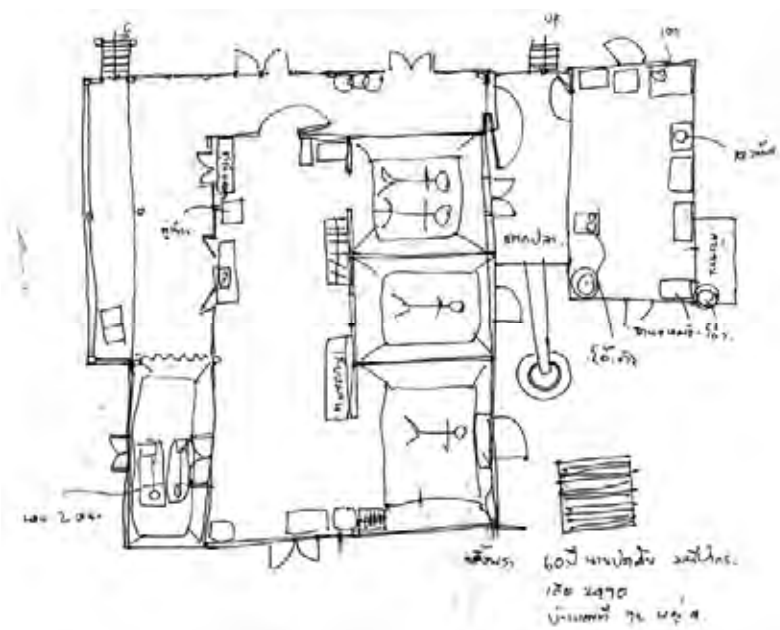
ลักษณะโครงสร้างเป็นระบบเสาคาน หลังคาทรงจั่ว มีฝ้าห้องเสา โครงสร้างหลักของ เรือนใหญ่มิได้กระทำโดยช่างที่มีความปราณีต ช่างเสาคานเป็นลักษณะตารางแบบเรือนอีสานร่วมสมัย

พื้นกระดานเป็นพื้นไม้จริงทั้งหมดส่วนชานภายในเรือนมีระดับพื้นที่เท่ากันกับพื้นเรือน ทั้งหลัง มีการใช้ไม้ชนิดเดียวกันและเข้าไม้ด้วยความปราณีต ส่วนชานหน้าบริเวณร้านน้ำมีการลด ระดับพื้นลงใช้ไม้ชนิดเดียวกับพื้นเรือน ส่วนชานแดดมีระดับพื้นที่ต่ำที่สุดเป็นส่วนที่ใช้ไม้ต่างชนิด กันเนื่องจากมีการเปลี่ยนไม้หลายรุ่น หลายชนิด แสดงออกถึงการใช้งานที่หนักและไม่ต้องการ ทนถนอมมากนัก

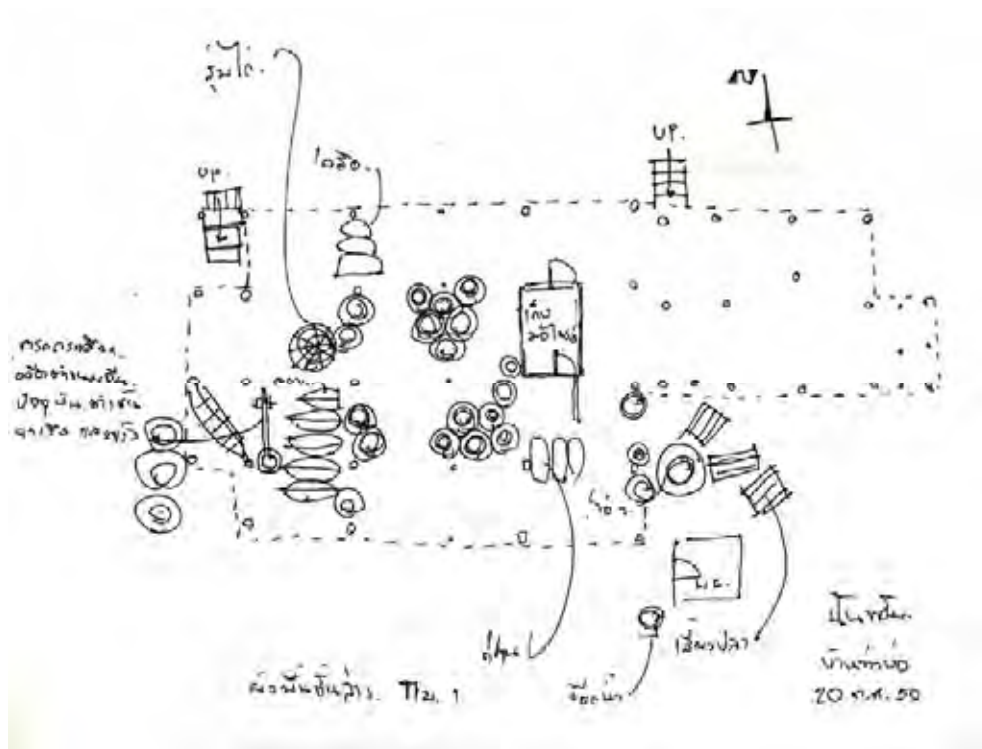
ผนังเป็นเกล็ดไม้ เรือนทั้ง 2 หลัง มีการเจาะช่องหน้าต่างด้านสกัดหัวท้ายของเรือน ด้านละ 2 ช่องๆละ 2 บาน เป็นช่องเปิดโล่งไม่มีบานปิดแต่อย่างใด ส่วนผนังภายในเรือนจะเป็น บานที่ใช้ป้องกันบุคคลภายนอกเข้า-ออก โดยจะมีบานประตูที่สามารถปิด-เปิดคล่องกัญแจลงกรได้ ผนังภายนอกตีเกล็ดไม้ปิดมิดชิด ส่วนผนังภายในกันระหว่างชานกับส่วนพักผ่อนมีการทำช่อง ระแนงไม้ประมาณ 0.60 เมตร เพื่อเป็นช่องระบายอากาศในช่วงกลางวันและกลางคืน ส่วนผนัง

ภายนอกเรือนครัวได้เว้นผนังเกล็ดไม้แผ่นสุดท้ายไว้เพื่อให้เกิดเป็นช่องแสงธรรมชาติและยังเป็นช่องลมระบายอากาศในช่วงกลางวันและกลางคืน

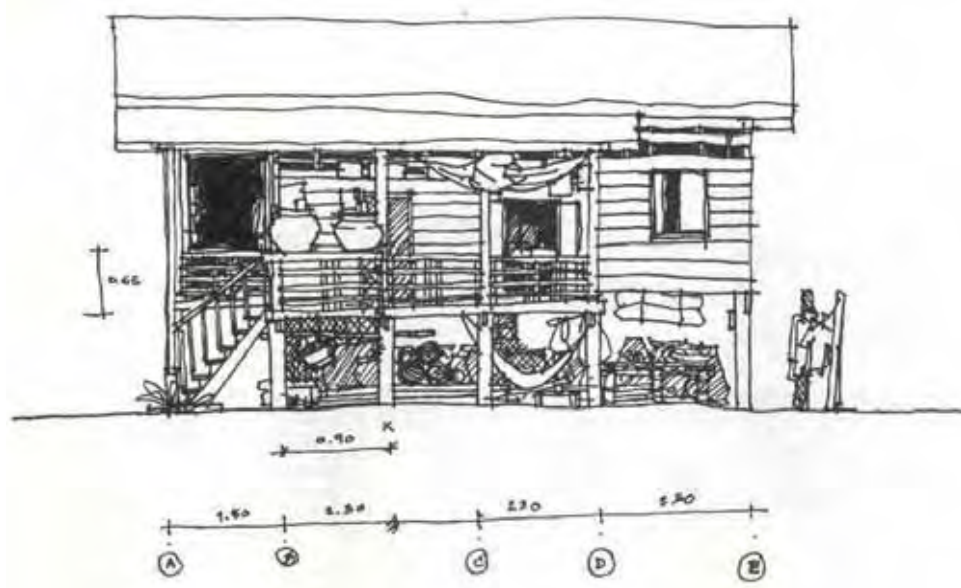
หลังคาเรือนทั้งสองหลังเป็นหลังคาทรงจั่ว มีความลาดเอียงประมาณ 15-20 องศา เนื่องจากเจ้าของเรือนได้ใช้วัสดุเป็นสังกะสีสมัยใหม่จึงปรับลดองศาของหลังคาลง

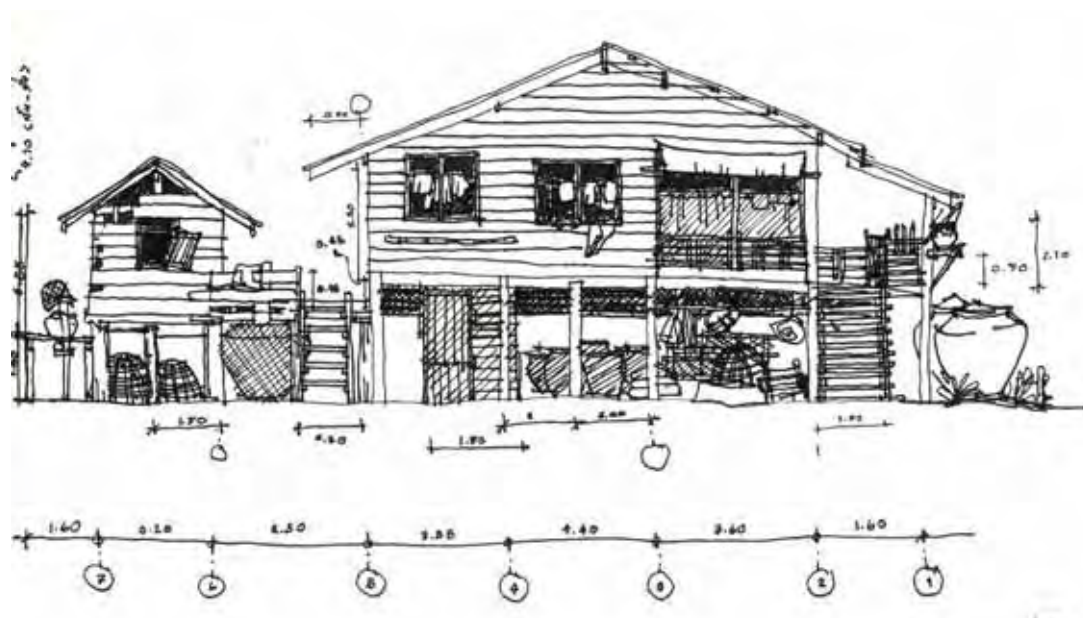
แผนผังที่ 15 ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยชั้นบน

แผนผังที่ 16 ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยใต้ถุนเรือน

ลายเส้นที่ 5 รูปด้านทิศตะวันตก

ลายเส้นที่ 6 รูปด้านทิศเหนือ

กรณีศึกษากลุ่มเรือนที่ 4

เรือนเลขที่ 129 บ้านท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม อายุเรือน ประมาณ 43 ปี เจ้าของเรือน นางสาวรัตน์ ปทุมเพชร อายุ 56 ปี

เรือนหลังนี้มีผู้อยู่อาศัย 3 คน ประกอบอาชีพจับปลาอย่างเดียว เป็นเรือนเครือญาติกันกับเรือนบ้านเลขที่ 92 ในอดีตทุกคนจะอยู่เรือนหลังนี้ซึ่งเป็นเรือน พ่อ-แม่ เมื่อครอบครัวขยายจึงย้ายออกไปตั้งสร้างเรือนขึ้นใหม่ ดังนั้นจึงได้มีการประกอบกิจกรรมร่วมกันและใช้พื้นที่เตรียมอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพร่วมกัน

ทางด้านทิศตะวันตกถัดออกไปจากเรือนฝั่งตรงข้ามถนน ยังพบพื้นที่สวนป่าไผ่ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมใช้ทำกิจกรรมยามว่างหลังจากการกลับมาจากจับปลาของฝ่ายชาย และยังเป็นพื้นที่ทำงานหัตถกรรมของฝ่ายหญิงอีกด้วย บางส่วนยังกั้นโรงเรือนเลี้ยงควายไว้ยามช่วงทำนา เจ้าของเรือนทั้งสองหลังดูแลและจัดการพื้นที่ร่วมกัน ยาวออกไปถึงบริเวณท่าจอดเรือ ที่อยู่ติดกับแม่น้ำสงคราม พบศาลเจ้าที่เพื่อเป็นที่สักการะบูชายามออกหาปลาในเวลายามค่ำคืน เรือที่ใช้มีทั้งเรือชุดและเรือต่อมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่พบเห็น 7 ลำ เรือทุกลำมีการขึ้นทะเบียนกับทางราชการ เพื่อแสดงตนว่ามีได้ใช้เรือทำในสิ่งผิดกฎหมาย

ก. รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม

ตัวเรือนตั้งหันหน้าไปทางทิศใต้ หรืออยู่ทางด้านทิศเหนือของเรือนเลขที่ 92 มีบันไดขึ้นสู่ชาน ส่วนชานด้านทิศเหนือในอดีตเป็นห้องนอนน้องชาย บริเวณทางขึ้นมีร้านน้ำ คือ ภาชนะดินเผาใส่น้ำไว้คอยต้อนรับผู้มาเยือน ชานหรือเขี้ยวของเรือนทำหน้าที่เป็นส่วนเชื่อมพื้นที่ส่วนโถงภายในเรือนซึ่งเป็นพื้นที่รับแขกและกินอาหาร โถงภายในเรือนเชื่อมระหว่างส่วนพักผ่อนและครัว ผ่านครัวไปจึงเป็นชานแดด เป็นพื้นที่ประกอบอาหารส่วนเปียกและใช้เตาถ่าน เรือนหลังนี้มี 3 ห้องนอน โดยห้องนอนลูกจะอยู่ในสุดและจะต้องผ่านห้องนอนพ่อ-แม่ก่อนเสมอ พื้นที่ส่วนครัวและชานแดดที่อยู่ทางทิศเหนือของอาคารถูกต่อเติมขึ้นภายหลัง เพราะมีรูปแบบและสัดส่วนที่ขัดแย้งกับตัวเรือน

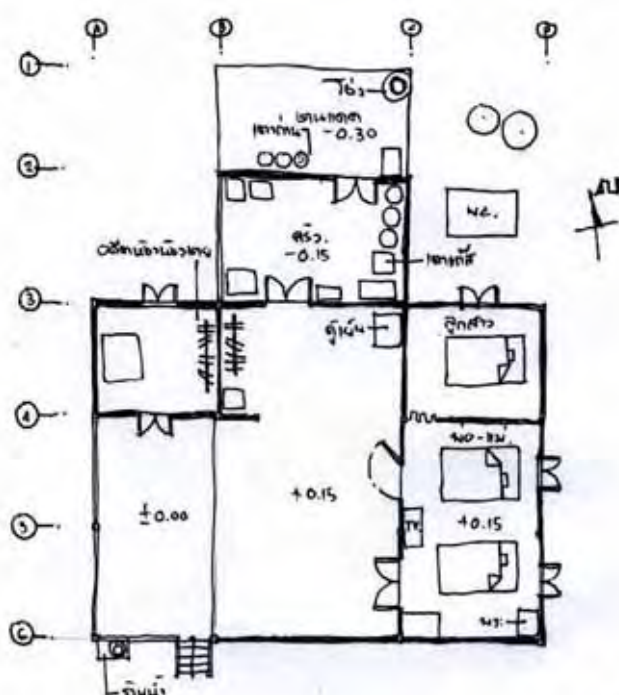
พื้นที่ใต้ถุนเรือนส่วนใหญ่ใช้ที่ตั้งไหม้หมักปลาร้า ปลาแดก ใกล้ๆกับโถงพบกองเกลือบรรจุใส่ถุงจัดวางอย่างเป็นระเบียบ พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้เก็บเครื่องมือจับสัตว์น้ำจำพวก ลอบ อวน เบ็ด เป็นต้น ส่วนของห้องน้ำตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือแยกออกมาจากเรือน เรือนหลังนี้ไม่มียุงข้าวเพราะประกอบอาชีพหาปลาอย่างเดียว ถัดออกไปทางทิศเหนือบริเวณชานแดดมีการปลูกพืชผักสวนครัวไว้สำหรับประกอบอาหารหลายชนิด

ลักษณะโครงสร้างเป็นระบบเสา คาน หลังคาทรงจั่ว มีสามห้องเสา โครงสร้างหลักของเรือนกระทำโดยช่างที่มีความปรารถนา ช่างเสาเป็นลักษณะตารางแบบเรือนอีสานร่วมสมัย

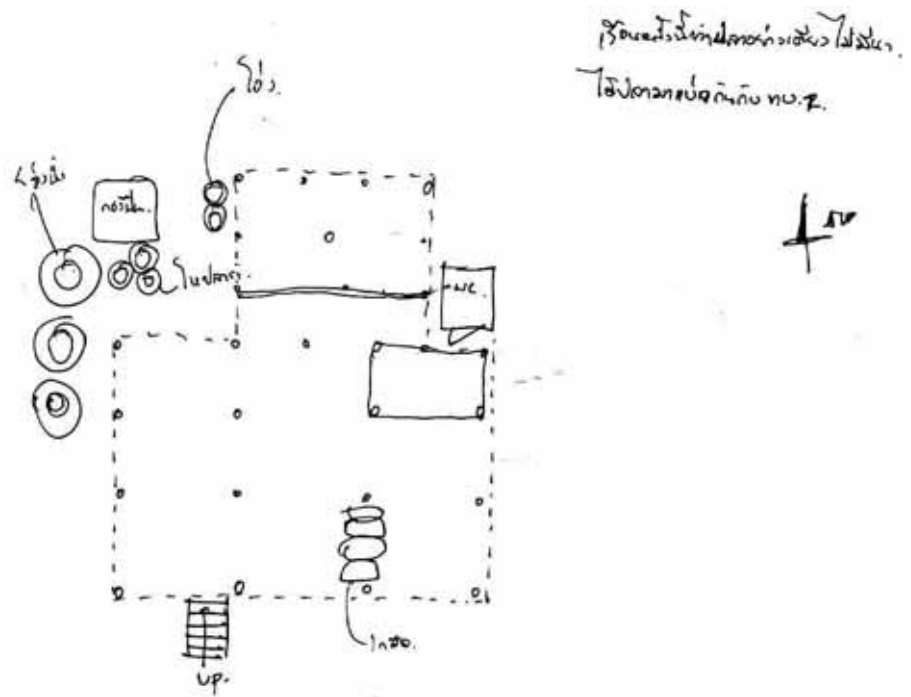
พื้นกระดานเป็นพื้นไม้จริงทั้งหมดส่วนชานภายในเรือนมีระดับพื้นที่เท่ากันกับพื้นเรือนทั้งหลัง มีการใช้ไม้ชนิดเดียวกันและเข้าไม้ด้วยความปราณีต ส่วนชานหน้าบริเวณร้านค้าและส่วนครัวมีการลดระดับพื้นลงใช้ไม้ชนิดเดียวกับพื้นเรือน ส่วนชานแดดมีระดับพื้นที่ต่ำที่สุดเป็นส่วนที่ใช้ไม้ต่างชนิดกันเนื่องจากการเปลี่ยนไม้หลายรุ่น หลายชนิด แสดงออกถึงการใช้งานที่หนักและไม่ต้องการทนุทนอมมากนัก

ผนังเป็นเกล็ดไม้ มีการเจาะช่องหน้าต่างด้านสกัดหัวท้ายของเรือนด้านละ 1 บาน ด้านขวางทางทิศตะวันออกมีหน้าต่าง 3 บาน ส่วนผนังภายในเรือนจะเป็นบานที่ใช้ป้องกันบุคคลภายนอกเข้า-ออก โดยจะมีบานประตูที่สามารถปิด-เปิดคล่องกุญแจลงกรได้ ผนังภายนอกตีเกล็ดไม้แนวตั้งและแนวนอนปิดมิดชิด ผนังภายในกั้นระหว่างชานกับส่วนพักผ่อนมีการทำช่องระแนงไม้ประมาณ 0.60 เมตร เพื่อเป็นช่องระบายอากาศในช่วงกลางวันและกลางคืน ผนังส่วนเรือนครัวทางด้านทิศเหนือและส่วนห้องนอนน้องชายทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นผนังที่ต่อเติมขึ้นในระยะหลังเนื่องจากตีเกล็ดไม้แนวนอนเพียงอย่างเดียว

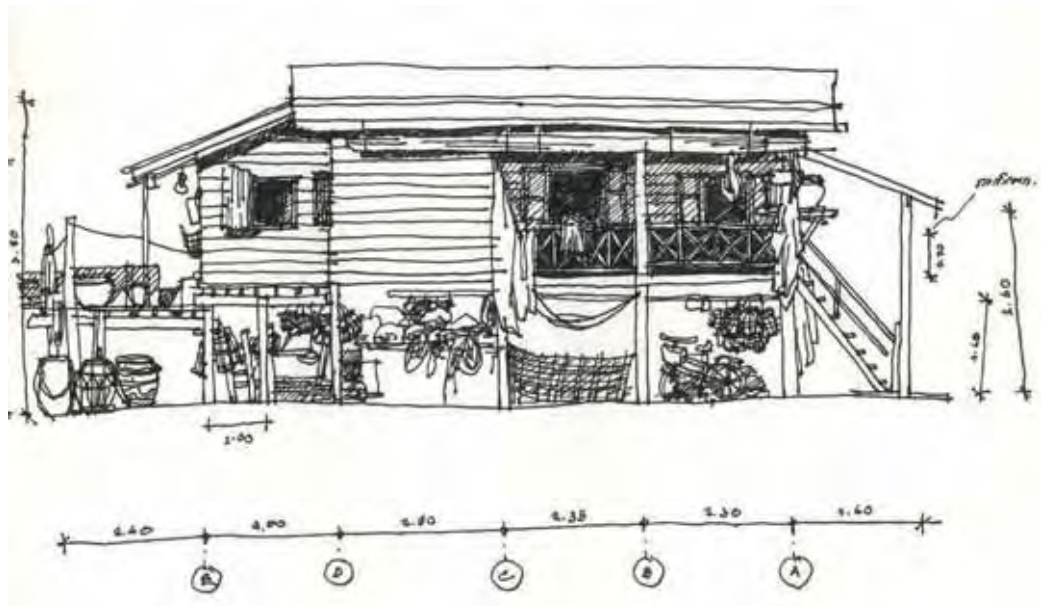
หลังคาเรือนเป็นหลังคาทรงจั่ว มีความลาดเอียงประมาณ 15-20 องศา ส่วนเรือนครัวและชานด้านทิศตะวันตกเป็นหลังคาต่อเป็นเพิงอย่างง่าย บริเวณบันไดทางขึ้นมีหลังคาคลุมองศาหลังคาเท่ากับองศาของแม่บันได เนื่องจากเจ้าของเรือนได้ใช้วัสดุเป็นสังกะสีสมัยใหม่จึงปรับลดองศาของหลังคาลง

แผนผังที่ 17 ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยชั้นบน

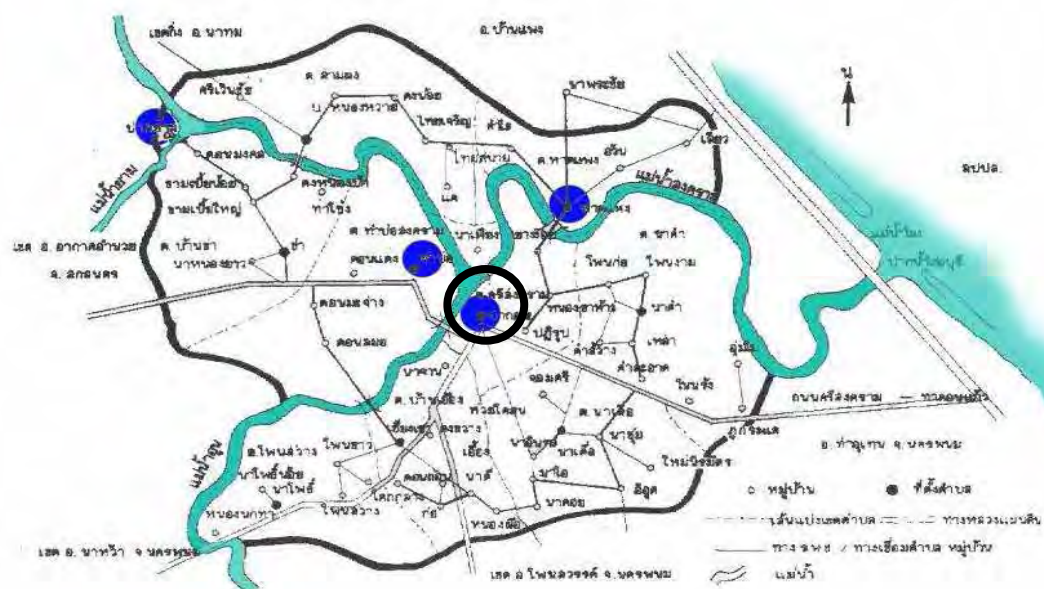

แผนผังที่ 18 ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยใต้ถุนเรือน

ลายเส้น 7 รูปด้านทิศตะวันตก

ข. บ้านปากอูน บริเวณที่ตั้งบ้านปากอูนเดิมเป็นป่าใหญ่มีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่ ป่าไม้เป็นป่าดงดิบ ได้แก่ ไม้พยุง ไม้ยาง ไม้ตะเคียน สัตว์ป่ามีตั้งแต่กวางหลายประเภท บ้านปากอูน มีแม่น้ำขนาบอยู่ 2 ด้าน คือ ด้านทิศเหนือห่างจากหมู่บ้านประมาณ 200-300 เมตร เป็นแม่น้ำสงครามไหลจากทางด้านทิศตะวันตกลงไปยังทิศตะวันออกไปออกแม่น้ำโขงที่บ้านตาลปากน้ำ ต.ไชยบุรี อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม ส่วนทิศตะวันตกห่างจากหมู่บ้านประมาณครึ่งกิโลเมตรเป็นแม่น้ำอูนไหลจากทางด้านทิศใต้ไหลลงสู่แม่น้ำสงครามตรงบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านปากอูน ชาวบ้านเรียกว่า “ปากอูน” เมื่อประชาชนกลุ่มหนึ่งได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งในบริเวณนี้จึงเรียกชื่อหมู่บ้านตนตามสภาพภูมิประเทศที่จำง่ายว่า “บ้านปากอูน”¹⁸

แผนผังที่ 19 ชุมชนศึกษากลุ่มเรือนบ้านน้ำ

ตารางที่ 6 แสดงปัจจัยการเลือกพื้นที่เรือนบ้านน้ำกลุ่มพึ่งพาลำน้ำสาขา

พื้นที่ศึกษากลุ่มพึ่งพาลำน้ำ "บ้านน้ำ"		บ้านหาดแพง		บ้านปากอูน		บ้านท่าบ่อ		บ้านปากอาม	
ปัจจัยการเลือกพื้นที่ศึกษา									
ระดับคะแนน	(1-3)	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน	(1-5)	คะแนน
อาชีพและวิถีชีวิตมีสภาพดั้งเดิม	3	4	12	4	12	4	12	2	6
ระบบนิเวศดั้งเดิมหรือมีการทำลายน้อยที่สุด	3	2	6	3	9	5	15	3	9
กลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมร่วมเชื้อสายกัน	2	1	2	3	6	4	8	2	4
มีประวัติศาสตร์สืบเนื่องจากอดีต	1	3	3	3	3	4	4	3	3
สะดวกต่อการเข้าถึง	2	2	4	4	8	4	8	1	2
คะแนนรวม	11	12	27	17	38	21	47	11	24

¹⁸ สัมภาษณ์ พ่อใหญ่ สุเทศน์ อุ่นกลม, ชาวบ้านปากอูน อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 19 ตุลาคม 2550

แผนผังที่ 20 แสดงที่ตั้งหมู่ 4 บ้านปากอูน

แผนผังที่ 21 ผังบริเวณแสดงพื้นที่น้ำท่วม

บ้านปากอูนตั้งขึ้นครั้งแรกประมาณ พ.ศ.2436 โดยนายอินทิสหิทธิกับน้องชายชื่อนายลา อพยพมาจากวังขอนสระ(ริมห้วยอูน) มีเพียง 2 ครอบครัวในระยะแรก ต่อมาอีก 15 ปี ได้มีกลุ่ม อพยพมาจากบ้านแก่งองค์ เป็นกลุ่มของนายโสม นายสุก และนายบิน อยู่ในราวปี พ.ศ.2451 และ ในระยะเดียวกันนี้ก็ยังมีผู้อพยพมาจากบ้านกุดฮู บ้านประทาย บ้านนาหอย บ้านดง บ้านโพน เป็น กลุ่มของนายสอน นายอุประ แก้วจัน นายบุญ ออทอดมาศ รวมแล้วมีประชากร 10 ครอบครัวต่อมา อีก 15 ปี หรือราว พ.ศ.2466 จึงเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากเมืองท่าอุเทน จากบ้านบักहां ต.ท่าอุเทน เป็นกลุ่มของเผ่าแสง ครั้นมาถึงปี พ.ศ. 2473 บ้านปากอูนก็มีประชากรถึง 20 ครอบครัว ครั้นถึงปี พ.ศ. 2479 จำนวนครัวเรือนก็เพิ่มขึ้นเป็น 50 ครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นชาวโซ่ ครั้นในปี พ.ศ. 2485 ทางกรมได้ย้ายกิ่งอำเภอศรีสงคราม จากบ้านท่าบ่อ มาอยู่ที่บ้านปากอูน (เดิมกิ่งอำเภออากาศ อำนวนที่ตั้งขึ้นมาเมื่อ พ.ศ. 2469 ที่บ้านสามผง ต.สามผง ในปีเดียวกันย้ายมาจากบ้านสามผง ต. สามผง มาตั้งที่บ้านศรีเวินชัย ต.สามผง ในปี 2471 ย้ายไปที่บ้านท่าบ่อ ต.บ้านข่า แล้วเปลี่ยนชื่อกิ่ง อำเภออากาศอำนวนมาเป็นกิ่งอำเภอศรีสงคราม แล้วย้ายมาที่บ้านปากอูนดังกล่าว) พอมาปี พ.ศ.2495 ทางกรมได้สร้างที่ทำการกิ่งอำเภอขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ.2496 ได้ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอศรี สงครามดังปัจจุบัน¹⁹ ดังจะเห็นกลุ่มคนอพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านปากอูนจนกระทั่งเป็นเมือง

กลุ่มที่อพยพจากเมืองท่าแขกประเทศลาว เพราะสาเหตุไม่ชอบภูมิประเทศถิ่นนั้นที่ไม่มีความเจริญและคงเจริญได้ยาก ความปลอดภัยต่างๆ มีน้อยโดยเฉพาะพวกเสือที่เป็นศัตรูที่ร้ายกาจ กับการเลี้ยนวัวควายมากๆ กลุ่มผู้มาจากบ้านจังหวัดอุบลราชธานี จากจังหวัดร้อยเอ็ด สาเหตุมาจากความอดอยากเพราะแล้งบ้าง น้ำท่วมบ้าง ชาติที่ดินทำกินบ้าง ดินขาดความอุดมสมบูรณ์บ้าง นอกจากนี้แล้วยังพบว่าบางกลุ่มได้อพยพมา เพราะความเจ็บไข้ไม่สบาย และย้ายไปอยู่ที่ต่างๆ มา หลายที่แล้วในที่สุดก็มาอยู่ที่บ้านปากอูน²⁰ บางคนก็อพยพมาตามหน้าที่การงานโดยมากเป็นพวก รับราชการที่อพยพมากับอำเภอที่อพยพมาตั้งที่บ้านปากอูน²¹ อีกพวกหนึ่งก็อพยพจากบ้านท่าบ่อ สงครามหนีน้ำท่วมบ่อยๆ มาจับจองที่ดินที่บ้านปากอูน เพราะในช่วงที่ย้ายที่ตั้งกิ่งอำเภอท่าบ่อศรี สงครามมาตั้งที่บ้านปากอูนนั้น ทางเจ้าหน้าที่ได้ประกาศให้ประชาชนมาจับจองที่ดินมาถากถาง ป่าไม้ไม่ต้องเสียเงินซื้อ ถางเสร็จแล้วให้นำบ้านไปปลูกได้เลย เพราะทางราชการจะไปตั้งกิ่งอำเภอ จึงมีชาวบ้านและข้าราชการจำนวนหนึ่งมาจับจองที่ดินถากถางแล้วปลูกบ้านอยู่²¹

¹⁹ สัมภาษณ์ พ่อใหญ่ พิพิธ นะคะรังสุ, ชาวบ้านปากอูน อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 19 ตุลาคม 2550

²⁰ สัมภาษณ์ พ่อใหญ่ ทองมี สาเคตา, ชาวบ้านปากอูน อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 19 ตุลาคม 2550

²¹ สัมภาษณ์ พ่อใหญ่ อโนทัย ชันสร, ชาวบ้านปากอูน อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 19 ตุลาคม 2550

สรุปสาเหตุแห่งการทิ้งถิ่นฐานแล้วเข้ามาอยู่อาศัยในบ้านปากอูนดังนี้

- (1) หนีเสือที่คอยทำร้ายสัตว์เลี้ยงจำนวนมากๆ
- (2) ถิ่นเดิมไม่เจริญไม่เป็นที่พอใจ
- (3) หนีความแห้งแล้ง
- (4) ชาติที่ดินทำกิน
- (5) ที่ทำกินไม่อุดมสมบูรณ์ (ดินจืด)
- (6) หนีความเจ็บป่วย
- (7) ย้ายตามสถานที่ทำงานของผู้รับราชการซึ่งเปลี่ยนที่ตั้งใหม่
- (8) หนีน้ำท่วม

สาเหตุส่วนใหญ่เนื่องมาจากบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านปากอูนนี้มีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก เพราะมีแม่น้ำอูนและแม่น้ำสงครามมาประกบกันถึง 2 ด้าน ส่วนด้านที่เหลือก็เป็นป่าไม้นานาพันธุ์ มีทั้งน้ำและป่าที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์บกสัตว์น้ำนานาชนิดตามกุด ตามหนองน้ำ แม่น้ำ พ.ศ.2467 และก่อนหน้านั้นหญิงมีครรภ์จนแท้งลูก เวลาอาบน้ำจะลงอาบในน้ำก็ทำไม่ได้ปลาหมักก็ต้องตก ขึ้นมาอาบ อยากกินปลาใช้เบ็ดโตขนาดตะปู 3 นิ้วตกปลา จะใช้แหเหวี่ยงไม่ได้เพราะมันจะไปติด เคาลูกจะเข็นน้ำมีปลาน้ำจืดทุกชนิด เมื่อต้องการเปลี่ยนอาหารจากสัตว์น้ำก็เข้าป่าใช้แร้วดักฟาน หรืออีเก็งส่วนกระต่ายและหมูป่านั้นมีมากกินจนเบื่อเพราะมันหาได้ง่ายมาก²² สรุปว่าแรงดึงดูดทำให้คนต้องอพยพเข้ามาอยู่หมู่บ้านปากอูนคือ ที่อยู่ที่ทำมาหากินอุดมสมบูรณ์ สะดวกสบายทุกอย่าง ตรงกันข้ามกับปัญหาที่เป็นสาเหตุแห่งการอพยพทิ้งถิ่นเดิมที่กล่าวมาแล้ว

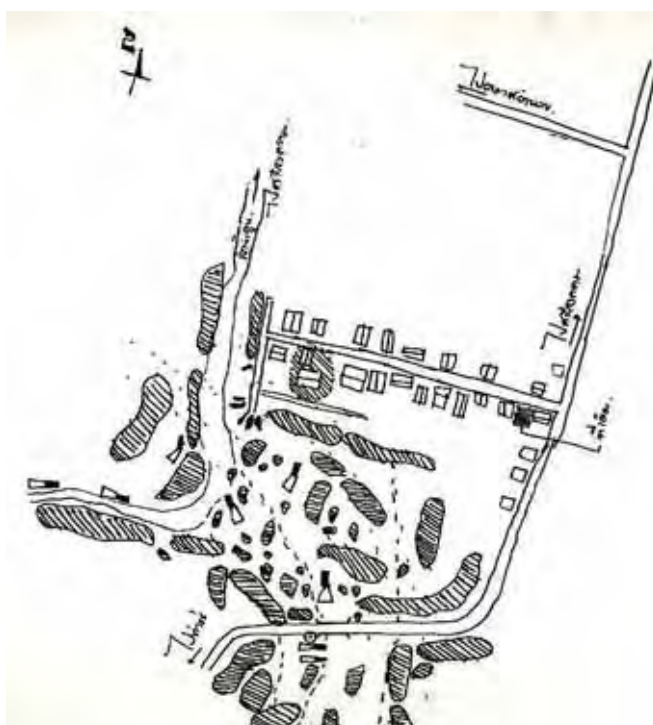
ระยะแรกตั้งหมู่บ้านมี 2 หลังคาเรือนนั้นสภาพเป็นป่าทั้งหมด หมู่บ้านในระยะนั้นอยู่ติดกับแม่น้ำอูน พื้นที่ทำนามีน้อย ส่วนใหญ่ชาวบ้านมีอาชีพจับปลาแลกข้าวจากหมู่บ้านอื่นๆ วัวควายที่เลี้ยงกันไว้ก็ปล่อยไปในป่า พวกเห่น พังพอน กระต่าย เก้ง มีมากตามป่า บ้านปลูกอยู่เป็นกระต๊อบเล็กๆ ส่วนพ่อใหญ่อินทิสิริ์นั้นได้ขนบ้านมาจากประทายโดยทางเรือมาปลูกอย่างมั่นคง หมู่บ้านได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นตามลำดับในหลายด้าน นับตั้งแต่ พ.ศ. 2436

²² สัมภาษณ์ พ่อใหญ่ สุเทศน์ อุ่นกลม, ชาวบ้านปากอูน อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 19 ตุลาคม 2550

กรณีศึกษากลุ่มเรือนที่ 5

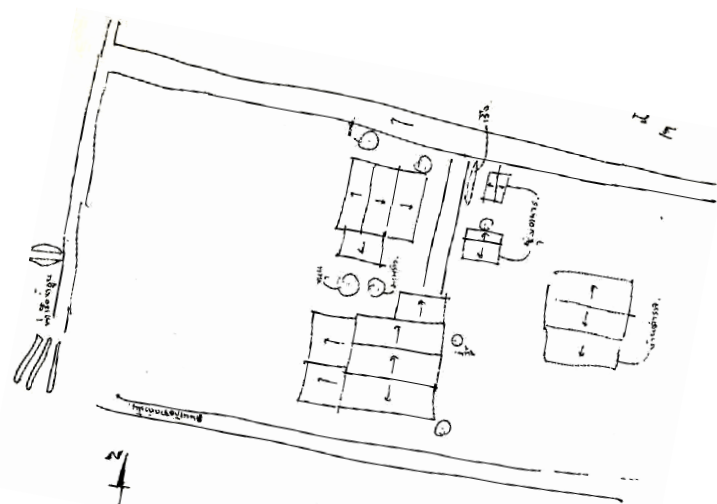
เรือนเลขที่ 27 หมู่ 6 บ้านปากอูน อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม อายุเรือน ประมาณ 18 ปี
เจ้าของเรือน ลุงเปลี่ยน บุญทด อายุ 63 ปี และยายก่าย บุญซุนทด อายุ 65 ปี

เจ้าของเรือนประกอบอาชีพทำสวนผักและจับปลา เริ่มหาปลาประมาณ 15 ปี ออกจับปลาด้วยแพในบริเวณลำน้ำอูนซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำสงคราม โดยจะเลือกพื้นที่จอดแพกระดุงใน ป่าบุง ป่าทาม ที่มีระดับน้ำลึกประมาณ 4-5 เมตร โดยจะเริ่มใช้ชีวิตบนแพกระดุงตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงกุมภาพันธ์ เป็นเวลา 5 เดือน²³ เจ้าของแพกระดุงจะขนอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ได้แก่ ที่นอน หมอน มุ้ง เต้าไฟประกอบอาหาร รวมถึงพระพุทธรูป เปรียบได้กับวิถีชีวิตชาวน้ำที่แท้จริงได้เริ่มต้นขึ้นอีกครั้ง โดยจะใช้ช่วงเวลากลางวันเป็นเวลาพักผ่อนหลับนอน 3 หุ่มน จนถึง 6 หรือ 8 โมงเช้า จึงจะเลิกซึ่งก็เป็นเวลาที่สัมพันธ์กันกับพ่อค้าแม่ค้าที่มารับปลาไปขายต่อในตลาดศรีสงคราม วิถีชีวิตของคนหาปลาในลำน้ำอูนจึงเปรียบได้กับนักล่าที่คอยติดตามหมู่ปลาที่เข้ามาวางไข่ภายใน ป่าบุง ป่าทาม โดยที่ไม่มีเครื่องมือใดๆ ที่จะสามารถบอกตำแหน่งหมู่ปลาเหล่านั้นได้ ปีพ.ศ. 2505 ยุคเริ่มต้นมีแพปลาประมาณ 5-6 แพ ปัจจุบัน หมู่ 6 มีแพมากที่สุด คือ 11 แพ หาปลาบริเวณลำน้ำอูนระยะทางไม่เกิน 20 กิโลเมตร หมู่ 4 มีแพ 5-6 แพ หาปลาบริเวณปากสะพาน

แผนผังที่ 22 ผังบริเวณแสดงที่ตั้งหมู่ 6 บ้านปากอูน

²³ สัมภาษณ์ ลุง เปลี่ยน บุญทด, ชาวบ้านปากอูน อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, 19 ตุลาคม 2550

แผนผังที่ 23 ผังบริเวณเรือนเลขที่ 27 หมู่ 6 บ้านปากอูน

ก. รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม

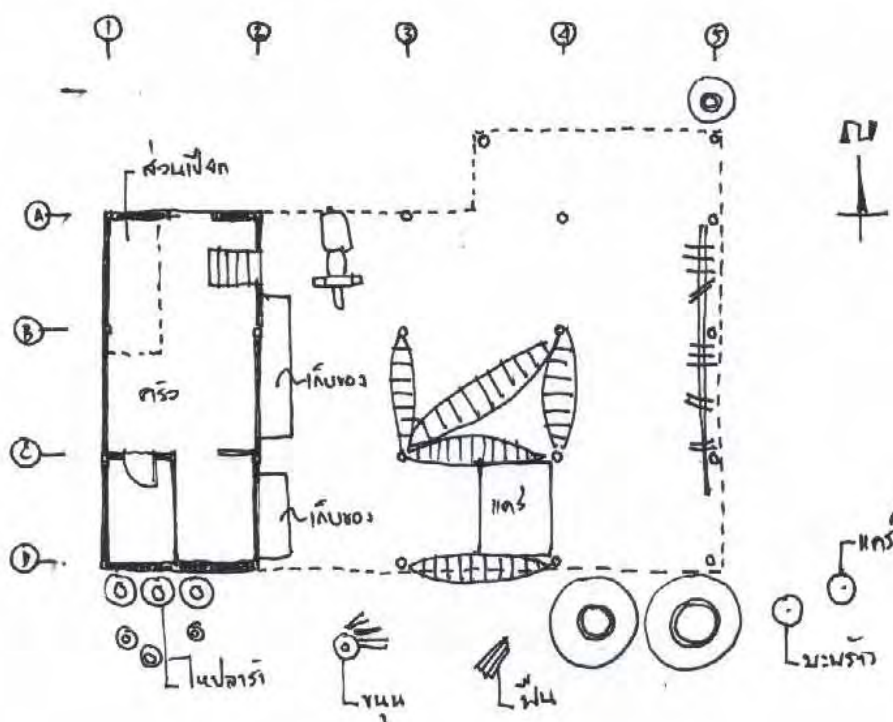
เรือนหลังนี้ได้นำโครงสร้างมาปรุงใหม่เนื่องจากย้ายถิ่นฐานมาจากที่ดินเก่าที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง ตัวเรือนหันหน้าไปทางทิศเหนือมีบันไดขึ้นสู่ชานเรือน พื้นที่บริเวณชานเรือนมีขนาดเท่ากับส่วนพักผ่อนที่อยู่เชื่อมกับชานทางด้านทิศใต้ ทิศตะวันตกมีบันไดลงสู่สวนครัวที่ต่อเติมขึ้นใหม่เป็นครัวที่มีพื้นที่ในการทำปลา ส่วนใต้ถุนเรือนเป็นพื้นที่พักผ่อนตอนกลางวันและใช้เก็บอุปกรณ์หาปลาจำพวก อวน แห ดาง รวมถึงเป็นสถานที่ซ่อมบำรุงอุปกรณ์อีกด้วย

ลักษณะโครงสร้างเป็นระบบเสา คาน หลังคาทรงจั่ว มีสามช่วงเสา โครงสร้างหลักของเรือนทำโดยช่างที่มีความชำนาญ

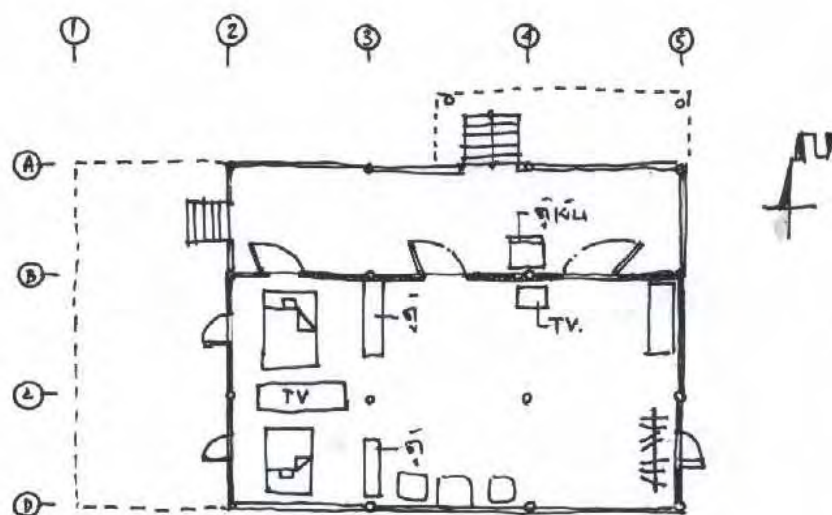
พื้นกระดานเป็นพื้นไม้จริงทั้งหมดการเข้าไม้มีความปราณีตตามลักษณะของช่างที่ใช้เครื่องมือสมัยใหม่ ส่วนพื้นห้องครัวมีระดับอยู่ที่พื้นดินเทคอนกรีตขัดมันเพื่อให้ง่ายต่อการทำความสะอาดในช่วงเวลาทำปลา

ผนังเรือนหลังใหญ่เป็นเกล็ดไม้ มีการเจาะช่องหน้าต่างด้านสกัดหัวท้ายของเรือนด้านละ 2 บาน ช่องประตูมี 3 บาน

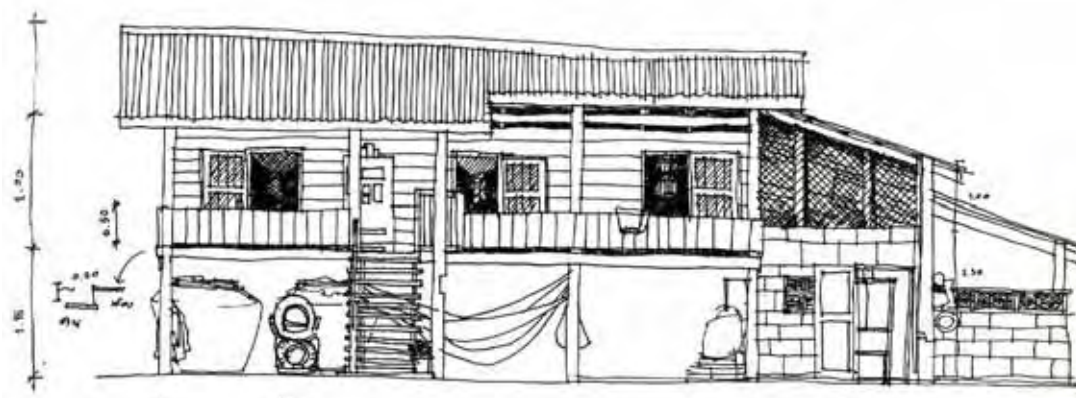
หลังคาเรือนเป็นหลังคาทรงจั่ว มีความลาดเอียงประมาณ 10-15 องศา เนื่องจากเจ้าของเรือนได้ใช้วัสดุเป็นสังกะสีสมัยใหม่จึงปรับลดองศาของหลังคาลง ส่วนต่อเติมหลังคาใช้การเล่นระดับหลังคาที่ต่างกันเพื่อให้มีที่ว่างที่สัมพันธ์กันกับส่วนชาน

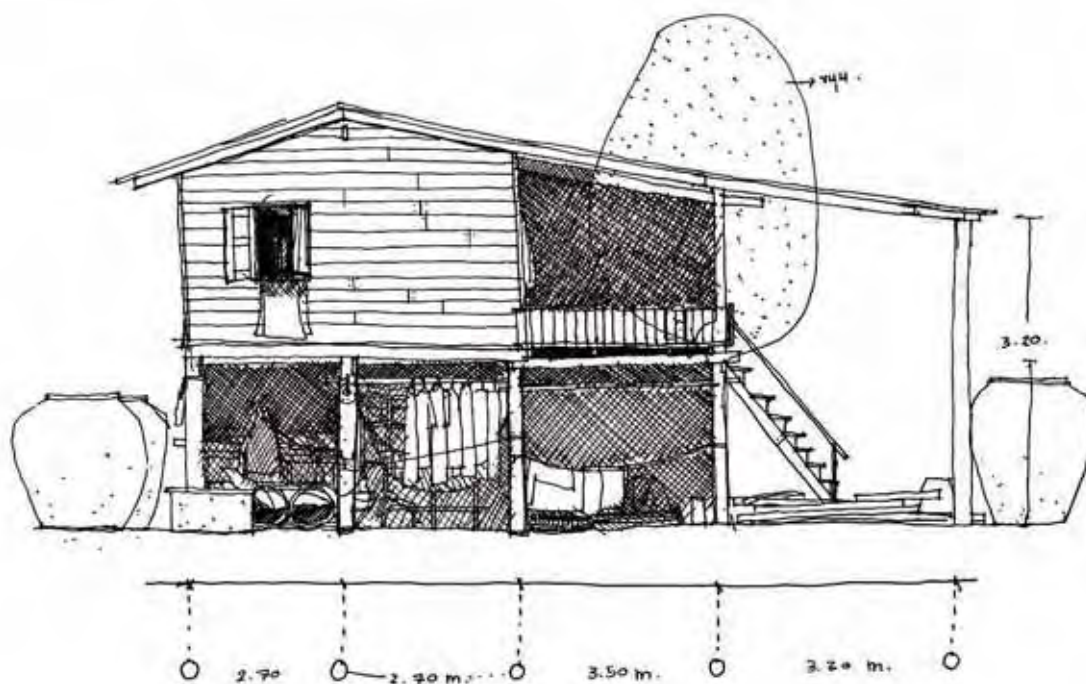
แผนผังที่ 24 ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยใต้ถุนเรือน

แผนผังที่ 25 ผังแสดงพื้นที่ใช้สอยชั้นบน

ลายเส้น 8 รูปด้านทิศเหนือ

ลายเส้น 9 รูปด้านทิศตะวันออก

แพกระดุงเรือนแพชั่วคราวกึ่งถาวร ใช้เป็นที่พักพิงกายติดอุปกรณ์หาเลี้ยงปากท้อง ชาวบ้านในเวลาน้ำหลาก แบ่งพื้นที่ออกได้เป็น 3 ส่วน ส่วนพักอาศัย ครัวไฟ และกระเดื่อง (ส่วนอุปกรณ์จับปลา) ภายในแพกระดุงจะมีอุปกรณ์ต่างๆ ได้แก่ เต้าไฟ ที่นอน พืชผักสวนครัวสำหรับประกอบอาหาร เป็นต้น เมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากคนหาปลาแทบจะมีได้ขึ้นฝั่งเลย นอกเสียจากมีฐานะจำเป็นหรือเจ็บไข้ได้ป่วยเท่านั้นเอง ลุงเปลี่ยนและยายกายชอบวิถีชีวิตบนแพกระดุงมากกว่าจึงมียอมเลิกอาชีพจับปลาแม้ว่านับวันปลาก็ยิ่งจะลดน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกับจากในอดีตก็ตาม อายุของแพมีการเปลี่ยนไม้ใหม่ทั้งหมดทุกๆ 3 ปี หากในช่วงนั้นมีฝนใดชำรุดเสียหายก็ซ่อมแซมเป็นส่วนๆ

ลักษณะโครงสร้างเป็นไม้ไผ่บ้านลำตรงผูกมัดติดกัน ส่วนลูกบวบเป็นไม้ไผ่มัดติดกัน ขนาบซ้ายและขวาของแพมีความยาว 30 เมตร แบ่งเป็นส่วนพักอาศัย 4.50 เมตร ครัวไฟและส่วนชานแดด 5.00 เมตร บริเวณส่วนหน้าแพมีไม้ไผ่เรียกว่า กระดุง ปลายกระดุงมีไม้ไผ่ลำเล็กขัดกัน 4 ลำ เรียกว่า ขากระดุง มัดติดกันด้วยเชือกโยงคอกกระดุง ที่ปลายด้านล่างขากระดุงผูกอวนไว้ทั้ง 4 มุม เรียกว่า ดาง ใต้ดางมีไม้ไผ่สานคล้ายไห เรียกว่า ข้องกระดุง ขนาดของแพขึ้นอยู่กับความยาวของกระเดื่องที่ทำจากไม้ไผ่บ้านลำยาว บริเวณลำน้ำอูนจะมีแพกระดุงอยู่ 2 ขนาด คือ

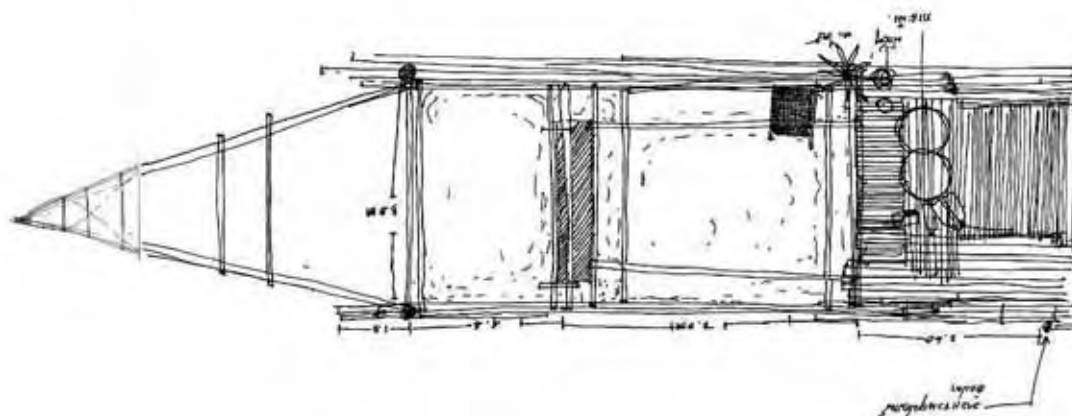
กระเดื่องตัวหน้า 8 วา 2 ศอก กระดุงตัวหลัง 9 วา

กระเดื่องตัวหน้า 6 วา 2 ศอก กระดุงตัวหลัง 7 วา

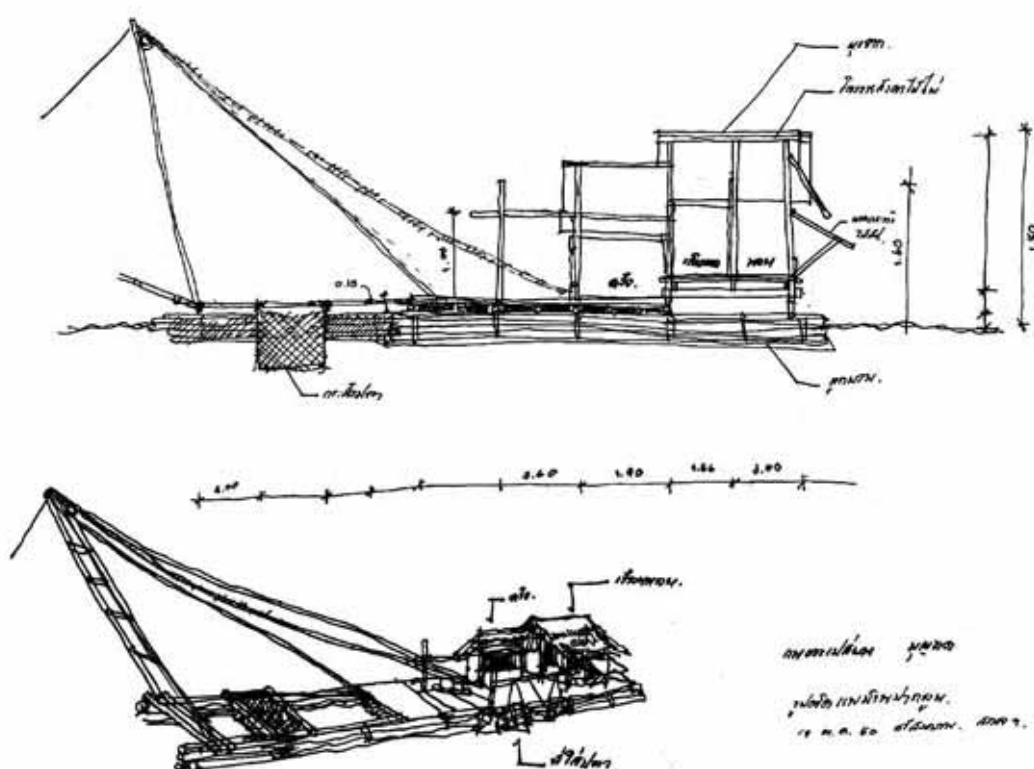
พื้นส่วนชานและครัวไฟทำจากไม้ไผ่สับ ส่วนบริเวณพักอาศัยมีระดับสูงกว่าทุกส่วนใช้ไม้จริงตีชิดมีเสื่อกกและที่นอนหมอนมุ้งวางพับอย่างเป็นระเบียบ

ผนังใช้วัสดุเหลือใช้ ได้แก่ สังกะสีผุๆ แผ่นไม้อัดเก่าๆ แม้แต่แผ่นป้ายต่างๆ ก็หยิบยืมมาใช้ให้ผุร่อนไปตามกาลเวลา ผนังด้านหัวนอนปิดทึบเพื่อกันลมและแสงแดด มีช่องเปิดเป็นบานกระทุ้ง 2 ด้าน ด้านหน้าเปิดโล่ง ให้ความรู้สึกเย็นสบายยามค่ำคืน

หลังคาเรือนเป็นหลังคาทรงจั่ว มีความลาดเอียงประมาณ 30-35 องศา ยังคงใช้วัสดุผุๆ ที่เป็นหญ้าคาอยู่เพื่อช่วยลดความร้อนในเวลากลางวัน

แผนผังที่ 26 ผังพื้นแสดงการใช้พื้นที่

ลายเส้น 10 รูปตัดแสดงองค์ประกอบแพกระดุ้ง

ข. สรุปกลุ่มเรือนึ่งพามาแม่น้ำ “คนบ้านน้ำ”

เรือในกลุ่มประกอบอาชีพ หาปลา เป็นหลัก และมีอาชีพรองคือ ทำสวนหรือทำนา มีวิถีชีวิตที่ยังผูกพันกับสายน้ำ มีความรอบรู้ระบบนิเวศในลำน้ำเป็นอย่างดี ใช้เวลาช่วงกลางคืนในการประกอบอาชีพ ส่งผลให้มีความเชื่อและให้ความเคารพในสถานที่ทุกแห่งในสายน้ำ รวมถึงอุปกรณ์เครื่องมือที่ใช้ประกอบอาชีพด้วย ฝ่ายชายและหญิงมีหน้าที่แบ่งแยกกันอย่างชัดเจน

ลักษณะเรือมีรูปแบบของเรือนือสานที่เรียกว่า “เรือนเขีย” ประกอบอยู่ในหลายๆ ส่วน คือ เป็นเรือนร่วมสมัย บางเรือนมีพัฒนาการนำเรือนเก่ามาปรุงขึ้นใหม่ โดยยังคงรูปแบบของเรือนเดิมไว้อยู่ และเพิ่มเติมพื้นที่ที่ต้องการใช้งานเพิ่มเติมให้มีความสัมพันธ์ต่อการประกอบอาชีพ จับปลา เช่นพื้นที่ใต้เรือนที่ใช้ประโยชน์ในการเก็บและซ่อมบำรุงรักษาอุปกรณ์จับปลา รวมถึงพื้นที่ส่วนพักผ่อนส่วนใหญ่ชาวบ้านจะไม่นอนบนเรือนในช่วงกลางวัน กลับจะหาที่นอนบริเวณใต้เรือนหรือตามร่มไม้บ้าง สิ่งที่มีความสำคัญของเรือนในกลุ่มนี้คือขานแดดและลานเตรียมอุปกรณ์ ใต้เรือนยังเล่าเรื่องราววัฒนธรรมการทำปลาร้า ปลาแดกได้อย่างมีรสชาติทำให้ผู้เขียนมองเห็นภาพระบบนิเวศที่มีความเกี่ยวเนื่องกันทั้งระบบของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างที่มีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้มีผู้คนหลายวัฒนธรรมพากันหลงไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพต่างๆ ผ่านสถาปัตยกรรมที่ยังคงหลงเหลือร่องรอยแห่งวัฒนธรรมในสายน้ำแห่งนี้

บทที่ 4

สรุปผลการศึกษา

1. วิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐานในช่วงก่อนและหลังปี พ.ศ. 2538

ลุ่มแม่น้ำสงครามเป็นดินแดนส่วนใหญ่ของภาคอีสานเหนือ เป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าบริเวณอื่นของอีสาน เพราะปริมาณฝนมากที่สุดในภาคอีสาน แม้ว่าจะมีการตั้งถิ่นฐานเกิดขึ้นในลุ่มน้ำสงครามอย่างน้อยเมื่อประมาณ 5600 ปี ที่บ้านเชียง แต่ก็ไม่มีชุมชนเมืองเกิดขึ้นจนถึงปลายสมัยรัชกาลที่ 1 จึงได้มีพวกไทยย้อย จากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งเมืองที่ปากแม่น้ำสงครามฝั่งซ้าย เรียกว่าเมืองไชยบุรี หลังจากนั้นก็มีชนกลุ่มน้อยได้ตั้งเมืองขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำสงครามและสาขาอีก 6 เมือง คือในสมัยรัชกาลที่ 3 พวกผู้ไทยตั้งเมืองพรรณานิคมที่ริมห้วยอุ้น ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำสงคราม พวกโย้ยได้มาตั้งเมืองอากาศอำนวยที่ริมน้ำยาม สาขาของแม่น้ำสงคราม ตั้งเมืองวานรนิวาสที่ริมน้ำยามเช่นกัน และตั้งเมืองสว่างแดนดินใกล้แม่น้ำสงคราม ทั้ง 3 เมืองนี้ตั้งในรัชกาลที่ 4 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 พวกผู้ไทยกระบองได้รับอนุมัติให้ตั้งเมืองวาริชภูมิขึ้นที่ริมห้วยปลาหางซึ่งเป็นสาขาของห้วยอุ้น เมืองศรีสงครามเป็นชุมชนเมืองหลังสุดตั้งขึ้นตรงปากห้วยอุ้นในปี 2485

หมู่บ้านเก่าที่สุด คือ บ้านปากอุ้น ตั้งขึ้นเมื่อปี 2436 โดยพวกโซเป็นชนกลุ่มน้อย เช่นเดียวกับชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ ต่อมาก็มีพวกย้อยและผู้ไทยมาสมทบ สาเหตุที่คนเหล่านี้ทิ้งถิ่นเดิมมาคือ หนีน้ำท่วม หนีความอดอยาก หนีความแห้งแล้ง และขาดที่ดินทำกิน หรือที่ทำกินเดิมดินเริ่มจืดให้ผลผลิตน้อย ส่วนสาเหตุที่มาเลือกตั้งหมู่บ้านเพราะเห็นว่าบริเวณนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งที่เพาะปลูก สัตว์ป่า และสัตว์น้ำ

แบบแผนการผลิตแบบดั้งเดิมของหมู่บ้านคือ การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เป็นหลักสามารถเลี้ยงตนเองได้มาตั้งแต่แรก นั่นคือสามารถผลิตปัจจัยสี่ ได้แก่ ข้าวในนา กับข้าวได้จากแหล่งน้ำและป่ารอบๆหมู่บ้าน ปลูกฝ้ายและม่อนเอาไว้ทอผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน เรือนสร้างจากไม้และมุงหญ้าคาแฝก ซึ่งเอามาจากป่ารอบๆหมู่บ้านเช่นกัน ยารักษาโรคใช้สมุนไพรจากป่าดงใกล้ๆหมู่บ้าน การค้าขายแลกเปลี่ยนมีน้อยเพราะมีส่วนจำกัดด้วยการคมนาคมที่ไม่สะดวกต้องใช้เกวียน หรือเดินเท้าในการนำสินค้าไปแลกเปลี่ยนค้าขายซึ่งทำได้เฉพาะฤดูแล้ง ส่วนการค้าทางน้ำก็ทำได้เฉพาะหน้าฝน

ชุมชนที่อยู่ใกล้ปากแม่น้ำไม่มีปัญหา ในการเดินเรือ เป้าหมายในการค้าแบบดั้งเดิมคือการหาเงินมาเสียภาษีให้กับรัฐและแลกเปลี่ยนหรือซื้อสินค้าที่หมู่บ้านผลิตไม่ได้ และสิ่งของจำเป็น

เช่น เกลือ เครื่องมือเหล็ก เป็นต้น มีเพียงบ้านปากอูนเท่านั้นที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนมีความสำคัญมากมาแต่แรกตั้งหมู่บ้าน เพราะหมู่บ้านนี้มีที่นาน้อยและยังถูกน้ำท่วมอยู่เสมอ แต่มีปลาอุดมสมบูรณ์กว่าทุกหมู่บ้านในลุ่มแม่น้ำสงคราม จึงนำปลาสด ปลาร้า และปลาแห้ง ไปแลกข้าวหมู่บ้านอื่นที่ผลิตข้าวได้เหลือเพื่อ การแลกข้าวกับปลาของบ้านปากอูนทำตลอดทั้งปี

ลุ่มแม่น้ำสงครามตอนล่างมีระบบเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆมาตลอด โดยผ่านพ่อค้าเรือกะแซงที่ล่องเรือขึ้นลงระหว่างแม่น้ำสงครามกับเมืองต่างๆ ที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำโขง และการที่ชาวบ้านลุ่มน้ำสงครามตอนล่างขนปลาร้า ปลาจ่อม หม่ากระเพาะปลา ปลาแห้งใส่เกวียนไปแลกข้าว แลกพริก แลกเกลือกับชุมชนบ้านโคกซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่นอกเขตป่าทาม รวมทั้งการนำปลาแห้งไปขายในงานเทศกาลต่างๆเช่น งานนมัสการพระธาตุพนม

พ.ศ. 2490 ลุ่มน้ำสงครามมี”เรือกำปั่น” ลากเรือกะแซงของพ่อค้าชาวจีนบรรทุกข้าว และพริกมาขายในลุ่มน้ำสงคราม ขากลับซื้อปลาแดก ปลาแห้ง ปลาอย่าง ปลาจ่อม และเกลือจากลุ่มน้ำสงครามไปขายตามชุมชนสองฝั่งโขงแถบหนองคาย มุกดาหาร อุบล ศรีสะเกษ และประเทศลาว

พ.ศ. 2493 ทางกรมได้ตัดถนนจากอำเภอท่าอุเทนเข้าสู่อำเภอศรีสงคราม การขนส่งสินค้าทางเรือจึงมีบทบาทน้อยลง พ่อค้าหันมาใช้เส้นทางทางบกขนส่งสินค้าจากลุ่มน้ำสงครามไปสู่จังหวัดอื่น ต่อมาได้มีการนำรถยนต์เข้ามาทำให้จากที่เคยขนเฉพาะปลาแห้ง ปลาจ่อม ปลาร้าไปขาย พ่อค้ายังสามารถขนปลาสด ผัก หน่อไม้ และเห็ดไปขายเพิ่มเติมด้วย

นอกจากปลาแล้ว วัว-ควาย ก็มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชนในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เนื่องจากป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นแหล่งเลี้ยงวัว-ควาย ที่ใหญ่ที่สุดในแอ่งสกลนคร ชาวบ้านลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ติดต่อกับค้าขายวัว-ควาย กับคนไทยในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงใต้ยุคนายฮ้อย ตามด้วยการค้าวัว-ควาย จึงเป็นทรัพย์สินและมรดกที่สำคัญ

ปัจจุบันเศรษฐกิจของชาวบ้านในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างก็ยังคงขึ้นอยู่กับผลผลิตจากป่าทุ่งป่าทาม ทั้งปลาสดและปลาแปรรูป พรรณพืชธรรมชาติ การเลี้ยงวัว-ควาย และการทำ ” เกษตรทาม” การหาปลาในป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีการใช้เครื่องมือหาปลาพื้นบ้านและเครื่องมือหาปลาเชิงพาณิชย์ที่นำมาใช้โดยกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาใหม่

สำหรับการเลี้ยงวัว-ควาย พบว่ามีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยดังจะเห็นได้จากจำนวนครอบครัวที่เลี้ยงวัว-ควายมีมากขึ้น แต่จำนวนวัว-ควายต่อครอบครัวลดลง เนื่องจากปัญหาที่เลี้ยงลดลงจากการที่ป่าทามถูกยึดครองโดยกลุ่มธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรม

ส่วนการทำ"เกษตรทาม" มีการทำนาทั้งนาโคกในทาม นาปี และนาแขงในทาม การปลูกข้าวในทามส่วนใหญ่เพื่อการบริโภค หากปีใดที่นาทามไม่ถูกน้ำท่วมและได้ผลผลิตดีก็สามารถขายได้กำไร แต่นานๆครั้งเพราะการทำนาในทามเสี่ยงต่อน้ำท่วม

ยุคเกษตรอุตสาหกรรม

การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ปลูกข้าวขึ้นเรื่อยๆ และขณะเดียวกันก็เริ่มนำเทคโนโลยีทางการเกษตรเข้ามาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ ตั้งแต่การใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช เครื่องสูบน้ำ รถไถใหญ่ รถไถเดินตาม เป็นต้น รวมทั้งการผลิตเกลือก็เปลี่ยนจากวิธีใช้จอบขุดบ่อเกลือก็ใช้วิธีเดียวกับเจาะน้ำบาดาลมาเจาะ แล้วสูบน้ำเกลือขึ้นมาแทนที่จะใช้ถังตักขึ้นมาทีละถัง ทำให้ผลิตได้ทั้งปีจนพื้นเริ่มขาดแคลนจึงหันมาใช้วิธีทำนาเกลือแทนการใช้พื้นตม น้ำเกลือซึ่งทำติดต่อกันมานานหลายสิบปี

พ.ศ. 2520-ปัจจุบัน การเข้ามาของทุนขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามได้เริ่มจากกลุ่มนักธุรกิจภายนอกที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเกษตรอุตสาหกรรมในปี พ.ศ. 2521 มีการก่อตั้งบริษัท ตะวันฟาร์ม จำกัด บนพื้นที่กว่า 10,000 ไร่ บริเวณบ้านซาง อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย

ในปี พ.ศ. 2527 บริษัท เกษตรอุตสาหกรรมอีสาน จำกัด เป็นบริษัทแรกที่บุกเบิกธุรกิจอุตสาหกรรมการผลิตน้ำมะเขือเทศเข้มข้นแบบครบวงจรเพื่อการส่งออก ก็ถูกสร้างขึ้นบนพื้นที่ของบริษัท ตะวันฟาร์ม จำกัด ต่อมาในปี พ.ศ. 2531 บริษัท ชันเทค กรุ๊ป จำกัด (มหาชน) ก็ถูกสร้างขึ้นบนพื้นที่กว่า 12,000 ไร่ ในพื้นที่อำเภอศรีสงคราม เพื่อทำธุรกิจการผลิตมะเขือเทศปอกเปลือกบรรจุกระป๋องและสับปะรดบรรจุกระป๋อง แบบครบวงจร นอกจากนี้ยังมีบริษัท ซีดีไอ จำกัด หรือบริษัท นมอีสาน จำกัด ตั้งอยู่ที่อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย ดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรมเลี้ยงโคนมขนาดใหญ่อีกแห่งของไทย และมีขนาดของฟาร์มใหญ่เป็นอันดับ 5 ของโลก มีจำนวนโคนมขาวดำพันธุ์แท้ทั้งสิ้น 4,200 ตัว ต่อมาในปี พ.ศ. 2533 ก็ได้มีการก่อตั้งบริษัท หุ่นสงครามอินดัสทรี จำกัด และในปี พ.ศ. 2538 ได้แปรสภาพเป็นบริษัท เอเชียเทค กรุ๊ป จำกัด (มหาชน)

บริษัท เอเชียเทค กรุ๊ป จำกัด (มหาชน) ยังได้ตั้งบริษัท เอเชียเทค พัลฟ์แอนด์ เปเปอร์ จำกัด (มหาชน) ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2539 โดยมีแผนผลิตเยื่อเซลลูโลสคุณภาพสูง ขนาดกำลังผลิต 150,000 ตันต่อปี เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมสิ่งทอ บริษัทมีเป้าหมายส่งเสริมเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดหนองคาย สกลนคร นครพนม และอุดรธานี 100,000 ครัวเรือน พื้นที่ 1 ล้านไร่ ด้วยเกษตรกรรมพันธะสัญญาโดยปลูกต้นกระถินเทพาซึ่งเป็นไม้โตเร็ว

การเข้ามาลงทุนของธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างบริษัทกับชาวบ้านในพื้นที่ เนื่องจากบริษัทได้กว้านซื้อที่ดินขนาดใหญ่หลายแปลง ส่วนมากเป็นบริเวณป่าบุ่งป่าทาม มีทั้งที่เป็นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ และที่รกร้างว่างเปล่าที่กำลังจะเตรียมขึ้นทะเบียนเป็นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน

การเข้ามาทำประโยชน์โดยการปลูกพืชเศรษฐกิจของบริษัทเกษตรอุตสาหกรรมต่างๆ ได้ไถพรวนไม้ที่มีอยู่ในป่าทามออกไปหมด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไผ่กะชะ โดยนำมากองรวมกันและจุดไฟเผาทิ้งทั้งหมด จากนั้นก็ยกร่อง พรวนดิน ใช้น้ำยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี ในการบำรุงรักษาพืชที่ลงทุนทำการเพาะปลูก ทำให้ป่าทามลดลงไปมากจนเหลืออยู่ในปัจจุบันเป็นหย่อมๆ และส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์อื่นๆ ทั้งดิน น้ำ และพันธุ์ปลา

2 ระบบนิเวศที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน

2.1 ระบบนิเวศที่สูงหรือดอนบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างสามารถจำแนกออกได้ 6 ระบบ ได้แก่ ดง โคก ดอน โนน โพน คุย บ๊ะ

2.2 ระบบนิเวศที่ราบบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างสามารถจำแนกออกได้ 6 ระบบ ได้แก่ สอม คำ ซ้ำ ส้าง ท่งหรือทุ่งนา โสภ

2.3 ระบบนิเวศที่ราบริมน้ำหรือระบบนิเวศที่ลุ่มบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจำแนกออกได้ 11 ระบบ ได้แก่ หนอง ห้วย ฮ่อง ปาก สาย บุ่ง ทาม กุด ดุมหรือพง น้ำจั้น เอียดเกลือ

2.4 ระบบนิเวศในแม่น้ำบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างสามารถจำแนกออกได้ 4 ระบบย่อย ได้แก่ วัง หาด แก่ง ลั้งหรือหอด

ระบบนิเวศในข้อ 2.1 และ 2.2 เป็นพื้นที่ตั้งของกลุ่มเรือนพื้ที่ดิน หรือ คนบ้านโคก ชุมชนบริเวณแม่น้ำสงครามตั้งแต่บ้านปากอุกลงไปจนถึงอ.ไชยบุรี ปากแม่น้ำสงครามติดกับแม่น้ำโขง จะเป็นชุมชน คนบ้านโคกทั้งหมดเนื่องจากความลาดชันของตลิ่งมีความสูงชันมากทำให้ระดับน้ำมีความแตกต่างกันสูงมาก สาเหตุมาจากเป็นช่วงปากแม่น้ำยังไม่มีลำน้ำสาขาผันน้ำให้มีระดับและความแรงของกระแสน้ำลดน้อยลงแต่อย่างใด ส่งผลให้ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณนี้มีลักษณะตรงกับกลุ่มเรือนที่พื้ที่ดิน และบางชุมชนก็ยังคงมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสายน้ำอยู่แต่มีความชำนาญและความเชื่อเกี่ยวกับการหาปลาน้อยกว่ากลุ่ม คนบ้านน้ำ อย่างไรก็ตาม คนบ้านโคก ยังคงมีความเชื่อที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างเหนียวแน่น เช่น การนับถือผีปู่ตา รวมถึงประเพณีเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว เป็นต้น ในบางชุมชนมีประวัติศาสตร์เชื่อมต่อมาจากชุมชนโบราณ เช่น บ้านยางออย ยังพบซากแบบแผนของชุมชนโบราณอยู่ในป่าชุมชนที่ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพไม่บุกรุกหรือทำลายแต่ยังคงเก็บรักษาไว้อย่างภาคภูมิใจ นอกจากนี้ยังมีชุมชนใน

กลุ่ม คนบ้านโคก อยู่ในพื้นที่ที่ห่างไกลจากแหล่งน้ำบางชุมชนเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีแบบแผนในการตั้งเรือน บางชุมชนเป็นชุมชนขนาดเล็กเกิดขึ้นในระยะหลังที่เริ่มมีระบบชลประทาน ได้แก่ ฝ่ายทดน้ำ ระบบส่งน้ำเพื่อการเกษตร เป็นต้น แต่ก็ไม่สามารถทำให้คนภายในชุมชนมีอาชีพได้ตลอดทั้งปี ช่วงหน้าน้ำหลากกลุ่มคนเหล่านั้นจะกลับเข้ามาทำนาเมื่อแล้วเสร็จก็กลับทิ้งถิ่นคืนสู่เมืองเพื่อหารายได้เสริมнанเข้าก็เป็นอาชีพหลักย้ายถิ่นฐานออกไปก็หลายเรือน สิ่งที่พบคือคนชราและเด็กน้อยจับกลุ่มกันเป็นหย่อมย่านพบเห็นได้บ่อยๆ ในหลายชุมชนที่มีระบบนิเวศห่างไกลแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

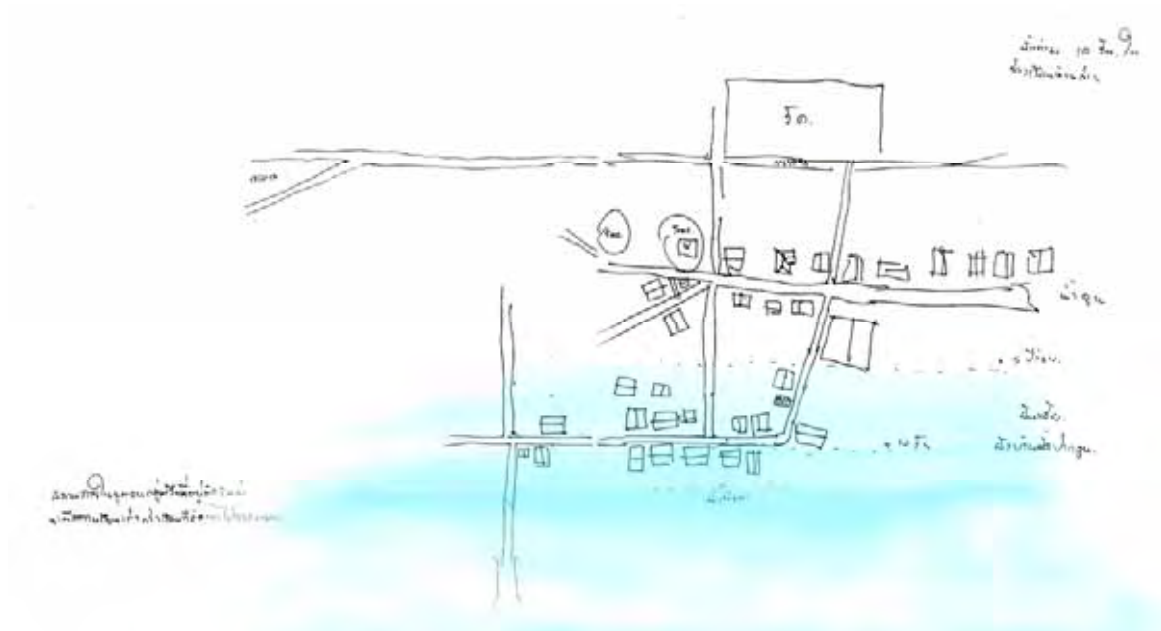
แผนผังที่ 27 ผังบริเวณบ้านยางออย

ระบบนิเวศในข้อ 2.3 และ 2.4 เป็นที่ตั้งของกลุ่มเรือนฟั้งพาแม่น้ำ หรือ คนบ้านน้ำ เป็นชุมชนที่กระจายตัวกันอยู่ตั้งแต่ลำน้ำอุบบริเวณ บ้านปากอุบ ขึ้นไปทางต้นน้ำกระจายตัวกันอยู่โดยรอบ การตั้งถิ่นฐานของกลุ่ม คนบ้านน้ำ มีความสัมพันธ์กับสายน้ำเป็นหลักรวมถึงความเชื่อต่างๆ เนื่องจากต้องประกอบอาชีพฟั้งพาสายน้ำเป็นเวลามากกว่า 5 เดือน หลังจากนั้นจะอยู่กับการทำนาและมีอาชีพเสริมในการแปรรูปอาหาร ซึ่งมีความสัมพันธ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาแต่อดีต ได้แก่ การทำเกลือ การทำปลาร้า ปลาซ้มน รวมถึงการเผาถ่าน เป็นต้น บางพื้นที่มีโรงงานมาตั้ง

ส่งผลให้คนในชุมชนต้องหันไปทำงานเป็นลูกจ้างเพื่อให้มีรายได้ประจำ แต่ยังคงใช้เวลาว่างดำเนินชีวิตในระบบนิเวศอย่างปกติ

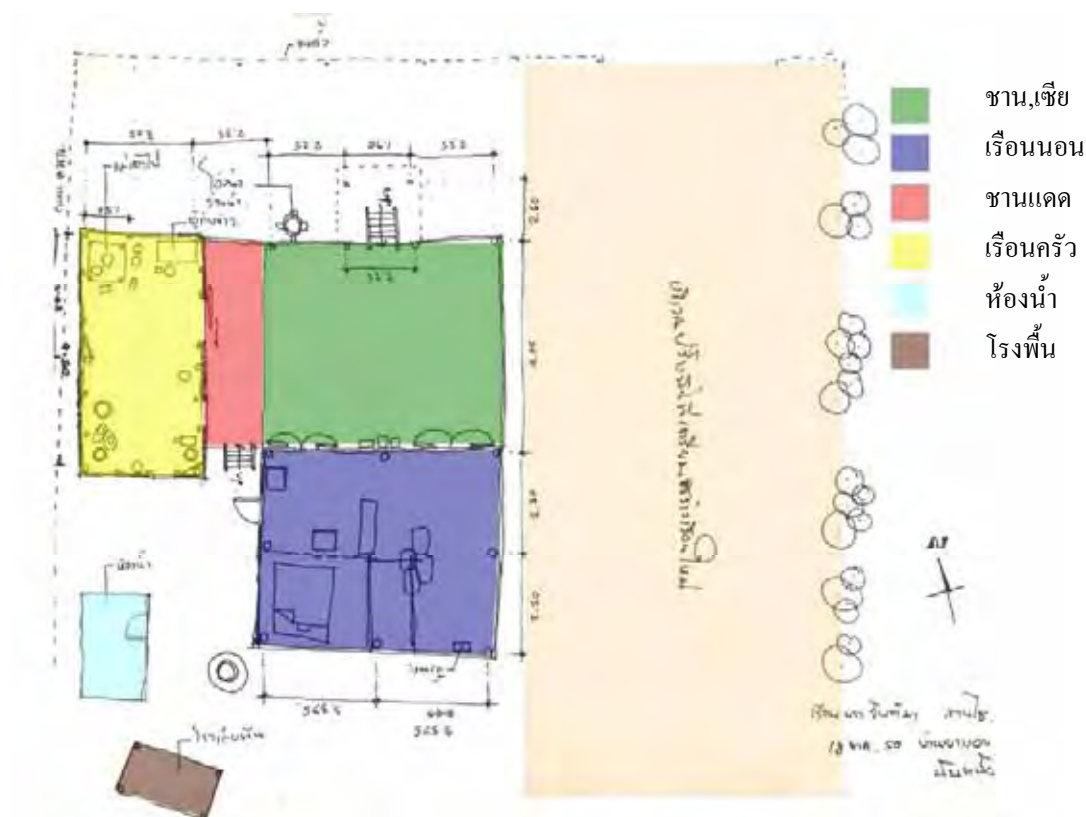

แผนผังที่ 28 ผังบริเวณบ้านท่าบ่อ

แผนผังที่ 29 ผังบริเวณบ้านปากขุน

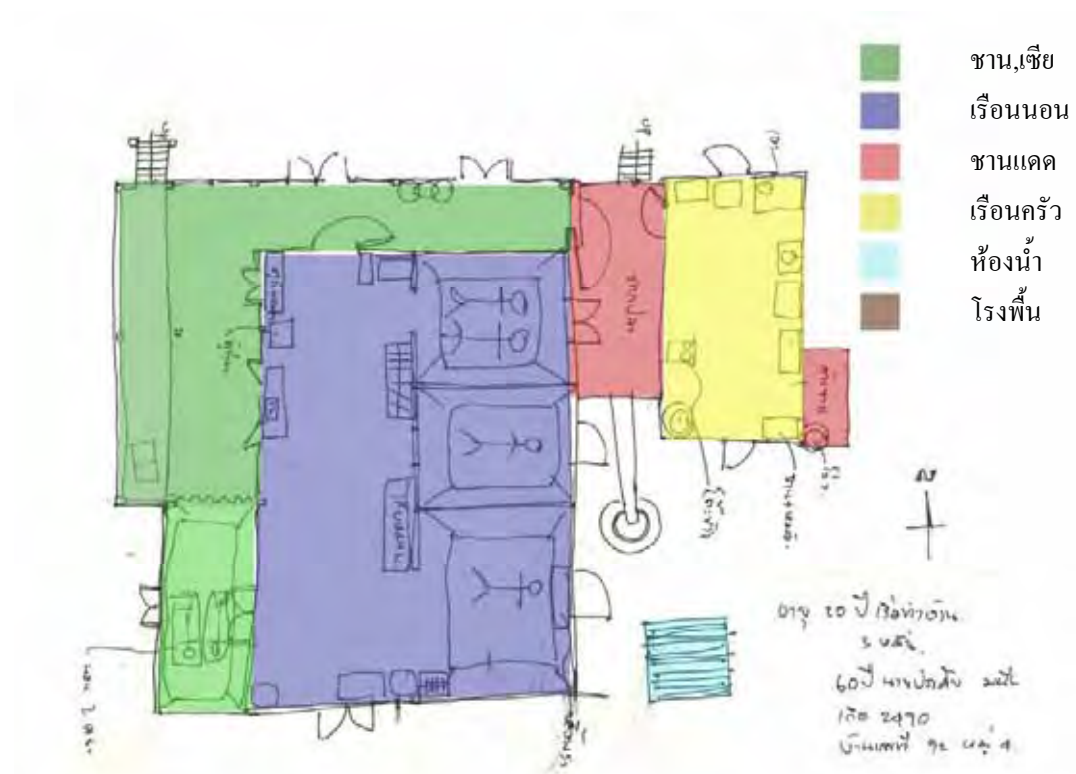
3 ลักษณะทางกายภาพของเรือนบ้านโคกที่ส่งผลต่อเรือนริมน้ำ

แผนผังที่ 30 แสดงพื้นที่ใช้สอยเรือนเลขที่ 63 บ้านยางออย

เป็นเรือนที่อยู่ในกลุ่มพึ่งพาที่ดิน เรือนบ้านโคก ตัวเรือนมีรูปแบบที่แสดงออกถึงเรือนอีสานอย่างชัดเจน มีองค์ประกอบตั้งแต่ ชาน ชานแดด ส่วนเรือนครัวและเรือนพักอาศัยแยกเรือนออกตามคติความเชื่อโบราณ การใช้พื้นที่และสภาพแวดล้อมยังคงเห็นความดั้งเดิมอยู่ ยกเว้นยุงข้าวที่เปลี่ยนจากไปจากเดิม เนื่องด้วยเจ้าของเรือนมีที่น้าน้อยลงจึงไม่มีความจำเป็นต้องเก็บข้าวมาเหมือนในอดีต รวมถึงส่วนชานแดดที่ต้องประกอบอาหารมากเนื่องจากจำนวนผู้อาศัยที่ลดน้อยลงไปตามอายุเจ้าของเรือน แต่ความจำเป็นของชานยังคงมีไว้ต้อนรับผู้คนที่เข้ามาร่วมชุมนุมเสวนาในยามว่างเว้นการทำงาน รวมถึงเป็นพื้นที่ทำงานหัตถกรรมในบางช่วงเวลาด้วย

เจ้าของเรือนหลังนี้กำลังมีโครงการจะปรับเปลี่ยนเรือนให้มีขนาดเล็กลงเพื่อให้เหมาะกับจำนวนของผู้อยู่อาศัยในปัจจุบัน ประกอบกับเจ้าของเรือนมีอายุมากขึ้นลงไม่สะดวกต้องการอยู่เรือนติดดินมากกว่า โดยได้ทำการรื้อถอนยุงข้าวในส่วนทิศตะวันออกลงแล้วถมดินสูงประมาณ 1.50 เมตร ตามระดับถนน หรือความเชื่อบางอย่างของคนอีสานในปัจจุบัน อนาคตเรือนหลังนี้จะถูกรื้อถอนลงทั้งหมด เหมือนเรือนหลังอื่นๆ ในบ้านยางออย

แผนผังที่ 31 แสดงพื้นที่ใช้สอยเรือนเลขที่ 92 บ้านท่าบ่อ

แผนผังที่ 32 แสดงพื้นที่ใช้สอยเรือนเลขที่ 129 บ้านท่าบ่อ

แผนผังที่ 33 แสดงการใช้พื้นที่ร่วมกันในกลุ่มเรือนเครือญาติบ้านท่าบ่อ

เรือนบ้านท่าบ่อสองหลังนี้ประกอบอาชีพหาปลาเป็นหลักจัดอยู่ในกลุ่มพึ่งพาแม่น้ำ เรือนบ้านน้ำ องค์กรประกอบในส่วนพื้นที่ใช้สอยของเรือนยังคงมีความสอดคล้องกับ เรือนบ้านโคก ยังพบเห็นชาน ชานแดด เรือนครัวและเรือนพักผ่อน แต่จะแตกต่างในจำนวนผู้อยู่อาศัยภายในเรือน ที่มีจำนวนมากกว่า สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่ต้องใช้แรงงานของสมาชิกในครัวเรือนอยู่ในช่วงเวลา ประกอบอาชีพ รวมถึงพื้นที่ในส่วนชานและชานแดดที่มีความสัมพันธ์กับครัวไฟในช่วงเวลาที่ได้ ปลา มา คัดแยก ชำแหละ หรือประกอบอาหาร ทำให้พื้นที่ในส่วนเหล่านี้ที่ส่งต่อมาจาก เรือนบ้านโคก นั้นคงได้ใช้ประโยชน์อย่างดียิ่งเยี่ยม รวมถึงส่วนพักผ่อนที่เจ้าของเรือนใช้เป็นพื้นที่เก็บทรัพย์สินของมีค่าไว้บริเวณนี้ จัดเป็นส่วนต้องห้ามจากบุคคลภายนอกเหมือนกับ เรือนบ้านโคก เช่นกัน

แม้ว่าเรือนทั้งสองหลังนี้จะมีอายุเรือนน้อยกว่า เรือนบ้านโคก แต่สิ่งที่พบเห็น เรือนทั้งสองหลังยังคงรับรูปแบบการอยู่อาศัยของ เรือนบ้านโคกมาอย่างครบครัน จะมีบ้างที่มีการปรับเปลี่ยน ต่อเติมชานแดดและครัวไฟไปจากที่ว่างแบบเดิม แต่ก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของเจ้าของเรือน

สิ่งที่น่าประทับใจของเรือนบ้านท่าบ่อ คือ การจัดการพื้นที่ร่วมกัน ได้แก่ ลานตากอวน โรงเลี้ยงสัตว์ ท่าจอดเรือ พื้นที่ทำนาในทาม รวมถึงผลผลิตในยุ้งข้าว มีการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันอย่างไม่มีการขัดแย้งใดๆ เป็นระบบอุปถัมภ์ในกลุ่มเรือนเครือญาติของตนเองที่ดีเยี่ยม

4 สรุปความสัมพันธ์ของเรือนในกลุ่มเรือนศึกษา

เรือนในกลุ่มพึ่งพาที่ดิน เรือนบ้านโคก และ เรือนในกลุ่มพึ่งพาแม่น้ำ เรือนบ้านน้ำ ต่างมีความสัมพันธ์ของเรือนที่ต่อเนื่องและมีพลวัตร่วมกัน โดยผ่านปัจจัยหลัก คือ ระบบนิเวศที่เคียงคู่ไปกับแม่น้ำสงคราม ชุมชนทั้ง 3 ชุมชนที่เลือกศึกษานี้มีสภาพเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน หากชุมชนไหนมีรายได้ดี การเปลี่ยนแปลงของเรือนก็จะถูกปรับเปลี่ยนไปตามค่านิยมของกลุ่มชนนั้นๆ โดยมีได้คิดที่จะหวนคำนึงถึง ความจำเป็นในการใช้สอยมากนักดังจะเห็นได้จาก ชุมชนบ้านยางงอย ที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา อาจจะเนื่องด้วยวัสดุและช่างที่นับวันจะหาผู้ทำยากและมีราคาสูง ทำให้ชาวบ้านต้องเลือกใช้ วัสดุสมัยใหม่ตามท้องตลาดผลิตงานผ่านช่างฝีมือที่มีในท้องถิ่นนั้นๆ

เรือนบ้านท่าบ่อจะเป็นเรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงช้าที่สุดเนื่องจากผู้อยู่อาศัยยังคงมีคนอยู่มาก การสร้างเรือนหลังใหม่ที่ใหญ่คงจะเป็นเรื่องยาก เนื่องจากอาชีพจับปลาของบ้านท่าบ่อต้องใช้คนมากและต้องเป็นแรงงานชายเท่านั้น ดังนั้นน่าจะเป็นการแยกเรือนออกเป็นเรือนหลังเล็กหลังน้อยกระจายตัวอยู่ในกลุ่มเครือญาตินั้น ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับระบบนิเวศและจำนวนปลาที่สามารถหาได้ในแต่ละฤดูกาล ปัญหาหลักของบ้านท่าบ่อ คือ เมื่อปลามีมากคนจากต่างถิ่นจะพากันเข้ามาจับปลาโดยผ่านนายทุน เพื่อให้ได้ปลาส่งออกขายในสถานที่ต่างๆ การจัดการภายในชุมชนถูกกลุ่มนายทุนครอบงำอย่างน่ากลัว

เรือนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างดีที่สุดจะอยู่ในกลุ่มพึ่งพาแม่น้ำ เรือนบ้านน้ำ บ้านปากอูน เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีความพอเพียง สามารถพึ่งพาตนเองได้ ใช้ต้นทุนการผลิตที่ต่ำ เรือนมีกาอนุรักษ์และพัฒนา หากมีการส่งเสริมรายได้เสริม เจ้าของเรือนจะให้ความสำคัญกับการอยู่อาศัยและการใช้พื้นที่ภายในเรือนในการประกอบอาชีพได้ดี เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานที่ดีในช่วงยุคการติดต่อค้าขายคมนาคมทางน้ำเจริญรุ่งเรือง

พัฒนาการของเรือนในกลุ่มเรือนศึกษามีความคล้ายคลึงกัน โดยจะแตกต่างกันที่อาชีพและวิถีชีวิต ในวงจรรอบปีซึ่งก็คล้ายกับในอดีตที่ชาวบ้านมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากันมา ปัจจุบันการสร้างหรือการปลูกเรือนก็ยังมีการแลกเปลี่ยนรูปแบบกันต่อไปดังเช่นวัฒนธรรมในอดีตที่ผ่านมา

5 คำถามที่ได้จากการศึกษา

5.1 วิถีชีวิตมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไรในช่วงก่อนและหลังโครงการพัฒนาลุ่มน้ำ พ.ศ.

2538

พ.ศ. 2493 เนื่องจากความต้องการทรัพยากรภายในพื้นที่ และการคมนาคมสะดวกจากยุคของการเดินเรือค้าขายได้พัฒนามาสู่ยุคของการคมนาคมทางบก การดำเนินชีวิตแบบพออยู่พอกิน ในกระแสวัฒนธรรมปลาแลกข้าวเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อส่งออกในระบบอุตสาหกรรม

พ.ศ. 2520 โรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหาร ส่งผลต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตอย่างรุนแรง มีการผสมผสานวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ใกล้เคียง ส่งผลให้ชุมชนมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วและไร้ทิศทาง กลุ่มคนพึ่งพาที่ดินทั้งถิ่นฐานเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนกลุ่มเรือนพึ่งพาแม่น้ำมีทรัพยากรลดน้อยลงมาก ระบบนิเวศถูกทำลายผู้ประกอบอาชีพจับปลาต้องทิ้งถิ่นเข้าทำงานในโรงงาน บางส่วนออกรับจ้างต่างถิ่นต่างอำเภอ

พ.ศ. 2536 หน่วยงานภาครัฐและประชาชนทำการศึกษาวิจัยในพื้นที่มากขึ้น ส่งผลให้เกิดกระแสอนุรักษ์ระบบนิเวศอย่างรวดเร็วโดยบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างได้รับคัดเลือกเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำอนุรักษ์ ส่งผลให้ระบบนิเวศเริ่มฟื้นตัวชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต โดยหันมายึดหลักพึ่งพาธรรมชาติ กลุ่มเรือนพึ่งพาที่ดิน ประกอบอาชีพหลักคือ ทำนา ทำสวน และมีอาชีพเสริมคือ หาปลาและเลี้ยงปลาในกระชัง ส่วนกลุ่มพึ่งพาแม่น้ำ ประกอบอาชีพหลักคือ หาปลาในแม่น้ำ และหาปลาตามลำน้ำสาขา และมีอาชีพเสริมคือ ทำนา หรือเก็บผลผลิตจากป่าบุ่ง ป่าทาม ชาวบ้านทั้ง 2 ระบบมีอาชีพและวิถีชีวิตที่พออยู่พอกิน เปลี่ยนระบบคิดเป็นระบบวิถีธรรมชาติไม่ใช้สารเคมีมากขึ้น

หลังจาก พ.ศ. 2538 โครงการพัฒนาลุ่มน้ำต่างๆ ได้ระงับหยุดลงชาวบ้านได้เรียนรู้และมีวิถีชีวิตอยู่คู่กับระบบนิเวศ แม่น้ำสงครามมีพันธุ์ปลาวายเข้ามาวางไข่ในป่าบุ่ง ป่าทามดั้งเดิม ชาวบ้านทั้งบ้านโคกและบ้านน้ำปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้มีความเป็นอยู่ร่วมกับสายน้ำ และใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่างรู้คุณค่า ส่งผลต่อคติความเชื่อในวัฒนธรรมกลุ่มไท-ลาวให้ยังคงอยู่สืบต่อมาจากอดีตต่อไป

5.2 ความแปรเปลี่ยนของระบบนิเวศส่งผลต่อวิถีชีวิตหรือไม่ถ้ามีส่งผลกระทบอย่างไร

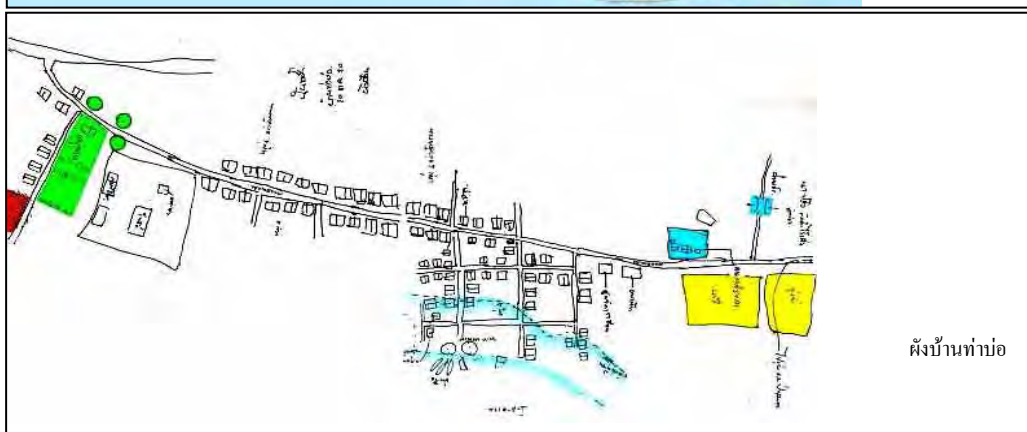
การแปรเปลี่ยนของระบบนิเวศได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่ อาชีพ ความเชื่อ ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น

วิถีชีวิตที่ตั้งอยู่ในระบบนิเวศกลุ่มพึ่งพาที่ดิน จะมีชุมชนที่กระจายตัวออกจากชุมชนดั้งเดิมโดยจะยึดที่ดินที่ไม่ไกลไปจากทุ่งนาของตนเอง ใช้พื้นที่ที่ติดบริเวณแม่น้ำเป็นพื้นที่สาธารณะใช้ปลูกต้นไม้ใหญ่ ป้องกันลมและดินบริเวณตลิ่งทรุดตัวเนื่องจากกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวและความสูงของตลิ่งที่ชัน และยังเป็นป่าสาธารณะให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ โดยพื้นที่สาธารณะจะมีผู้นำทางศาสนา คือ วัดเป็นผู้บริหารจัดการ ส่งผลให้ชุมชนในกลุ่มนี้ยังคงมีความเชื่อที่เชื่อมโยงในพุทธศานานอกจากการนับถือผีในความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนกลุ่มพึ่งพาที่ดินจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งในกลุ่มเครือญาติเดียวกันหรือต่างกลุ่มเครือญาติกัน ทำให้ระบบนิเวศภายในชุมชนยังมีการอนุรักษ์ให้มีความสมบูรณ์อยู่ได้อย่างยั่งยืนต่อไป

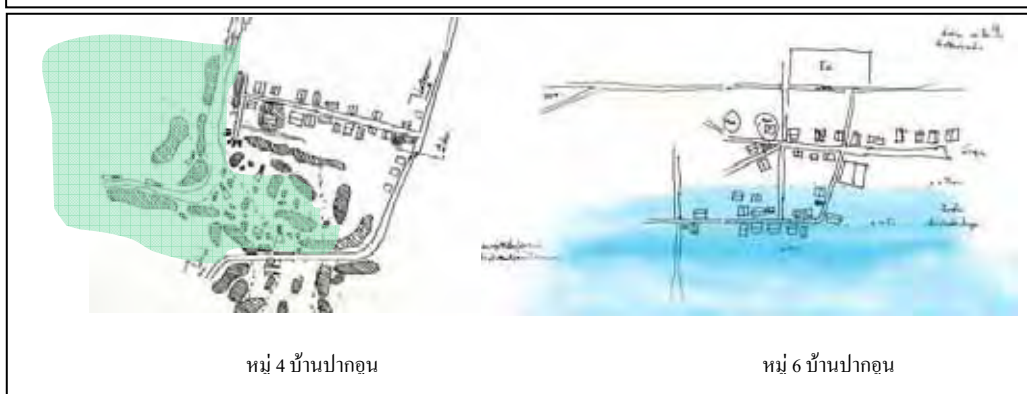
วิถีชีวิตที่ตั้งอยู่ในระบบนิเวศกลุ่มพื้งพาแม่น้ำหรือลำน้ำสาขา มีลักษณะการตั้งชุมชนกระจายตัวออกตามความยาวของแม่น้ำหรือตามลำน้ำสาขาเป็นหลัก กลุ่มเรือนดั้งเดิมจะตั้งเกาะกลุ่มกันในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ส่วนกลุ่มที่เข้ามาในระยะหลังจะอาศัยพื้นที่ว่างใกล้แม่น้ำเป็นหลัก ส่งผลต่อการอยู่อาศัยที่จะได้พบปะกันในแม่น้ำในช่วงเวลาออกหาปลาเพียงเท่านั้น ส่งผลให้ชาวบ้านมิได้มีความเชื่อหรือพิธีกรรมภายในชุมชนร่วมกันอย่างกลุ่มพื้งพาที่ดิน ในกลุ่มนี้จะมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์มากกว่า และมีอายุการตั้งชุมชนที่น้อยกว่า แต่ยังคงมีป่าชุมชนและการนับถือผีป่าอย่างกลุ่มพื้งพาที่ดินอยู่ อันเนื่องมาจากการมีวัฒนธรรมและความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน

ฝ่งบ้านยางออย

ฝ่งบ้านท่าบ่อ

หมู่ 4 บ้านปากอน

หมู่ 6 บ้านปากอน

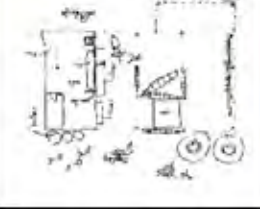
แผนผังที่ 35 ฝ่งเปรียบเทียบชุมชนในระบบนิเวศที่ต่างกัน

5.3 ลักษณะทางกายภาพของเรือนบ้านโคกและเรือนบ้านน้ำมีความเหมือนหรือความต่างอย่างไรและมีพลวัติหรือไม่อย่างไร

พื้นที่ใช้สอยมีความเหมือนบนรากฐานวัฒนธรรมเชื้อสายเดียวกันแต่ต่างกันในอาชีพ โดยเรือนศึกษาในชุมชนทั้งหมดยังคง มีชานหรือแคร่ รวมถึงชานแดด ซึ่งเป็นพื้นที่ใช้สอยดั้งเดิมของเรือนในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว ซึ่งมีวิถีชีวิตดั้งเดิม คือ การทำนา เป็นหลักจากเรือนบ้านโคกมาสู่เรือนบ้านน้ำ ยังคงมีพื้นที่ใช้สอยในเรือนดั้งเดิม คือ เรือนบ้านโคก แต่จะแตกต่างกันที่ขนาดและตำแหน่งที่ตั้งรวมถึงทิศทางของเรือนที่มีได้ใช้กฎเกณฑ์ใดๆ หากจะต้องการรวมเรือนครัวและส่วนห้องน้ำให้อยู่ภายในเรือนเดียวกันไม่แยกส่วนออกจากกัน รวมถึงวิถีชีวิตที่ตั้งอยู่ในระบบนิเวศเดียวกันส่งผลต่อวัสดุที่นำมาก่อสร้างยังคงมีชนิดเดียวกัน รูปแบบเรือนในแต่ละชุมชนส่วนใหญ่มีพลวัตที่ส่งผลต่อรูปแบบเรือนและพื้นที่ใช้สอยที่เปลี่ยนใหม่ไม่ต่อเนื่องกับรูปแบบเดิมในอดีต อันเนื่องมาจากปัจจัยดังนี้

รูปแบบแผนผังเรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงนั้นส่วนใหญ่เป็นการรื้อเรือนหลังเดิมทิ้งแล้วสร้างเรือนใหม่ในลักษณะก่ออิฐถือปูน ชั้นล่างที่ปาดันไม่มีใต้ถุนเรือนมีลักษณะอย่างเรือนสมัยใหม่ อันเนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เปิดรับกระแสบริโภคนิยมจากภายนอกส่งผลให้ชุมชนมีเศรษฐกิจดีขึ้นจากการนำผลผลิตต่างๆส่งออกขายภายนอกพื้นที่ จากชุมชนหนึ่งส่งต่อเป็นค่านิยมไปสู่อีกชุมชนหนึ่ง ด้วยในมุมมองของเจ้าของเรือนที่ว่าการเก็บรักษาเรือนเก่ามีค่าใช้จ่ายที่สูงกว่าการสร้างเรือนใหม่ประกอบกับวัสดุในการสร้างเรือนมีปริมาณลดน้อยลงและไม่คงทนอันเนื่องมาจากระบบนิเวศถูกทำลาย นอกจากนี้รูปแบบของเรือนในลักษณะใหม่นี้ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการประกอบอาชีพดั้งเดิมโดยตรง

ตาราง 7 แสดงการเปรียบเทียบเรือนศึกษา

	ผังพื้นที่ชั้นใต้ดิน	ผังพื้นที่ชั้นบน	รูปด้านทิศเหนือ	รูปด้านทิศตะวันตก
บ้านของออย				
บ้านท่าเรือ 1				
บ้านท่าเรือ 2				
บ้านปากถุน				

ภาพ 13 เรือนสมัยใหม่พบที่บ้านยางออย

ภาพ 14 เรือนสมัยใหม่พบที่บ้านท่าบ่อ

ภาพ 15 เรือนสมัยใหม่พบที่บ้านปากอูน

4.6 ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อเนื่อง

การศึกษาชุมชนและเรือนพื้นถิ่นบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างในครั้งนี้ผู้เขียนได้พบเห็นภูมิปัญญาต่างๆ ที่ชาวบ้านมีการสืบทอดมาจากอดีตและพัฒนามาเป็นภูมิปัญญาของตนในยุคสมัยปัจจุบันได้ สามารถพบเห็นได้ทั้งในชุมชนคนบ้านโคกและคนบ้านน้ำ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเรือนวัฒนธรรมอีสานดั้งเดิมในกลุ่มอาชีพคนเลี้ยงวัว-ควาย ที่เรียกว่า นายฮ้อย ผู้เขียนเห็นว่าเรือนในกลุ่มคนเลี้ยงสัตว์ มีวิถีชีวิตและรูปแบบเรือนที่ต่างออกไป ในอดีตชาวบ้านโคกและบ้านน้ำมีการเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งานเกือบทุกครัวเรือน การรับกระแสบริโภคนิยมในช่วงยุคอุตสาหกรรมส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ต้องถูกแบ่งแยกออกไปตามความเหมาะสมของระบบนิเวศในชุมชนนั้นๆ ส่งผลให้กลุ่มคนเลี้ยงสัตว์กระจายตัวอยู่ในชุมชนบ้านโคกและชุมชนบ้านน้ำได้อย่างกลมกลืน โดยที่กลุ่มเรือนคนเลี้ยงสัตว์ยังคงแฝงภูมิปัญญาการจับปลาและหาประโยชน์ในป่าตาม

ส่วนการศึกษาแหล่งชุมชนทำเกลือในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ยังเป็นประเด็นหลักที่ควรศึกษาเนื่องจากการสอดคล้องโดยตรงกับการทำปลาร้าที่มีประวัติศาสตร์สืบทอดมาจากอดีต และมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตและระบบนิเวศของชุมชนโดยรอบ นอกจากนี้ยังมีชุมชนบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบนที่มีวิถีชีวิตและรูปแบบของระบบนิเวศที่ต่างออกไป เนื่องด้วยการมีโครงการพัฒนาต่างๆ ได้แก่ อ่างเก็บน้ำ เขื่อน ฝ่าย ระบบส่งน้ำ เป็นต้น ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่ต่างออกไปจากชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงการเปรียบเทียบเรือนพื้นถิ่นที่มีระบบนิเวศที่ต่างกันแต่ยังคงอยู่ในเชื้อสายและวัฒนธรรมเดียวกัน เพื่อให้ได้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบเรือน หากผู้สนใจศึกษาต่อไปควรจะมีการศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างในกลุ่มเชื้อสายวัฒนธรรมอื่นๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ศึกษา รวมถึงการศึกษารูปแบบของผังและการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในกลุ่มภูมิทัศน์วัฒนธรรมเดียวกัน ผู้เขียนหวังว่าผู้ที่ได้พบกับรายงานการศึกษาวิจัยนี้จะได้นำไปใช้เป็นประโยชน์ได้ไม่มากนักขอให้อ่านได้นำรายงานการศึกษาวิจัยนี้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับการศึกษาค้นคว้าต่อไป

บรรณานุกรม

- คณะนักวิจัยชาวบ้านเชียงของเวียงแก่น. ความรู้ท้องถิ่นเรื่องพันธุ์ปลาแม่น้ำโขง. เชียงใหม่ : เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้, 2549.
- คำให้การของคนทำนายนํ้ารายงานสรุปผลกระทบข้ามพรมแดนจากการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน. เชียงใหม่ : เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้, 2549.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. บ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไท. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. พลวัตการจัดการทรัพยากรประมงน้ำจืดในกรณีชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), 2546.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. แม่มนการกลับมาของคนหาปลา. เชียงใหม่ : เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้, 2545.
- ธาดา สุทธิธรรม. รูปแบบแผนผังชุมชนอีสานสายวัฒนธรรม. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านาวิทยา, 2549.
- ประจวบ ไชยสาส์น. โขง ชี มูล. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2540.
- “แผนบังคับน้ำ 33 ปี รอบปักจีวี่ชื่อนาคลุ่มน้ำสงคราม.” วารสารศิลปวัฒนธรรม 18,3 (มกราคม 2540) : 33-45
- มหาสิลา วีระวงส์. ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2539.
- มะลิ บุญยรัตผลิต และคนอื่นๆ. นิเวศวิทยา ชีววิทยาปลา และสภาวะการประมงในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. กรุงเทพฯ : สำนักงานวิชาการกรมประมง, 2545.
- ระเบิดแก่งแม่น้ำโขงหายนະทางนิเวศน์และสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2(ฉบับปรับปรุง). เชียงใหม่ : เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้, 2546.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “จากภูพานถึงไชยบุรี.” วารสารเมืองโบราณ 22,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2539) : 11-38
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. ทุ่งกุลารัณจักรเกลือ 2,500 ปีจากยุคแรกเริ่มล้าหลังถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. เบิ่งสังคัมและวัฒนธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2543.

สุวิทย์ วีระศาสตร์ และคนอื่นๆ. “รายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงครามตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน.” 1 ตุลาคม 2530.(อัดสำเนา)

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. พื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. กรุงเทพฯ: สำนักความหลากหลายทางชีวภาพ, 2550.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544.

เชช. วารังตัน สมิต. บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบนประเทศสยาม. แปลและเรียบเรียงโดย พรพรรณ ทองตัน, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2544

ภาคผนวก

ภาคผนวก

แหล่งผลิตเกลือสมัยโบราณลุ่มน้ำสงคราม

บริเวณแอ่งกลนครเป็นพื้นที่ที่มีชั้นเกลือหินต่ำจากผิวดินราว 50-100 เมตร มีการทำเกลือจากผิวดินและจากน้ำบ่อ โดยนำมาต้มเป็นเกลือผงใช้สำหรับบริโภคตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แหล่งโบราณคดีที่ทำเกลือสมัยโบราณแหล่งใหญ่ที่สุดในแอ่งกลนครตั้งอยู่ในเขตรอยต่อระหว่างอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ใกล้กับปลายน้ำของลำน้ำสาขาน้ำอูนเป็นแหล่งโบราณคดีที่เกิดจากการผลิตเกลือจนกระทั่งปรากฏร่องรอยเป็นเนินดินขนาดใหญ่ 9 แห่ง ซึ่งยังมีการผลิตกันอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนแหล่งผลิตเกลือที่มีความสำคัญในอดีตและสืบเนื่องจนถึงปัจจุบันซึ่งยังมีการทำเกลือเป็นอาชีพหลักและเสริมกันอยู่ อยู่บริเวณบ่อหัวแฮด เกาะกลางลำน้ำสงคราม บ้านท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย และบ้านหนองผือ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม และท้องนาบริเวณรอบหนองหาน จังหวัดสกลนคร เป็นต้น

แหล่งโบราณคดีนี้ตั้งอยู่ระหว่างรอยต่อของบริเวณเขตการปกครอง อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ซึ่งสภาพภูมิประเทศโดยรอบของแหล่งโบราณคดี พื้นที่นี้ตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำอูนกับลำน้ำยาม ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำสงคราม มีลักษณะเป็นที่ราบทุ่งนากว้าง โดยปัจจุบันมีหนองน้ำที่เกิดจากการสร้างอ่างเก็บน้ำ คืออ่างเก็บน้ำบ่อตาอาด อ่างเก็บน้ำบ่อกก และอ่างเก็บน้ำหนองฝายท่าเรือ ซึ่งจะมีลำห้วยไหลไปเชื่อมกับห้วยคอกช้างและห้วยน้ำอูนทางทิศตะวันออก ปีใดที่ฝนตกชุกจะมีน้ำท่วมอยู่เสมอ เนื้อดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ระบายน้ำได้ไม่ดี พบว่าเป็นดินเค็มมาก คือมีคราบเกลือมากกว่า 50% ของพื้นที่และดินเค็มปานกลางมีคราบเกลือ 10-50% ของพื้นที่ เนื่องจากบริเวณนี้มีการขุดบ่อน้ำเค็มได้ดินในสมัยโบราณ อีกทั้งชั้นเกลือก็อยู่ในระดับตื้น การสร้างอ่างเก็บน้ำเช่นที่อ่างเก็บน้ำหนองฝายท่าเรือซึ่งกินอาณาเขตดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุหนึ่งของการกระจายตัวของน้ำเค็มที่ทำให้เกิดภาวะดินเค็มเพิ่มขึ้น ส่วนที่เป็นแหล่งโบราณคดีคือพื้นที่ทำกิจกรรมต้มเกลือในสมัยโบราณมีลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่คล้ายเนินเขาขนาดย่อมที่อยู่ในพื้นที่ราบ กระจายตัวห่างๆ กันในพื้นที่กว่า 5 ตารางกิโลเมตร โดยจะอยู่เป็นกลุ่มใกล้ๆ กัน 7 เนิน และอยู่ห่างออกไปราว 1-2 กิโลเมตร อีก 2 เนิน ดังนี้

- 1.วัดโพธิ์สวรรค์ บ้านเม่นใหญ่ ต.อากาศอำนวย อ.อากาศอำนวย จ.สกลนคร
- 2.ลำน้ำกงษ์โพธิ์ข้างชาวสันติธรรม บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม
- 3.โพธิ์ส้มโฮง บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม
- 4.โพแต้ บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม

5. โพนกอก บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม
6. โพนตุ่น บ้านบะหว้า ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม
7. โพนจุลณี บ้านบะหว้า ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม
8. วัดโพธิ์เครือ บ้านเลี้ยว ต.บ้านเลี้ยว อ.นาหว้า จ.นครพนม
9. สำนักสงฆ์โพนหัวเข้สันติธรรม บ้านเลี้ยว ต.บ้านเลี้ยว อ.นาหว้า จ.นครพนม

1 ลักษณะและวิธีทำเกลือ

การทำเกลือในสมัยก่อนถือเป็นอาชีพหลักของชุมชน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ จนกระทั่งถึงต้นฤดูฝนราวเดือนพฤษภาคมของทุกปี ในฤดูฝนพื้นที่บริเวณนี้จะถูกน้ำท่วม จนเมื่อเริ่มเข้าฤดูแล้งน้ำจะเริ่มแห้ง พร้อมกับปรากฏคราบเกลือขาวจับอยู่ตามผิวหน้าดิน ชาวบ้านจากที่ต่างๆ ทั้งจากหมู่บ้านใกล้เคียงเช่น บ้านนาซอม บ้านบะหว้าแสง บ้านท่าเรือ บ้านเม่นใหญ่ และจากพื้นที่ห่างไกลในเขตจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม ก็เริ่มอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่และตั้งถิ่นฐานชั่วคราวเพื่อทำเกลือในบริเวณแหล่งเกลือนี้ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในเขตบ้านเม่นใหญ่ บ้านท่าเรือ ไปจนถึงบ้านเลี้ยว

2 ลักษณะของที่พักอาศัยชั่วคราว

ชาวบ้านที่เข้ามาต้มเกลือมักจะมากันประมาณครัวเรือนละ 2-3 คนขึ้นไป บางรายก็พากันมาทั้งครอบครัว โดยจะสร้างที่พักอาศัยชั่วคราวขึ้น มีลักษณะเป็นเพิงไม้ ยกพื้น หลังคามุงด้วยหญ้าแห้ง คล้ายกับเพิงพักชั่วคราวที่ทำเกลือในปัจจุบัน ขนาดของเพิงขึ้นอยู่กับจำนวนคนอยู่อาศัย ซึ่งบางรายจะทำหลังคาคลุมพื้นที่ทำเกลือของตนไว้ด้วย

3 บ่อเกลือ

บ่อน้ำเกลือหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “บ่อน้ำสร้าง” เป็นบ่อที่ใช้ร่วมกันระหว่างชาวบ้าน และช่วยกันขุดดิน ขนาดของบ่อโดยทั่วไปกว้างยาวราว 2x2 เมตร ลึกประมาณ 2 เมตร ความลึกของบ่อน้ำเกลือนี้ ขึ้นอยู่กับระยะห่างระหว่างชั้นน้ำเกลือใต้ดินกับผิวหน้าดินซึ่งบางพื้นที่ทำการขุดลึกลงไปประมาณ 1.50 เมตร ก็จะพบน้ำเค็มซึมขึ้นมาแต่ในบางพื้นที่ เช่นในเขตบ้านเลี้ยวจะต้องขุดลึกลงไปประมาณ 5-6 เมตร จึงจะพบน้ำเค็ม

4 ลานเกลือ

มีลักษณะเป็นลานสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีคันดินสูงล้อมรอบ ลานภายในเป็นพื้นที่สำหรับผสมน้ำเกลือกับดินที่มีคราบเกลืออยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “ดินขี้ทา” เพื่อเพิ่มความเค็มของน้ำเกลือให้มากยิ่งขึ้น ขนาดของลานเกลือมีหลายขนาด ตั้งแต่ขนาด 3x3 เมตร จนถึงขนาด 10x10 เมตร ขึ้นอยู่กับกำลังของผู้ทำเกลือแต่ละราย ด้านหนึ่งของลานเกลือจะมีท่อไม้ไผ่ ไปต่อกับบ่อพักน้ำเกลือ เมื่อดินในลานเกลือตกตะกอนจนน้ำใส ก็จะปล่อยน้ำเกลือไหลมาตามท่อไม้ไผ่ลงสู่บ่อพักน้ำเกลือต่อไป

5 บ่อพักน้ำเกลือ

เป็นบ่อหรือแอ่งที่มีขนาดเล็กอยู่ด้านข้างของลานเกลือ เป็นบ่อสำหรับเก็บน้ำเกลือที่ได้จากการผสมน้ำเกลือกับดินขี้ทาในลานเกลือก่อนที่จะนำไปต้ม

6 ภาชนะที่ใช้ในการต้มเกลือ

ในสมัยนั้นนิยมใช้ถังน้ำมันขนาด 200 ลิตร นำมาผ่าครึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า “ถังแดง” โดยส่วนใหญ่จะมีอายุการใช้งาน 1-2 เดือน

7 เตาต้มเกลือ

เตาที่ใช้ในการต้มเกลือมีลักษณะเป็นร่องดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยจะขุดดินลงไปเป็นร่องยาว มีความลึกพอสมควร ขนาดของร่องโดยทั่วไปกว้างประมาณ 1 เมตร ส่วนความยาวขึ้นอยู่กับจำนวนของถังแดงที่ใช้ ส่วนใหญ่จะเรียงกัน 4 ใบ โดยจะใส่ดินเข้าไปทางแนวกว้างทั้ง 2 ข้างของร่องเตา

8 เชื้อเพลิง

เชื้อเพลิงที่ใช้ในการต้มเกลือ คือ ฟืนโดยจะตัดเอาจากต้นไม้ในบริเวณรอบๆแหล่งทำเกลือ

9 อุปกรณ์ที่ใช้ในการต้มเกลือ

ไม้คาคทา หรือไม้กวาดขี้ทา มีลักษณะคล้ายคราด ด้ามทำด้วยไม้ไผ่มีความยาวมากกว่า 2 เมตรขึ้นไป ปลายข้างหนึ่งต่อเข้ากับไม้ มีลักษณะแบนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใช้สำหรับขูดคราบดินที่มีคราบเกลือจับอยู่หรือดินขี้ทามารวมกัน และใช้เป็นไม้กวนในขั้นตอนการผสมน้ำเกลือกับดินขี้ทาให้เข้ากันที่ลานเกลืออีกด้วย

สาด คือเสื่อสานด้วยไม้ไผ่ วางอยู่บนลุมเล็กๆ ใช้สำหรับตากเกลือและรองน้ำในหลุมนั้นมารวมต้มอีกครั้งหนึ่ง

กระทอ เป็นไม้ไผ่สานคล้ายตะกร้าหรือกระบุง ภายในกระทอจะรองด้วยใบตองชาดหรือใบตองกุ่ม ใช้สำหรับใส่เกลือที่ตากจนแห้งแล้วเพื่อรอการขาย กระทอหนึ่งใส่เกลือได้น้ำหนักราว 12 กิโลกรัม

10 วิธีการต้มเกลือ

การทำเกลือในแหล่งนี้ใช้วิธีผสมน้ำเกลือกับดินขี้ทาเพื่อเพิ่มความเค็มของน้ำเกลือให้มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้ได้เม็ดเกลือจากการต้มมากขึ้น โดยในขั้นแรกของชาวบ้านจะใช้ไม้กวาดขี้ทามากองรวมกันไว้ จากนั้นจึงตักเอาเกลือจากบ่อน้ำเกลือหรือบ่อน้ำสร้างมาผสมกับดินขี้ทาในลานเกลือ โดยจะใช้ถังตักน้ำเกลือจากบ่อ เทลงไปในระดับน้ำครึ่งหนึ่งของขอบลานเกลือ แล้วจึงเทดินขี้ทาตามลงไป อัตราส่วนระหว่างน้ำเกลือกับดินขี้ทาที่ผสมกันนี้ไม่มีความแน่นอนขึ้นอยู่กับผู้ทำ

แต่โดยปกติแล้วจะใช้อัตราส่วน 1:1 ถึง ใช้ไม้คานทาควนให้เข้ากัน ทิ้งไว้ประมาณ 3-4 ชั่วโมง เพื่อให้ดินตกตะกอนจนน้ำใสแล้วจึงปล่อยน้ำผ่านท่อไม้ไผ่ลงไปในบ่อพักน้ำเกลือ ส่วนดินจืดที่เหลือจากการตกตะกอนจะถูกนำมาพอกกับคันลานเกลือเพื่อให้หนาขึ้น การต้มเกลือจะต้มน้ำเกลือที่เก็บไว้ในบ่อพักน้ำเกลือเทลงไปในถังแดงที่วางเรียงกันใส่ฟืนและคอยดูความร้อนให้สม่ำเสมอ ระยะเวลาที่ใช้ในการต้มเกลือแต่ละครั้งประมาณ 6 ชั่วโมง น้ำเกลือจะค่อยๆ งดลงจนเกลือตกผลึกแล้วจึงตักเม็ดเกลือใส่ในสาดที่วางอยู่บนหลุมเล็กๆ น้ำเกลือที่ตกค้างอยู่จะไหลลงสู่หลุมเล็ก และจะถูกนำกลับมาต้มอีกครั้งหนึ่ง ในสมัยนั้นการต้มเกลือจะทำตลอดทั้งวันทั้งคืน โดยจะแบ่งช่วงเวลาในการต้มออกเป็น 4 ช่วง คือ เข้าถึงเที่ยงวัน เที่ยงวันถึงเย็น เย็นถึงเที่ยงคืน เที่ยงคืนถึงเช้า ในระหว่างนั้นจะมีการผลัดเปลี่ยนกันมาเฝ้าเตาต้มเกลือ หลังจากนั้นจะมีพ่อค้ามารับซื้อที่บรรจุใส่กระโทงไว้รอการขาย

ส่วนการทำเกลือในปัจจุบันก็มีวิธีการทำเช่นเดียวกับในอดีต แต่จะแตกต่างที่ภาชนะในการต้มเกลือ จะใช้ถังสังกะสีทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแทนถังแดงหรือบางแห่งก็ยังคงใช้ถังแดงอยู่ ส่วนการต้มที่ใช้วิธีการต้มน้ำโดยตรงมาต้ม ปริมาณที่ได้จากการต้มในแต่ละครั้งจะได้ปริมาณน้อยกว่าการต้มที่ผสมดินขี้เถ้า

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล	นาย นันทชัย บุญกอบ
ที่อยู่	802/1025 หมู่ 12 ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2545	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปบัณฑิต วิชาเอกออกแบบศิลปสถาปัตยกรรมไทย วิชาโทจิตรกรรมไทย จากสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลปกรรมศิลปากร กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2550	ศึกษาต่อระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประสบการณ์ทำงาน	
พ.ศ. 2547-2549	พนักงานเขียนแบบ บริษัท สถาปนิก เจริญ เทียนทองกิจ จำกัด
พ.ศ. 2550-2551	พนักงานเขียนแบบ บริษัท อาร์ทีเอส คอนสตรัคชั่น จำกัด
พ.ศ. 2551-2553	สถาปนิก บริษัท สโตนเฮ็นจ์ จำกัด
ประวัติผลงาน	
พ.ศ. 2545	ร่วมออกแบบอาคารศูนย์บริการนักท่องเที่ยวและศูนย์กลางสัมมนา กับเทศบาลชัยภูมิ
พ.ศ. 2546	ออกแบบซุ้มประตูทางเข้าศาลเจ้าพ่อพญาแล จ.ชัยภูมิ
พ.ศ. 2547	ออกแบบบ้านพักอาศัย 1 ชั้น อ.เมือง จ.ชัยภูมิ
พ.ศ. 2550	สำรวจจริงวัดเพื่อทำแบบบูรณะพระวิหารทิศ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สำรวจจริงวัดเพื่อทำแบบบูรณะพระอุโบสถ วัดเครือวัลย์วรวิหาร เสนอ กรมศิลปากร สำรวจจริงวัดเพื่อทำแบบบูรณะพระอุโบสถ วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร สำรวจจริงวัดสภาพปัจจุบันอาคารการผลิต บริษัท บุญรอดบริวเวอรี่ จำกัด ศึกษาชุมชนโบราณตลาดลาดชะโด อ.ผักไห่ จ.อยุธยา
พ.ศ. 2552	ออกแบบบ้านพักอาศัย 1 ชั้น หมู่บ้านวังทองริเวอร์ปาร์ค ปทุมธานี